

ქვეყანა

თბილისის
ზოგადი ინფორმაცია

ქვეყნის შესახებ

43-44

ციხე მოდინახე.

ვ. შავერაძის ფოტო.

Крепость Модинахе
Фото В. Мачавариани.

სერია: „მატირიალური კულტურის ძეგლები“

ქველეს ქუთბარი

ქართული ობიექტებისა და მონუმენტების კვლევის ცენტრი
სახელმწიფო ბიბლიოთეკა
ბიბლიოთეკა

სერიის რედაქტორი — ოთარ ჩერქეზია
რედაქტორი — ოთარ სანებლიძე

Редактор серии — Отар Черкезия
Редактор — Отар Санеблидзе

გ ა მ თ ლ ი ს ნ ა ზ ო გ ა ლ ო ე ბ რ ი ვ ს ა წ ე ბ ს ე ბ ზ ე

სარედაქციო კოლეგია: ირაკლი აბაშიძე, ვახტანგ ბერიძე, ირაკლი გოლჭვაძე (პ/მგ. შდიყანი), ლალო გუდიაშვილი, ოთარ თაყთაიშვილი, ირაკლი ჯაპარიანი, ნიკო კვიციანი, ოთარ ლორთქიფანიძე, ლევან მატარაძე, ოთარ სანებლიძე, თენგიზ ფარაძე, გიორგი ჩიტაია, ვახტანგ ცინცაძე.

ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და გაფორმების შესახებ

სსრ კავშირის ისტორიისა და კულტურის ძეგლები ხალხს ეფუძნება. საბჭოთა სახელმწიფო, რომელიც ასრულებს კულტურული მემკვიდრეობისადმი დამოკიდებულების ღრნისურ პრინციპებს, ყველა პირობას უქმნის კომუნისტური მშენებლობის ინტერესებისათვის ძეგლთა დაცვისა და ეფექტიან გამოყენებას.

სსრ კავშირის ხალხთა ისტორიის და კულტურის ძეგლები ასახავენ წინა თაობათა მატერიალურ და სულიერ ცხოვრებას, ჩვენს სამშობლოს მრავალსაუკუნოვან ისტორიას, ხალხის მასების ბრძოლას თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის, რევოლუციურ მოძრაობას, საბჭოთა სოციალისტური სახელმწიფოს ჩამოყალიბებასა და განვითარებას.

ისტორიისა და კულტურის ძეგლებში ხორცეხსმულია დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის, სამოქალაქო ომისა და დიდი სამამულო ომის დიდი მოვლენები, მუშათა კლასის, კომუნურე გლეხობისა და ინტელიგენციის შრომათი გმირობა, ჩვენი ქვეყნის ხალხთა მშური შეგობრობა, საბჭოთა ხალხის გმირული ბრძოლა სოციალიზმისა და კომუნისმის აშენებისათვის.

სსრ კავშირის ხალხთა ისტორიის და კულტურის ძეგლები მსოფლიოს ხალხთა კულტურული მემკვიდრეობის განუყოფელი ნაწილია, მოწმობენ ჩვენი ქვეყნის ხალხთა უდიდეს წვლილს მსოფლიო ცივილიზაციის განვითარებაში.

სსრ კავშირში ძეგლები ემსახურებიან მეცნიერების, სახალხო განათლებისა და კულტურის განვითარების, საბჭოთა პატრიოტიზმის მაღალი გრძობის ჩამოყალიბების, მშრომელთა იღურ-წინეობრივი ინტერნაციონალური და ესთეტური აღზრდის მიზნებს.

ძეგლთა დაცვა სახელმწიფო ორგანოებისა და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების დიდ-მნიშვნელოვანი ამოცანაა. ისტორიისა და კულტურის ძეგლების გაფრთხილება სსრ კავშირის თვითმული მოქალაქის პატრიოტული ვალია.

საბჭოთა კანონმდებლობამ აქტიურად უნდა შეუწეოს ზელი ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების საქმის გაუმჯობესებას, ამ დარგში კანონიერების შემდგომ განმტკიცებას.

1. ზომები დეგულანე

მუხლი 1. ისტორიისა და კულტურის ძეგლები

ისტორიისა და კულტურის ძეგლებია ნაკვობანი, სამახსოვრო ადგილები და ცალკეული ნივთები, რომლებიც დეკავშირებულია ხალხის ცხოვრების ისტორიულ ამბებთან, საზოგადოებისა და სახელმწიფოს განვითარებასთან, მატერიალური და სულიერი შემოქმედების ნაწარმოებები, რომლებსაც ისტორიული, მეცნიერული, მხატვრული თუ სხვა კულტურული ღირებულება აქვთ.

სსრ კავშირის ტერიტორიაზე განლაგებულ ისტორიის და კულტურის ყველა ძეგლს სახელმწიფო იცავს.

მუხლი 2. ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და გაფორმების შესახებ საბჭოთა კანონმდებლობის ამოცანები

ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების შესახებ საბჭოთა კანონმდებლობა აწესრიგებს საზოგადოებრივ ურთიერთობას ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების დარგში, რათა უზრუნველდეს მათი დაცვა აბლანდელი და მომავალი თაობებისათვის, ძეგლთა ეფექტიანი გამოყენება მეცნიერული შესწავლისათვის და მშრომელთა კომუნისტური აღზრდის მიზნით მათი პროპაგანდისათვის.

**მუხლი 3. სსრ კავშირისა და მოკავშირე რესპუბლიკების კანონმდებლობის
ისტორიისა და კულტურის ძეგლების დაცვისა და გამოყენების შესახებ**

ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების შესახებ საბჭოთა კანონმდებლობა, სსრ კავშირის და მოკავშირე რესპუბლიკების კანონმდებლობა შედგება ამ კანონისა და მის შესაბამისად გამოცემული კულტურისა და ისტორიის ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების შესახებ სსრ კავშირის კანონმდებლობის სხვა აქტებისაგან. მოკავშირე რესპუბლიკების კანონებისა და კანონმდებლობის სხვა აქტებისაგან.

მუხლი 4. ისტორიისა და კულტურის ძეგლების საკუთრება

ისტორიისა და კულტურის ძეგლები არის სახელმწიფოს, აგრეთვე კოლმეურნეობების, სხვა კოოპერაციული ორგანიზაციების, მათი ვერტიკალების, საზოგადოებრივი ორგანიზაციების საკუთრება, აგრეთვე მოქალაქეთა პირადი საკუთრება.

ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა გაყიდვა, ჩუქება ან სხვაგვარა გასხვიება საჯაროდ უკუბრუნდება ეტყობის რეგისტრის ძეგლთა დაცვის სახელმწიფო ორგანოსს, ძეგლთა გაყიდვის ღირს სახელმწიფოს ყიდვის უპირატესი უფლება აქვს.

მუხლი 5. ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა სახელმწიფო

ისტორიისა და კულტურის ძეგლებს ამ კანონის I მუხლის შესაბამისად შეეფუძვნება: ისტორიის ძეგლები — შენობები, ნაგებობები სამხსოფრო ადგილები და ნივთები, რომლებიც დაკავშირებულია ხალხის ცხოვრების უმნიშვნელოვანეს ისტორიულ მოვლენებთან, საზოგადოებისა და სახელმწიფოს განვითარებასთან, რევოლუციური მოძრაობასთან, დიდი ოქტომბრის სოციალისტურ რევოლუციასთან, სამოქალაქო ომთან და დიდ სამამულო ომთან, სოციალისტურ და კომუნისტურ მშენებლობასთან, საერთაშორისო სოციალისტური განმტკიცებასთან, აგრეთვე შეცნობებისა და ტექნიკის, ხალხთა კულტურისა და უფლის განვითარებასთან, გამოჩენილი პოლიტიკური, სახელმწიფო, სამხედრო მოღვაწეების, სახალხო ღირსების, მეცნიერების, ლიტერატურისა და ხელოვნების მოღვაწეების ცხოვრებასთან; არქეოლოგიის ძეგლები — ნაქალაქეები, ყორღანები, ძველი დასახლებების, ციხე-კოშტების, საწარმოების, არხების, გზების ნაშთები, ძველი სამაროვნები, ქვეს ქანდაკებები, კლდეზე გამოხატულებები, ძველი ნივთები, ძველი დასახლებული პუნქტების ისტორიული, კულტურული ფენის უბნები;

ქალაქმშენებლობისა და არქიტექტურის ძეგლები — არქიტექტურული ანსამბლები და კომპლექსები, ისტორიული ცენტრები, უბნები, მოედნები, ქუჩები, ქალაქებისა და სხვა დასახლებული პუნქტების ძველი დაგეგმარებისა და განაშენიანების ნაშთები; სამოქალაქო, სამხრეწელო, სამხედრო, საკულტო არქიტექტურის, ხალხური ხელოვნების ნაგებობები, აგრეთვე მათთან დაკავშირებული მონუმენტური, სახეობა, დეკორატიული-გამოყენებითი, ზღაპარის ხელოვნების ნაწარმოებები, ბუნებრივი ლანდშაფტები;

ხელოვნების ძეგლები — მონუმენტური, სახეობა, დეკორატიული-გამოყენებითი და სხვა ხელოვნების ნაწარმოებები.

დოკუმენტური ძეგლები — სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოებისა და სახელმწიფო მართვის ორგანოების აქტები, სხვა წერილობითი და გრაფიკული დოკუმენტები, კინოფოტოგრაფიული და სხვის ჩანაწერები, აგრეთვე ძველი და სხვა ხელნაწერები და არქივები, ფოლკლორისა და მუსიკის ჩანაწერები, იშვიათი ნაბეჭდი გამოცემები.

ისტორიისა და კულტურის ძეგლებს შეეძლება მკერფონის სხვა ობიექტებიც, რომლებსაც ისტორიული, მეცნიერული, მხატვრული თუ სხვა კულტურული ღირებულება აქვთ.

**მუხლი 6. სახელმწიფო მართვა ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და
გაყოფილების დარგში**

ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების დარგში სახელმწიფო მართვის ახორციელებენ სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭო, მოკავშირე რესპუბლიკების მინისტრთა საბჭოები, ავტონომური რესპუბლიკების მინისტრთა საბჭოები, მშრომელთა დეპუტატების სამხარეო, საოლქო საოკრუგო, რაიონული, საქალაქო, სასოფლო და სადაბო საბჭოების აღმასრულებელი კომიტეტები, აგრეთვე ძეგლთა დაცვის სახელმწიფო ორგანოები, რომლებსაც ამის სპეციალური უფლებამოსილება აქვთ მინიჭებულია სსრ კავშირისა და მოკავშირე რესპუბლიკების კანონმდებლობის შესაბამისად.

**მუხლი 7. სახელმწიფო კონსტრუქციული ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა
დაცვისა და გამოყენების დარგში**

ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების დარგში სახელმწიფო კონტროლის ამოცანაა უზრუნველყოს, რომ უყველა სამინისტრო, უწყება, სახელმწიფო, კოოპერაციული, საზოგადოებრივი საწარმო, ორგანიზაცია, დაწესებულება, მოქალაქე ან რეზიდენტი ძეგლთა დაცვის, გამოყენების, აღრიცხვისა და რესტავრაციის დადგენილ წესს, აგრეთვე სსრ კავშირისა და მოკავშირე რესპუბლიკების კანონმდებლობით გათვალისწინებულ სხვა წესებს.

ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების დარგში, სახელმწიფო კონტროლს ახორციელებენ მშრომელთა დეპუტატების საბჭოები, მათი აღმასრულებელი და განმარტვლებელი ორგანოები, და სსრ კავშირისა და მოკავშირე რესპუბლიკების კანონმდებლობის შესაბამისად ამისთვის სპეციალურად უფლებამოსილი სახელმწიფო ორგანოები.

**მუხლი 8. საზოგადოებრივი ორგანიზაციებისა და მოქალაქეების
მოწოდების ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და
გაყოფილების დარგში**

პროფესიული კავშირები, ახლავაზრდობის ორგანიზაციები, ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოებები, სამეცნიერო საზოგადოებები, შემოქმედებითი კავშირები და სხვა საზოგადოებრივი ორგანიზაციები, აგრეთვე მოქალაქენი სახელმწიფო ორგანოებს ხელს უწყობენ ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის, გამოყენების, გამოვლენის, აღრიცხვის, რესტავრაციის და მათ შესახებ ცოდნის გავრცელების ღონისძიებათა განხორციელებაში. ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოებები ხელს უწყობენ მოსახლეობას ფართო ფენების ჩაბმას ძეგლთა დაცვის აქტიურ და უშუალო მონაწილეობაში, პროპაგანდას უწყვეტ ძეგლების და მათი დაცვისა და გამოყენების კანონმდებლობას, აქტიურად უწყობენ ხელს ძეგლთა დაცვის სახელმწიფო ორგანოების მუშაობას. საზოგადოებრივი ორგანიზაციები, ამ ორგანიზაციებს წესდებების (დებულებების) და სსრ კავშირისა და მოკავშირე რესპუბლიკების კანონმდებლობის შესაბამისად მონაწილეობენ ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის უზრუნველყოფისთვის მუშაობაში.

II. ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა სახელმწიფო აღრიცხვა

**მუხლი 9. ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა სახელმწიფო აღრიცხვის
ორგანიზაცია**

სახელმწიფო აღრიცხვის განყოფილება ისტორიისა და კულტურის ძეგლები, ამის მიუხედავად, თუ ვის საკუთრებას შეადგენენ ისინი.

ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა სახელმწიფო აღრიცხვა ხორციელდება წესით, რომელსაც სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭო განსაზღვრავს.

მუხლი 14. ისტორიისა და კულტურის ძეგლების დაცვის შესახებ
მხარეთმცოდნეობის სამსახურის შესახებ

თუ შიდა სახსრები, რომლებსაც ისტორიისა და კულტურის ძეგლების დაცვის შესახებ იღებენ, აგრეთვე ამ კანონის მ-ე მუხლის შესაბამისად შემოსული სახსრები დაფინანსებული წესით ძეგლთა დაცვის იმ სახელმწიფო ორგანიზაციის საეკონომიკურ ანგარიშებზე გადაირიცხება რომელთა გამოცემლობაშია ძეგლები, და მხოლოდ ძეგლთა დაცვის, რესტავრაციის, კონსერვაციის, შეკეთების ღონისძიებებს ხმარდება.

მუხლი 15. იმ საწარმოთა, ორგანიზაციათა, დაწესებულებათა მოვალეობები,
რომელთა საქმიანობაში ან სარგებლობაშია ისტორიისა და
კულტურის ძეგლები

საწარმოები, ორგანიზაციები, დაწესებულებები, რომელთა საქმიანობაში ან სარგებლობაშია ისტორიისა და კულტურის ძეგლები, პასუხს ატევენ მათი დაცვისათვის და მოვალეობიანი არიან შესარულონ ძეგლთა დაცვის, გამოყენების, აღრიცხვისა და რესტავრაციის წესები.

ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის, გამოყენებისა და რესტავრაციის წესებს ადგენენ სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს მიერ განსაზღვრული წესით.

მუხლი 16. ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის შესახებ

თუ ისტორიისა და კულტურის ძეგლებს არ იყენებენ მათი ხასიათისა და დანაშაულების შესაბამისად, მოხსობის ან გაფუჭების საფრთხე მოელოთ, ისინი შეიძლება ჩამოერთვას, საწარმოს, ორგანიზაციას, დაწესებულებას სსრ კავშირის კანონმდებლობით განსაზღვრული წესით.

თუ მოქალაქე ვერ უზრუნველყოფს მისი კუთვნილი ისტორიისა და კულტურის ძეგლის დაცვას, ეს ძეგლი მოკავშირე რესპუბლიკის კანონმდებლობის შესაბამისად შეიძლება ჩამოერთვას სასამართლო წესით შესაბამისი ანაზღაურებით.

მუხლი 17. სარგებლობისათვის გადასახადების შეთანხმების შესახებ
ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის შესახებ

საწარმოები, ორგანიზაციები, დაწესებულებები და მოქალაქეები მოვალეობიანი არიან უზრუნველყონ მათ სარგებლობაში გადაცემულ მიწებზე არსებული ისტორიისა და კულტურის ძეგლების დაცვა.

მუხლი 18. ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის შესახებ
კონსერვაციისა და შეკეთების შესახებ

ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა რესტავრაცია, კონსერვაცია და შეკეთება ხორციელდება მხოლოდ ძეგლთა დაცვის სახელმწიფო ორგანიზაციის ნებართვით და მათი კონტროლით.

ძეგლთა რესტავრაცია, კონსერვაცია და შეკეთება ხორციელდება ძეგლების მოხარგებლეთა ან შესაკუთრებთა სახსრებით, აგრეთვე ძეგლთა დაცვის სახელმწიფო ორგანიზაციის სახსრებით.

მუხლი 19. ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის შესახებ

ისტორიის, არქეოლოგიის, ქალაქმშენებლობისა და არქიტექტურის, მონუმენტურ ხელოვნების ძეგლთა დაცვის უზრუნველყოფის მიზნით წესდება დაცვის ზონები, განაშე-

წილების რეგულირების წონები და დასაცავი ბუნებრივი ლანდშაფტის წონები წესით, რომელსაც სსრ კავშირისა და მოკავშირე რესპუბლიკების კანონმდებლობა განსაზღვრავს.

აღნიშნული წონების ფარგლებში აკრძალულია მიწის, სამშენებლო და სხვა სამუშაოება, აგრეთვე სამურთვეო საქმიანობა, თუ არ იქნა სსრ კავშირის ან მოკავშირე რესპუბლიკის ძველთა დაცვის შესაბამისი ორგანოების ნებართვა.

მუხლი 20. ისტორიულ-კულტურული ნაარქაოლოგიის დაცვა

განსაკუთრებული ისტორიული, მეცნიერული, მხატვრული თუ სხვა კულტურული ღირებულების მქონე ისტორიისა და კულტურის ძეგლების ანსამბლები და კომპლექსები სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს ან მოკავშირე რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოს გადაწყვეტილებებით შეიქმნება გამოცხადდეს ისტორიულ-კულტურულ ნაქაძეგლად. რომელთა დაცვა თვითიველი მათგანის შესახებ განსაკუთრებული დებულების საფუძველზე ხორციელდება.

მუხლი 21. ისტორიისა და კულტურის ახლად გამოვლენილი ძეგლების დაცვა

ისტორიული, მეცნიერული, მხატვრული ან სხვა კულტურული ღირებულების მქონე ახლად გამოვლენილი ობიექტები ისტორიისა და კულტურის ძეგლებად სახელმწიფო აღრიცხვაზე მათი მიღების საკითხის გადაწყვეტამდე დაყოფილ უნდა იქნას ამ კანონის მოთხოვნათა შესაბამისად.

მუხლი 22. ძეგლთა დაცვის ორგანიზაციისა და ქალაქებისა და სხვა დასახლებულ პუნქტების დაბინძურების, განაწინანებისა და რამონტარაქციის პროექტის შეთანხმება, რომელსაც სსრ კავშირისა და კულტურის ძეგლები

ამ ქალაქებისა და სხვა დასახლებული პუნქტების დაგეგმარების განაწინანებისა და რეკონსტრუქციის პროექტები, რომლებსაც აქვთ ისტორიის, არქეოლოგიის, ქალაქმშენებლობისა და არქიტექტურის, მონუმენტური ტელოყენების ძეგლები შეთანხმებულ უნდა იქნას ძველთა დაცვის შესაბამის ორგანოებთან.

მუხლი 23. ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დანგრევის, გადაადგილების, გადამკეთების, გადამკეთების, გადამკეთების, გადამკეთების პროექტის

ისტორიისა და კულტურის უძრავი ძეგლების დანგრევა, გადაადგილება, გადაკეთება აკრძალულია. ამ წესის გამონაკლისი შეიქმნება დაშვებულ იქნას მხოლოდ თვითიველ ცალკე შემთხვევაში სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს საგანგებო ნებართვით საერთო-საკავშირო მნიშვნელობის ძეგლთა მიმართ. მოკავშირე რესპუბლიკის მინისტრთა საბჭოს ნებართვით რესპუბლიკური და ადგილობრივი მნიშვნელობის ძეგლთა მიმართ.

საწარმო, ორგანიზაციამ, დაწესებულებამ, რომლებმაც ასეთი ნებართვა მიიღეს, ძეგლის დანგრევის გადაადგილების ან გადაკეთების დროს უნდა უზრუნველყონ სსრ კავშირისა და მოკავშირე რესპუბლიკების კანონმდებლობით გათვალისწინებული პირობების შესრულება, ხოლო ძველთა დაცვის შესაბამისი სახელმწიფო ორგანო მოვალეა აწარმოოს ძეგლთა მეცნიერული შესწავლისა და ფიქსაციის სამუშაოები.

აღნიშნულ სამუშაოთა განხორციელებისთანავე დაკავშირებული ხარჯები უკისრებათ საწარმოებს, ორგანიზაციებს, დაწესებულებებს, რომლებმაც ძეგლის დანგრევის, გადაადგილებისა თუ გადაკეთების ნებართვა მიიღეს.

**მუხლი 24. სამშენებლო და სხვა სამუშაოთა წარმოების დროს
ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის უზრუნველყოფა**

სამშენებლო, შეღებვითი, საგზაო და სხვა სამუშაოები, რომლებმაც შეიძლება საფრთხე შეუქმნან ისტორიისა და კულტურის ძეგლებს არსებობას, წარმოებს მხოლოდ ძეგლების დაცვის სახელმწიფო ორგანოებთან შეთანხმებით და ძეგლების დაცვის უზრუნველყოფას ღონისძიებათა განხორციელების შემდეგ.

აღნიშნულ ღონისძიებებს აფინანსებენ ორგანიზაციები, რომლებიც სამშენებლო, საშენობლო, საგზაო და სხვა სამუშაოებს ასრულებენ.

სამუშაოების დროს ისტორიული, მეცნიერული, მხატვრული ან სხვა კულტურული ღირებულებების მქონე არქეოლოგიური და სხვა ობიექტების აღმოჩენას შემთხვევაში, საწარმოები, ორგანიზაციები, დაწესებულებები ვალდებული არიან აცნობონ ეს ძეგლითა და ცილის სახელმწიფო ორგანოს და შეწყვიტონ სამუშაოები.

**მუხლი 25. ისტორიისა და კულტურის ძეგლებისათვის სპეც
სამშენებლო და სხვა სამუშაოთა შედარება**

ძეგლითა და ცილის სახელმწიფო ორგანოებს უფლება აქვთ შეაჩერონ სამშენებლო, საშენობლო, საგზაო და სხვა სამუშაოები, თუ ამ სამუშაოების დროს საფრთხე შეუქმნება ისტორიისა და კულტურის ძეგლებს ან ირღვევა მათი დაცვის წესები.

მუხლი 26. არქეოლოგიის ძეგლების ბათესამი და დაცვა

არქეოლოგიის ძეგლების ვაიხრები და დაზვერვა დასაშვებია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ არსებობს ნებართვა (ღია ღურცლები), რომელიც ვაცემულია და რეგისტრირებულია დადგენილი წესით.

ორგანიზაციები და მოქალაქეები, რომლებიც არქეოლოგიურ სამუშაოებს აწარმოებენ, მოვალეობა არიან უზრუნველონ ძეგლებს დაცვა.

მუხლი 27. ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა შეპროექტება

ორგანიზაციებს ან მოქალაქეებს ძველი დოკუმენტური ძეგლების, ძველი ფერწერის და ძველი დეკორატიულ-გამოყენებითი ხელოვნების ნაწარმოებებს შეგროვება შეუძლიათ, თუ აქვთ სპეციალური ნებართვა, რომლებიც ვაცემული და რეგისტრირებულია დადგენილი წესით.

**მუხლი 28. სსრ კავშირის უარგულავს ბრძოთ ისტორიისა და კულტურის
ძეგლთა ბატონის პარკლავა**

აქრძალულია ისტორიისა და კულტურის ძეგლითა ვატანა სსრ კავშირის ფარგლებს ვარეთ.

ამ წესის გამოწვევის დასაშვებია მხოლოდ თვითუფლ ცალკეულ შემთხვევაში სავანგებო ნებართვით, რომელიც ვაცემულია სსრ კავშირის კანონმდებლობით განსაზღვრული წესის შესაბამისად.

**მუხლი 29. სსრ კავშირის უარგულავს ბრძოთ ისტორიისა და კულტურის
ძეგლთა დროებითი ბატონის წესი**

სერთაშორისო კულტურული ვაცდლის ვანვითარებებს მიზნით, ნებადართულია ისტორიისა და კულტურის ძეგლით დროებით ვატანა სსრ კავშირის ფარგლებს ვარეთ იმ წესებისა და პირობების დაცვით, რომლებსაც თვითუფლ შემთხვევაში სპეციალურად ადგენს სსრ კავშირის შესაბამისი სახელმწიფო ორგანო.

**მუხლი 30. სსრ კავშირში შემობანილ ისტორიისა და
კულტურის ძეგლთა დაცვა**

ისტორიისა და კულტურის ძეგლებს, რომლებიც უცხოეთის სახელმწიფოების, ორგანიზაციებისა და პირების საფორტებს შეადგენენ და დროებით შემოაკვთა სსრ კავშირში შესაბამის შეთანხმებთა საფუძველზე კულტურული გაცვლის მიზნით, სახელმწიფო იცავს.

**IV სასწინისგებავლობა ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა
დაცვისა და გაპოვნების შესახებ კანონმდებლობის დარღვევისათვის**

**მუხლი 31. სასწინისგებავლობა ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და
გაპოვნების შესახებ კანონმდებლობის დარღვევისათვის**

პირებს, რომლებსაც ბრალი მიუძღვით ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის, გამოყენების, აღრიცხვისა და რესტავრაციის წესების შეუსრულებლობაში, მათი დაცვის ზონების რეჟიმის დარღვევაში აგრეთვე ძეგლების დაცვისა და გამოყენების შესახებ კანონმდებლობის სხვა დარღვევაში, ეკისრებათ სისხლის სამართლის, ადმინისტრაციული ან სხვა პასუხისმგებლობა სსრ კავშირისა და მოკავშირე რესპუბლიკების კანონმდებლობის შესაბამისად.

**მუხლი 32. ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღდგენა და ზარალის
ანაზღაურება ძეგლის დაზიანების შემთხვევაში**

საწარმოები, ორგანიზაციები, დაწესებულებები, და მოქალაქეები, რომლებიც დაზიანებენ ისტორიისა და კულტურის ძეგლს ან მისი დაცვის ზონას, მოვალენი არიან წინადადებით აღადგინონ ძეგლი ან მისი დაცვის ზონა, ხოლო თუ ეს შეუძლებელია, ანაზღაურონ მიუყენებელი ზარალი სსრ კავშირისა და მოკავშირე რესპუბლიკების კანონმდებლობის შესაბამისად. ძეგლის ან მისი დაცვის ზონის აღდგენისას უნდა შესრულდეს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა რესტავრაციის დადგენილი წესი.

თანამდებობის პირებსა და სხვა პირებს, რომელთა მიზეზით საწარმოებმა, ორგანიზაციებმა, დაწესებულებებმა ამ მუხლის პირველ ნაწილში აღნიშნული ზარალის ანაზღაურებასთან დაკავშირებული ზარტები გაიღეს, დადგენილი წესით ეკისრებათ მატერიალური პასუხისმგებლობა.

V. საერთაშორისო ხელშეკრულებანი და შეთანხმებანი

**მუხლი 33. საერთაშორისო ხელშეკრულებანი და შეთანხმებანი
ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა შესახებ**

თუ საერთაშორისო ხელშეკრულებით ან საერთაშორისო შეთანხმებით, რომლებშიც სსრ კავშირი ან მოკავშირე რესპუბლიკა მონაწილეობს, დადგენილია სხვაგვარი წესები, ვიდრე ისინი რომლებსაც შეიცავს სსრ კავშირის ან მოკავშირე რესპუბლიკის კანონმდებლობა ისტორიის და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების შესახებ, გამოყენებული უნდა იქნეს საერთაშორისო ხელშეკრულებით ან საერთაშორისო შეთანხმებით დადგენილი წესები.

სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის თავმჯდომარე ნ. კომლოვნი
სსრ კავშირის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის მდივანი მ. გიროვანი
მოსკოვი, კრემლი. 1976 წ. 29 ოქტომბერი.

წარწერები სოფელ ცხნარიდან

ქციის ხრამში, მდინარის მარცხენა მალალ ნაპირზე მდებარეობს სოფელი ცხნარი. ეს პატარა სოფელი ფიტარეთის დასავლეთითაა, მისგან დაახლოებით 3 კმ-ზე, მაგრამ გზა საკმაოდ დაკიდულ აღმართს მიეკვება.

ზოგიერთ რუკაზე ამ ადგილას აღნიშნულია „წყნარი“, რაც ძველი რუსული რუკიდან შეედომით გადმოჭართულებულ სახელს წარმოადგენს.

აქურთა მეტყველებაში სოფლის სახელი ახლა გაისმის, როგორც „ცხნარი“; ასევე შემორჩენილი საფლავის ქვათა წარწერებშიც, რომელთაგან ზოგი გვამცნობს, რომ აქ დაკრძალულნი 1889 წელს გომარეთიდან გადმოსახლებულან „ცხნარში“.

ქართულში ნარ სუფიქსიანი სახელები ძირითადად მცენარეთა კრებულის აღმნიშვნელია: ფიჭვნარი-ი, კოპიტნარი-ი, დაფნარი-ი და ა. შ. ორივე შემთხვევაში ასეთი წარმოება შეიძლება გეჭონდეს ისეთი სიტყვებისაგან, როგორცაა თიხა, ქვიშა, მაგ.: თიხნარი, ქვიშნარი.¹ მაგრამ არ გვაქვს სახლნარი, კომნარი... ამიტომ „ცხნარიც“ ხალხურ ეტიმოლოგიად გამოიყურება.

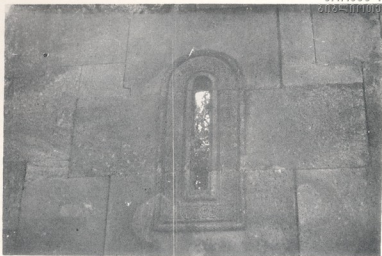
სოფლის S მხარეს, ხრამს მართლაც გადასცქერის ციხე-უცქველია მისმა არსებობამ განსაზღვრა გვიან მოსული მოსახლეობისათვის ცხნარის „ცხნარად“ გააზრებაც. გვიანფეოდალური ხანის ქართულ დოკუმენტებში, მხოლოდ ცხნარი იხსენიება, სადაც ეს სოფელი საბარათაშვილია (1523 წლის ბარათიანთ გაყრის წიგნი), შემდეგ კი ამ გვარის განაყარი სახლების კუთვნილება ჩანს.

სოფლის განაპირას ვკლვითა დგას. იგი ერთნაიანი დარბაზული საყდარია გვიანი მინაშენით S-დან. შენობა გათლილი ლოდებითაა ნაგები და პორიზონტალურ წყობას იცავს. სახურავი ნაკველია. სამხრეთიდან აქვს ორი ხარკული და შესასვლელი. აღმოსავლეთი კედლის ხარკული გრძილი ლილვით შემოვლებულ, წხელ ჩარჩობა ჩასმული.

მინაშენი ფლეთილი ქვითაა ნაგები; იგი კედლის მთელ სიგრძეს გაცვევება, ოღონდ სიმალით ნახევარმდე სწვდება მას. მინაშენის შესასვლელს არქიტრავის ლოდი თავდაყირა ადევს, ამიტომ ზედ ამოჭრილი რელიეფური ჯვრის მოკლე მკლავი ქვევით, ხოლო გრძელი მკლავი ზევითაა მიმართული. მინაშენი S კედლის ხარკმლებს ძირამდე სწვდება, სამაგიეროდ მთლიანად ფარავს შენობის შესასვლელსა და დიდი ბალავრის ქვას სამსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერით, რომელიც ამის გამო კარგად შემონახულა.

წარწერის ქვევით, გრძილი ლილვებით ნახევარწრეა გამოსახული, რომლის შუაგული „ბოლნურ მედალიონს“ უჭირავს; მის ორივე მხარეს კი მოკლე ასომთავრული წარწერა ავსებს.

წარწერას სიგრძეზე 160 სმ უჭირავს. ასოთა სიმაღლე 8,5 სმ-4 სმ-ს შორის მერყეობს; ისინი მრგვლოვანი ასომთავრულითაა შესრულებული და განკვეთილობის ნიშნებს არ შეიცავს. ქარაგმის აღმნიშვნელად სწორი ხაზია ნახმარი. ორგან გვხვდება ნუსხური „წ“ და „დ“-ის მუცელში შეწიალებული „ა“. ასოთა მოხაზულობა ურვეულად ძველია: „ა“, „დ“, განსაკუთრებით თავშეკრული „ბ“... ძველია ბოლნური, ჯვრის მოტივიც.

ვეფხისტყაოსნის ხარკმული.

Восточное окно церкви.

ვეფხისტყაოსნის ქვა.

Архитрав и крест.

„ყოველი ერთი და მოქმედი“; XIII საუკუნის იენაშის ოთხთავის გადამწერი და მხატვარი ვარი თავის თავს ანდერში უწოდებს „ამისსა მოქმედსა იონას“ და სხვა... ასე რომ ჩვენს წარწერაში „მოქმედი“ არა მხოლოდ ბოლნური ჯვრის, არამედ მთელი წარწერის შემსრულებლადაც შეიძლება ვივარაუდოთ. თითქოს ამისავე საბუთად გამოდგებოდა წარწერის ზოგი ასოსა და ჯვრის მოტივის ფსევდოარქაელობაც, რაც XIII საუკუნეს არ ახასიათებს.

გაურკვეველია მთავარი წარწერის ზევით, ცალკე მოთავსებული ერთსტრიქონიანი წარწერიდან ასოთა ჯგუფი „წნდრტა“. არც მისი ეკლესიასთან დამოკიდებულება აღნიშნული. აქ მოსალოდნელი იყო სახელი ლოდის შემწირველისა...

წარწერით კარგად მტკიცდება, რომ ცხნარი და ალბათ მთელი სამშვილდის ქვეყანაც, XIII ს შუა ხანებში ვაქრამ გაგელის საპატრონოა. ქართულ და სომხურ საისტორიო მწერლობაში ეს პირი კარგადაა ცნობილი, როგორც ერთი ყველაზე გაგლენიანი მოღვაწეთაგანი. მისი მამისათვის ზაქარია ვარამის ძე მხარგრძელი-სათვის, თამარ მეფეს მიუცია გაგი ქურდვაჭრით განძამდე, როგორც „ქუემოთი სანაპირო“ საერისთავო. ზაქარიას ძე ვაქრამი და მისი შვილი აღბულა ფლობდნენ გაგსა და სომხითის ციხე-ქალაქებს: შამქორს, ტავეუს, კაწარეთს, ტერუნაკანს, მაწნაბერდს, ნორბერდს, ქავაზინს, ქარაქრძს, გარდმანს ზეგამს. მათი მთავარი, მამაპაპეული საკუთრების — გაგის ფლობის გამო, მხარგრძელთა ეს შტო გაგელებად იწოდებოდა.

თამარ მეფემ ვაქრამ გაგელს მსახურთუხუცესობაც უბოძა. ისტორიკოსები მას სხვადასხვა ვაითუტებით ამკობენ: ის იყოფ „კაცი საპატრიო და ლაშქრობათა შინა გამარჯვებული“; ხვარაზმელთა შემოსევის დროს და „უწინარეს ამისსა, ვარამ გაგელსა, კაცსა გონიერსა და ლაშქრობათა შინა წარჩინებულსა, ამას აქუნდა შამქორი და მიმდგომნი მისნი ქუეყანანი“⁵.

კირაკოს განძაგელის ცნობით, რუსუდანი სამეფოს განაგებდა ივანე, ავაგ, შანშე მხარგრძელებისა და ვაქრამ გაგელის მემკვიდრით, გრიგოლ აკანელის ცნობით კი, ხაგინის ველზე მონღოლებთან მომხდარ დიდ ომში, სწორედ ვაქრამ გაგელის ურთას გაუმარჯვია, თუმცა ეს წარმატება ქართველებს ბოლომდე ვერ მიუყვანიათ⁶.

მონღოლთა მიერ საქართველოს დამორჩილების შემდეგ, უმეფობის დროს, მონღოლებმა ქვეყანა დუმნებად (მსხვილ პროვინციებად) დაკვეს, რომელთა სათავეშიც ყველაზე ძლიერი და გაგლენიანი პირები დააყენეს. ამ დროს „ვარამ გაგელსა ტელთ უდევს ყოველი სომხითი; გრიგოლ სურამელს — ქარლი“⁵. ეს „ყოველი სომხითი“ მთელი ქვემო ქართლია, ვიდრე შამქორამდე, რომელიც ვაქრამისათვის ჩაუბარებიათ.

ქართველი ჯამთააღმწერლის მიხედვით, ულუ დავითი საბერძნეთიდან ვაქრამ გაგელსა და სარგის თმოგველს ჩამოუყვანიათ. სომხური წყაროს ცნობა გრიგოლ აკანელისა კი, საერთოდ ვაქრამს აკისრებს მთავარ როლს ულუ დავითის გამეფებაში: „მიიღეს ბრძანება დიდი ღანისაგან, მოიყვანეს და დასვეს დავითი მისი მამის ტახტზე თბილისში. ძლიერ გაიხარეს ქართველმა მთავრებმა, უწოდეს მას „ვარამული მეფე“, ე. ი. „ვარამ დასვი მეფე“. ახალი მეფის დასმის გამო ერთხანს დაწყნარდა ქართველთა და ალვანთა ქვეყნები“⁶.

დავითის გამეფების შემდეგ, მონღოლური დუმნისთავობა უნდა მოშლილიყო და ისევ ქართული სახელმწიფოებრიობა აღდგენილიყო. ასეთ შემთხვევაში რაღაა ჩვენი წარწერის „ვაქრამის პატრონობასა“? საქმე ისაა, რომ ძველი დუმნისთავები დავი-

თის გამეფების შემდეგაც პატრონობდნენ მათთვის მიზარებულ ქვეყნებს, ოღონდ არა ქართული მთავრების ინსტიტუტის რიგზე. ეს ხომ ის დრო იყო, როდესაც საქართველოს მეფემ „ვერ სცვალოს მთავარნი და ერისთავნი შიშისათვის ყანისა“, მით უფრო ვაჰრამ გაგელი, რომელსაც ამდენი დამსახურება ჰქონდა უღუ დავითის წინაშე.

1259 წლის რკონის დაწერილი გვამცნობს, რომ მეფეს ვაჰრამისთვის სოფელი ხოვლეც უბოძებია შიდა ქართლში, ხოლო აღბუღასა და მის შვილებს იგი ურტადებისათვის მიუყიდათ?

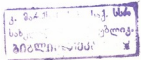
ინტერესს მოკლებული არ უნდა იყოს ცხნარისა და აბელიის თითქმის თანადროულ წარწერათა შედარება (სხვაობა მაქსიმუმ 10 წელია). ასოთა მოხაზულობის საოცარ უთანაბრობასთან ერთად (აბელიის წარწერაში XIII ს. აშკარად მოჩანს), ყურადღებას იქცევს შინაარსობრივი განსხვავებაც. ცხნარში მშენებლობის ინიციატორი არ ჩანს; დავითის მეფობა და ვაჰრამის პატრონობა დროის განსაზღვრისათვისაა ნახსენები, თორემ არც მათი მონაწილეობა ჩანს მშენებლობაში. გამოდის რომ წარწერის „ყოველმან“ გულისხმობს სოფლის ერთიანი მოსახლეობის მიერ გაწეულ შრომა-დაფინანსებას, რაც ქართულ სინამდვილეში გამოჩნაკლისი არაა. ასეთ შემთხვევაში გასაგებია, რომ ამ საზოგადოების პატრონი ვაჰრამია, ვაჰრამისა კი (უნდა ვიგულისხმოთ) — მეფე.

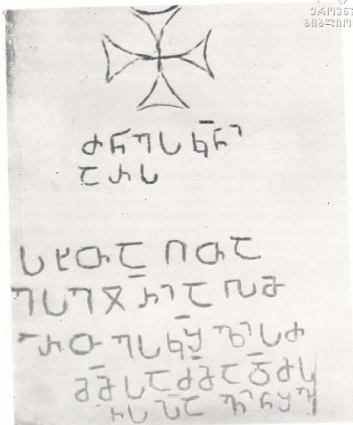
აბელიის წარწერაში მშენებლობის ინიციატორია მანგლელი ეპისკოპოსი არსენ მშვიდაას ძე, რომელიც ორი დავით მეფის წყალობით (ფინანსური, თუ სხვა დახმარებით) აშენებს ეკლესიას. ამიტომაც საყდარი აიგება უპირველეს ყოვლისა „სამლოცველოდ მეფობისა მათისა“. ეპისკოპოსი ვრცლად (23 სტრიქონზე) მოგვითხრობს, თუ რა გაცირვებით აშენებს ეკლესიას მონგოლთა მიერ დაპყრობილ საქართველოში და რომ ეს მხოლოდ „პატრონთა წყალობით“ გახდა შესაძლებელი. აქვე გავკრთით ნათქვამია, რომ მშენებლობაში სხვებსაც მიუღიათ მონაწილეობა.

იხვევ, როგორც ცხნარის წარწერაში, აქაც ნახსენებია პატრონი („პატრონთა წყალობითა“), რაც დავით ულუს და დავით ნარინს გულისხმობს, ისინი პატრონი არიან მანგლელი მთავარეპისკოპოსისა. აქ ვაჰრამი უკვე გარდაცვლილი უნდა იყოს, ხოლო ძე მისი აღბუღა, ჩანს, ვერ გახდა მამამისის უფლებრივი მემკვიდრე: XIII ს მეორე ნახევრიდან გაგვლთა გვარი დაემცრო და მსახურთუხუცესობა სურამელთა საგვარეულოში გადავიდა. მაგრამ მაინც, თუ არსენ მშვიდაას ძესა და მეფეთა შორის არავინ დგას, ეს მანგლელი მთავარეპისკოპოსის მალალ მდგომარეობაზე უნდა მიუთითებდეს, რომლის უშუალო პატრონიც მეფეა.

ვაჰრამის დუმნისთავობა, თუ მთავრობა-პატრონობა არ არღვევდა ადგილობრივ ერისთავთა, ან სხვა მოხელეთა უფლებებს, რომლებიც ქვემო ქართლის მცირე ქვეყნებს განაგებდნენ. თვით სამეფო ქვეყანა „ყოველი სამშვილდეც“ რამოდენიმე მცირე ერთეულად იყოფოდა, რომელთაც ერისთავები, თუ სხვა ხელისუფალნი მართავდნენ. მაგ.: ტორნისხევის ჯიგრაშენში ნაპოვნი, XIII ს. ასომთავრული წარწერა იხსენიებს ვინმე ნიკოლოზ ერისთავს, რომელიც ცხადია, პირველ ყოვლისა ტორნისხევის გამგებელი უნდა ყოფილიყო; ან ფიტარეთის მონასტრის მამულებელი ჭავთარ ქჯფას ძე, „ამირეჯიბი თვითმპყრობელისა და ძლიერისა მეფეთ-მეფისა გიორგისი“, რომელიც იხვე XIII ს უნდა გუთვნოდეს...

იგივეს ადასტურებს შუაფეოდალური ხანის ციხეების აგება მოდამახეხსა და ცხნარში (ე. ი. საციხისთავო ერთეულების გამარავლება) ამავე ეპოქის ფეოდალთა

ქვაჯარის წარწერა.

Надпись каменного креста.

სასახლეებისა და სამონასტრო მშენებლობათა სიმრავლე (ფიტარეთი, პირღებული, გვიანა, მონასტერი“).

ზემოხსენებული ციხე სოფ. ცხნარის სიახლოვესაა დაახლოებით 1,5 კმ-ზე. აქ სხვადასხვა ზომის კლდის ლოდები ბათქაშზეა ნაწყობი და მოზღუდულია დაახლ.: 25×10 მ. ფართობი. კედლებს ხუთი ნახევარწრივებული ბურჯი ამაგრებს. სამხრეთში ომხარეს აქვს და ქციას ამოყოლილ გზას გასცქერის, რომელიც ამ ადგილას იკვეთება დმანისხევიდან გადმოსული გზით და ცხნარის გავლით ირაგის ხეობისაკენ მიემართება. როგორც ჩანს, ამ ციხეს ემორჩილებოდა ქციის ხრამის სოფლები და გზები ლიპარიტის უბნიდან ბერიქალის ციხემდე, რადგანაც შემდეგ სხვა ციხეთა „შესავალი ქვეყნები“ იყო.

ზევით აღენიშნეთ, რომ ცხნარის ეკლესიას 5-დან მონაშენი აქვს. მისი დაქუდობა იწყება 42 სმ x 28 სმ, სტელის სწორკუთხედისა — 38 სმ x 26 სმ.

სტელაზე ტოლმკლავა ბოლნური ჯვარია ამოჭრილი მის ქვეშ ორსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერაა. ბაზისი კი მთლიანად უკაფია ხუთსტრიქონიანი ასომთავრულ წარწერას, რომლის ბოლო სიტყვები აღარ ჩანს. ასოთა უმრავლესობა სიმაღლით 4 სმ; უმცირესი ასოა „ი“ — 2 სმ. მე-4 და მე-5 სტრიქონის პირველი 3-4 ასო გადამღილია.

ქარაგმების გახსნით წარწერა ასე იკითხება: „სახელითა ღმრთისაჲ-თა ესე კუ-არი აჰმართეს კოჲოლის ძ (ეთა) მამისა ძმისა და ძისა... რს ზედავიწ შე (ევალოს)“... შესაძლოა ჯვრის ქვეშ მოთავსებული ასოთა ჯგუფი, ბაზისის წარწერის დაბოლოება იყოს ზევით ატანილი ბაზისზე უადგილობის გამო: „... ძნე საუკუნოჲ არს“.

პალეოგრაფიული ნიშნებით წარწერა X ს შეიძლება იყოს. როგორც ვხედავთ აქ ჯვრის აღმართვაზეა საუბარი, რომელსაც კოჲოლის ძენი განაბორციელებენ, როგორც ადგილობრივი მფლობელნი. ბაზისის წარწერის ბოლო სტრიქონის დაზიანების გამო არა ჩანს, თუ რას „ზედა“ აღმართავენ ჯვარს. აქ შეიძლება იყოს, როგორც სალოცველად ჯვრის აღმართვის ფაქტი, ასევე შეწირულებისა, თუ მიწის მიჩემების აღნიშვნა; არაა გამორიცხული შემორიალურ ძეგლთანაც კი გქონდეს საქმე.

არ უნდა ვიფიქროთ, თითქოს ეს ქვაჯვარა სხვა ადგილიდან იყოს მოტანილი საყდრის მინაშენის კეთების დროს, ბუნებრივია მისი აქვე არსებობა ვივარაუდოთ ეკლესიის მშენებლობის დროსვე XIII ს ნახევარში. შესაძლოა იგი აქ ძველი საყდრის არსებობაზეც მიუთითებდეს, რომელიც იქნებ მხოლოდ ვადააკეთეს, თუ „მეორედ ააშენეს“ მონგოლთა ბატონობის პირობებში (სწორედ ამ ქმედების აღმნიშვნელი სიტყვაა გამოტოვებული ბალავრის წარწერაში). მოგვიანებით უკვე მინაშენიც გაუკეთებიათ ეკლესიისათვის, რომელშიაც მოხვდა ეზოში მდგარი ქვაჯვარაც.

ამრიგად, სოფლის მახლობლად გზაჯვარედინზე მდგარი ცხნარის ქვაჯვარა, ეკლესია-სასაფლაო თავისი წარწერებით, და ციხე ამ პუნქტის სიძველესა და მნიშვნელობაზე მეტყველებენ ფეოდალური ხანის „ყოველი სამშვილდის“ შემადგენლობაში.

1 ავ. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბილისი, 1953 წ. გვ. 145-6;

2 ივ. ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, III, თბ. 1966. წ. გვ. 137.

3 Е. Такашвили. Археологические экскурсии, вып. II, Тиф. 1905 г. стр. 19.

4 Г. Н. Чубинашвили, Грузинское чечанное искусство, Тб. 1959, გვ. 163, 169; ვ. თავაძევილი, 1917 წლის არქეოლოგიური ექსპედიცია სამხრეთ საქართველოში, თბ., 1960, გვ. 48; ელ. მაკავარიანი, იონა გადამწერი... „ძველის მეგობარი“, № 35 33-16.

5 ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის გამოც. II, თბ., 1959, გვ. 110, 171-2.

6 გრიგოლ აკანელი, შოისართა ტომის ისტორია, ნ. შოშიაშვილის გამოცემა, თბ. 1961 წ. 33-174, 27.

7 ის. დოლიძე, ქართული სამართლის ძეგლები, II, თბ. 1965, გვ. 63.

8 საქართველოს საბ. მუზეუმის ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლების კატალოგი, თბ., 1953, გვ. 30.

9 ირ. ციციშვილი, „მონასტრის“ არქიტექტურული კომპლექსი, „მომომხილველი“ I თბ., 1951, გვ. 295-7; 3. ზაქარაია, „თამარ მეფის ნასახსლები“, „ძველის მეგობარი“ 30, გვ. 8.

პატარა ლიახვის ხეობის ისტორიული ძეგლები

მდ. ლიახვი აღმოსავლეთ საქართველოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მდინარე-თავანია. მისი მთავარი შენაკადია მდ. პატარა ლიახვი. პატარა ლიახვი გერმუხის ქედის სამხრეთ კალთებზე იზადება მთების — მანგავეცაცსა და ქნოლოს შორის. მისი ზემო დინება სოფ. აწერისხევამდე მომართულია სამხრეთისაკენ, შემდეგ — სოფ. ვანათამდე დასავლეთისაკენ და ბოლოს, კიდევ უფრო ქვემოთ, ისევ სამხრეთისაკენ. პატარა ლიახვის აუზის უმეტეს ნაწილში, სათავეებიდან სოფელ ბელოთის მიდამოებამდე გაბატონებულ გეოლოგიურ ფორმაციად ცარცული ფილიში გვევლინება. მდ. პატარა ლიახვი დიდ ლიახვს უერთდება სოფ. შერთულთან.

ლიახვის სათავეებში კავკასიონის ქედზე რამოდენიმე გადასასვლელია, რომლებზეც უძველესი დროიდან გადმოდიოდა გზები ჩრდილო კავკასიიდან საქართველოში. მათგან აღსანიშნავია, ნარის ხეობიდან ქეშელთის (ზეკარის უღელტეხილით) და ჯომალის ხეობებში გადმომავალი გზა; მამისონის, როკის და სბის უღელტეხილზე მომავალი გზები. ამ უკანასკნელ გზას იცნობს ვახუშტი ბაგრატიონი, როგორც ყველაზე მოსახერხებელ გზას კავკასიონის ამ მონაკვეთზე. ვახუშტი წერს: „მას ზეით მიერთვის ლიახვს როკის-ხევი. როკას ზეით მიერთვის ლიახვსვე ბეის-ხევი, და სდიან ეს ხევი დვალთ-გორასა, და დიან სამხრეთად, ხოლო ბეის-ხევი სადაც სდის კავკასსა, მუნ დამდაბლდების ზეკარის კავკასი, და გარდავალს გზა ზამთრისა და ზაფხულისა ზახას და დვალეთს“.

ვახუშტი ბაგრატიონი იცნობს აგრეთვე ჩრდილო კავკასიიდან ლიახვზე გადმომავალ მეორე გზასაც. იგი აღნიშნავს: „კვალად ამ ზრამაგის-ხევის სათავიდან გარდავალს ზეკარაზედ გზა ქართლს დიდ-ლიახვზე“.

ერთ-ერთი ამ გზათაგანი უნდა ყოფილიყო „გზა დვალეთისა“, რომელსაც ლეონტი მროველი ასახელებს II ს. აზბების თხრობასთან და IV ს. მუფე შირიანის მოქმედებასთან დაკავშირებით. „გზა დვალეთისა“ მოქმედებს ფეოდალური ხანის მთელ მანძილზე.

ლიხთბიერეთთან აღმოსავლეთ საქართველოს დამაკავშირებელი რამოდენიმე გზა დიდი და პატარა ლიახვის ხეობებით მიემართებოდა.

პატარა ლიახვის ხეობას ვახუშტი შემდეგნაირად აღწერს: „გამოსდის პატარა ლიახვი ქნოლოს ზეით მცირე ტბას და მოდის ფოტრისამდე სამხრეთად, მერმე საცხენის ქვემოთამდე დასავლეთად, მერმე კიდევ სამხრით, ხოლო ვანათს ერთვის დასავლეთიდან ლიახვს ხევი გერისა. გამოსდის მშხლეთის მთას და დის სამხრით... უწოდებენ ვანათითურთ სავახტანგოს. (ქნოლოდან) ვანათამდე არს ლიახვის ხეობა უვენაბო, უხილო, ვითარცა დავსწერეთ მთის ხევი, და სივიწროვით უფრო მწირი“.

როგორც ჩანს, სახელი სავახტანგო გვიანდელი ხანისაა. VII ს. სომხური გეოგრაფიის მოხედვით პატარა ლიახვის ხეობას ადრეფეოდალურ ხანაში საცხუმეთი ეწოდებოდა.

ლიახვის ხეობაში ადამიანი სახლობს ძველი ქვის ხანის პერიოდიდან მოყოლებული, რაც შეეხება პატარა ლიახვის ხეობას, აქ ადამიანის უძველესი მოსახლეო-

ბის კვალი დადასტურებულია ადრეებრიწაოს ხანიდან. ხეობაში ცხოვრება განსაკუთრებული ინტენსივობით ვითარდებოდა ფეოდალურ ხანაში.

პატარა ლიახვის სათავეებს ქნოლო ეწოდება. მის შესახებ ვახუშტი აღნიშნავს: „ამ ციხეს (ბეყროს—ჯ. გ.) ზეით არს ქნოლო, სამ ხეობად, აღმოსავლიდამ, ჩრდილოდამ და დასავლით-ჩრდილოდ შუადამ“. ქნოლოში ნასოფლარებია სუართა, ბოლოთანი, დისიგინი, ფარაზა, შალაური. თითოეულ მათგანში ზურგიანი კოშკების ნანგრევებია.

„ამ ხეეს (შანბიანის —ჯ. გ.) ზეით ერთვის ლიახეს ხევი ჩაბარუნეთისა, ერთვის ლიახეს დასავლიდამ. ამ ლიახვის შესართავს, ორსავ წყალს შუა, არც ციხე ბეყროსი“ — წერს ვახუშტი.

ვახუშტის ბეყროს არის „ძველი ერისთავთა“ „ციხე ბეხუშისაჲ“ XIV ს. დასაწყისში ბეხუშეს ციხე, ისევე როგორც პატარა ლიახვის ხეობის დიდი ნაწილი, გადადის ქსნის ერისთავთა ხელში. ბეხუშეს ციხე საერისთავოს მნიშვნელოვან დასაყრდენს წარმოადგენდა. თემურ-ლენგის შემოსევების დროს „გიორგი მეფე წარვიდა ლიხთიმერით. მაშინ ერისთავი ვირშელი უკუდგა ციხესა ბეხუშისასა დედა-წულითა და ჯოგითა, და თანაჲყვა კათალიკოზი ელიაზ ყოვლით საყდრისშვილითურთ და ხიზანითა დიდითა და ჯოგითა და ცხურითა“. (ძველი ერისთავთა, 358).

პატარა ლიახვთან, ჩაბარუნის ხევის შესართავთან, მართლაც მივაკვლიეთ მოზრდილი ციხის ნანგრევებს. კლდოვანი რელიეფის გამო გალაუნის კედლებს არა აქვს სწორი კონფიგურაცია, თუმცა მშენებელი ცდილა გვეგმა სწორკუთხედისათვის მიეახლოვებინა. კედლები ნაგებია ფლეთილი ქვისაგან შუაფეოდალური ხანის დამახასიათებელი წყობით. ციხის გალაუნის კედელს სამხრეთის მხარეზე ერთი სწორკუთხა ბურჯი აქვს, ზოლო დას. მხარეს ორი და ჩრდ. მხარეს ერთი ნახევარწრიული ბურჯი. ციხის ფართობი განივი კედლით ორადაა გაყოფილი. ციხე განსაკუთრებით ძნელმისადგომი აღმ. და სამხ. — დას. მხრიდან იქნებოდა.

ჩაბარუნის ხევი, ბეხუშის ციხის დასავლეთით რამდენიმე სიმაგრის ნანგრევია, მათგან სამი ზურგიანი კოშკია. ბეხუშის ციხის ჩრდილოეთით კი 2 კმ-ზე ადგილ ლაჭარში სამი კოშკია მოთავსებული. ამგვარად, ბეხუშე-ჩაბარუნის მიდამოები შუა საუკუნეებში ძლიერ გამაგრებულ ადგილს წარმოადგენდა. ამას თუ დავუმატებთ ვიწრო ხეობის მაღალმთიან რელიეფს ჩამბარუნ-გუდის-ქნოლოს უმდიდრეს საძოვრებთან ერთად, გასაგები გაჩდება ამ მხარის დიდი სტრატეგიული და ეკონომიური მნიშვნელობა ქსნის საერისთავოსთვის.

ბეხუშე-ჩაბარუნის სამხრეთით არის აწერისხევი, იგი მოხსენიებულია იმ მამულთა რიცხვში, რომელთაც მეფე ვახტანგ II უბოძებს შალვა ქვენიფნეველს. საყურადღებო ციხე-გალაუნის ნაშთებია დარჩენილი სოფელ აწერისხევში. ციხე ნაგებია ნახლენი კლდის ქვით დუღაბზე, გალაუნის კოშკებიდან დარჩენილია სამი კოშკის ქვედა ნაწილი. კედელი გამაგრებულია ბურჯებით. კოშკები ფომრით მრგვალია. 1739 წელს აწერისხევის ციხეში ნადირ-შაჰის ბრძანებით დააპატიმრეს განდგომილი შანშე ქსნის ერისთავი.

აწერისხევის სამხრეთით სოფელი ზონკარია. მის დასავლეთით 300 მეტრზე კლდის ფლეთილი და რიყის ქვებით ნაგები წმ. გიორგის სახელობის ერთნავიანი ეკლესია. (11,7 მ×6,3 მ). ეკლესია გვეგმაში სწორკუთხაა. შესასვლელი სამხრეთ კედელშია გაჭრილი. გრძივ კედლებში სამაფხურიანი ორი წყვილი პილასტრია. სწორკუთხა საკურთხეველი იატაკიდან ამოღებულია ოთხი საფეხურით. საკურთხევე-

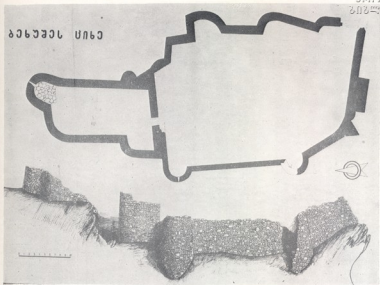

სოფ. შამბიეთის ზურგისანი კოშკი.

Башня с «круглой стеной» сел. Шам-
бети.

ლის კუთხეებში შირიმის ქვისაგან გამოთლილი ტრომპებია, რომელთა თალის ბოლოები სამკუთხედის ფორმის საყრდენს ეყრდნობა. ტრომპებსა და აღმ. კედელზე ამოყვანილია კონქი. აღმ. კედელში გაჭრილია სარკმელი ოდნავ შეისრული თალით, სარკმლის წინ კედელზე მიდგმულია შირიმის ქვისაგან გამოთლილი მთლიანი საკურთხეველი. მის წინ შირიმის სამშალიანი კანკელია. შუაში შესასვლელია, გვერდის მალეები კი სანახევროდ ამოყვებულია შირიმის სწორკუთხა ბლოკებით. კანკელის ოთხივე სვეტი ზემოთ ოდნავ შევიწროებულია; სვეტისთავები სფეროსებურია, რომელთაც სწორკუთხა ბალიშები ადევთ. თალები ნახევარწრიულია, ოდნავ შეისრული. კანკელი შელესილია. კანკელის წინ, მარცხენა მხარეს ქვის შელესილი დიდი პოსტამენტი. მასში ჩადგმულია ხის ჯვარი, რომლის სიმაღლე 2 მ-ია, ხოლო მკლავების გაშლა 1,65 მ. აღწევს. ჯვარზე ირმის რქებია მიმაგრებული, ეკლესია სტილისტიკური ნიშნებით ადრეფეოდალურ ხანას უფრო ზუსტად, VIII-X სს. განეკუთვნება.

ზონკარის წმ. გიორგიდან აღმოსავლეთით მთის ფერდზე ზურგისანი კოშკია, რომელიც ადრეფეოდალური ხანისა უნდა იყოს.

ბეხუშის ციხე-გეგმა და დას. ფასადი.
 სოფ. რეხის ეკლესია. ინტერიერის აღმ.
 ნაწილი.

Крепость Бехуше, План и Зап. фасад.
 Ц.рковь сел. Рехи. Вост. часть ин-
 терьера.

წარწერიანი ქვა სოფ.
პარეზის ეკლესიიდან.

Лapidарная надпись
из церкви сел. Чареби

ზურგიანი კოშკია სოფ. სიათაში. კოშკისათვის უფრო გვიან გალავანი მიუშენებიათ. სიათას კოშკი შვიდსართულიანია. შესასვლელი აქვს მეორე სართულზე.

ისტორიულ წყაროებში სიათა მხოლოდ ერთხელ, ქსნის უკანასკნელი ერისთავის გიორგის 1777 წლის აჯანყებასთან დაკავშირებით იხსენიება, როცა მეფის წინააღმდეგ აჯანყებული ერისთავი იქ შეაფარებს თავს. ქსნის ერისთავს სიათაზე გაცილებით ძლიერი და გამაგრებული ციხეები ჰქონდა. როგორც ეტყობა, ერისთავთა არჩევანში შესაქმნევი როლი ითამაშა ხეობის მიუვალობამ.

სიათას მსგავს კოშკს მივაკვლიეთ ლიახვის მარცხენა მხარის სოფელ სამბიეთში (სამბიეთი). მას ვახუშტი შანბიანის ხევა უწოდებს. კოშკი ნაგებია ფლეთილი ქვის დიდი, მოგრძო ბლოკებით. ზევით ქვები თანდათან მცირდება. ბრტყელი კედელი მდინარისკენაა მიქცეული. ამ კედელშია მეორე სართულზე შესასვლელი, რომლის თავზე, ვერტიკალურ ღერძზე 5 ვიწრო სარკმელია. მერვე სართულს ზურგის მხარეს აქვს დიდი ოთხკუთხა სარკმელი სართულთშორის გადახურვისათვის. აღმ. და დასკედლებში ერთმანეთის მოპირდაპირედ ოთხ-ოთხი დიდი კვადრატული ფოსოა ძელებისათვის.

სოფ. ზონკარის წმ. გიორგის ეკლესია.
ინტერიერის აღმ. ნაწილი.

Церковь св. Георгия сел. Зонкари.
Вост. часть интерьера.

პატარა ლიახვის მარცხენა მხარეს სოფ. ხაჩირაანში სწორკუთხა გეგმის კოშკია ცალმაგი სათოფურებით. იმავე სოფლის სამხ. — დას. მხარეს ლიახვისპირა გორაკის წვერზე ნახევრად დაშლილი ზურგიანი კოშკია. ეს ნაგებობა უნდა წარმოადგენდეს კოშკისა და ეკლესიის შერწყმას. დას. მხარეს მდინარისკენ მიქცეული ნაწილი ბრტყელია, აღმ. მხარეს — მომრგვალებული. კოშკის ცენტრალური ნაწილი ეკლესია უნდა ყოფილიყო. დას, მხარეს ბრტყელ კედელში ხუთსაფეხურიანი სარკმელია. მის თავზე გადაღის ცილინდრული გადახურვის კვალი. მომრგვალებულ კედელში გაჭრილია სარკმელი. ეკლესიის ზევით კოშკს ორი ან მეტი სართული ექნებოდა. ეს ფრიად საინტერესო და ორიგინალური ნაგებობა ადრეფეოდალური ხანისა უნდა იყოს.

პატარა ლიახვის მარცხენა ნაპირზე სოფელი ქვემო ზონკარია. მის სამხრეთ-აღმოსავლეთით ნასოფლარი რებია. რებში შემორჩენილია ეკლესიის ნანგრევები, რომელსაც დასავლეთით მიდგმული აქვს სწორკუთხა გეგმის მქონე კოშკი. ეკლესია გეგმაში სწორკუთხაა, უაფსიდო. კარი აქვს სამხ. მხარეს. კარს თავზე არქიტრავის ორი ქვა ადევს. შიგნიდან ტუფის ქვით ნახევარწრიული თაღია ამოყვანილი და იქმნება ღრმა ნიში. ეკლესია ნაგებია კლდის ფლეთილი ქვით. თაღები და პილასტრები შირიმის ქვისაა. სამხ. და ჩრდ. კედლებზე შირიმის პილასტრებია. მათზე ქვედა ნაწილში მომრგვალებული კაპიტელებია, რომლებსაც უნდა დაყრდნობოდა შირიმის ქვის თაღი. გვერდის კედლებზე შირიმის ორი წვეილი თაღია. სწორკუთხა საკურთხეველის კუთხეებში სფეროს მეთოხედის ფორმის ტრომპები, რომელთა თავზე სიბრტყეები იქმნება. ამ დონეზე საკურთხეველი 5 ბრტყელი კედლისაგან შედგება. ტრომპებს ზევით 50 სმ-ზე ორი წვეილი მცირე ტრომპია. ამ დონიდან

იწყება კონქის სიმრუდე. აღმ. კედელში გაჭრილია სარკმელი, რომელიც უკიდურესად შეისრულია. ეკლესია სტილისტიკური ნიშნებით ადრეფეოდალურ ხანისა ჩანს, ხოლო მასზე მიშინებული ოთხკუთხა კოშკი — გვიანფეოდალური ხანისა.

პატარა ლიახვის იმავე ნაპირზე სოფელ ჭარებში რამოდენიმე ძეგლია. მათგან შეფერდენით ღვთისმშობლის ეკლესიასზე, რომელიც სოფ. ქვემო ჭარებიდან 150 მეტრზე სამხრეთით შემადლებულ ადგილას მდებარეობს. იგი ნაგებია რიყისა და კლდის ფლეთილი ქვით, მოპირკეთებულია ღვინისფერი ტუფით. ეკლესია წარმოადგენს სამნაგიან ბაზილიკას, კარები აქვს სამხ. დას. და ჩრდ. მხარეს. ეკლესიის სივრცეს ანაწილებს ორი წყვილი სვეტი. აფსიდა ნახევარწრიულია, რომელშიც გაჭრილია მაღალი სარკმელი, სარკმლის ორივე მხარეს ვიწრო, გრძელი ნიშნია დატანებული.

დას. ფასადი წარმოადგენს მთლიან სიბრტყეს. ეკლესიას სამხრეთით მიდგმული ჰქონია ბაზალტის ქვებისაგან გამოთლილ სვეტებზე დაყრდნობილი კარიბჭე. სამხრეთი კარი მდიდრულად ყოფილა ორნამენტირებული. ეკლესიის აფსიდა გარეთაა გამოტანილი და ხუთწახნაგაა. სამხრეთი ნაწილს აღმოსავლეთ კედელზე მრგვალი სარკმლის კედლის სიბრტყეში ჩაძირულია საპირე.

ჭალისუნის ეკლესიას რ. მეფისაშვილი ათარიღებს XIII-XIV სს. მიჯნით, მაგრამ ეკლესია უნდა აშენებულიყო მასზე გაცილებით ადრე მდგარი ეკლესიის ადგილას. ამაზე მიგვითითებს ეკლესიის აფსიდის იაკაკში აღმოჩენილი წარწერაანი ქვა, რომელიც პალეოგრაფიული ნიშნებით X საუკუნით თარიღდება (იგი ანალოგიას პოულობს ოთხთა ეკლესიის, დარკვეთის, ცხავატის X ს-ით დათარიღებულ წარწერებთან). ქვის ზომებია: 30 სმ. × 20 სმ. × 15 სმ. წარწერა ასომთავრული დარულიყურია, შესდგება რესტრიქონისაგან და ქარაგმების გახსნით ასე იკითხება:

1. [ქრისტე მეოხ] ექმენ
2. ...ღვთისა ცოდვილსა
3. განუსვენე სულსა
4. გაბრეელისა ბაკუ —
5. რდუხტისა მიქელისა
6. გვარამავრისა ასულისა
7. სტეფანესი გმ? აგს?
8. ახრიძეს

პატარა ლიახვის მარჯვენა მხარეს ორი ციხეა ფოხალა და ბელოთი. ფოხალას ციხე მდებარეობს მაღალ, ტყიან ქედზე. ციხის აშენებისა და მისი მშენებლების შესახებ არაფერი არაა ცნობილი. მხოლოდ ერთხელაა მოხსენებული იასე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძში 1777 წ. ქსნის ერისთავის გიორგის აჯანყებასთან დაკავშირებით. ქსნის საერისთავოს გაუქმების შემდეგ (1777 წ.) ფოხალას ციხე დანგრეულ იქნა.

შემორჩენილი გალანის მიხედვით ჩანს, რომ ფოხალას ციხე სიგანით 5-6 მ იყო, ხოლო სიგრძით 100 მეტრამდე. გალანის აღმოსავლეთ ნაწილში მოთავსებული იყო მცირე ეკლესია. გალანის კედელში ჩართული იყო სამი კოშკი. ფოხალას ციხე თარიღდება XVII ს. I ნახევრით. (პ. ზაქარაია).

ბელოთის ციხე მდებარეობს მდ. ლიახვის პირას. ციხის აშენებამდე აქ იყო ეკლესია. შემდეგ მის ახლოს ააშენეს სადაზვერვო კოშკი. უფრო გვიან აშენდა ციხე

კუთხეებში კომპებით და სასახლით. როდესაც ესეც არ აღმოჩნდა საკმაოდ კეთილმოწყობილეთ ნაწილში მოუმატეს გალავანი და საცხოვრებელი სათავსოები.

ციხეში შემავალი ერთნაიანი ეკლესია მოზრდილია. მისი ნახევარწრიული აფსი და გადახურულია კონქით. დარბაზის თალი მთლიანად განახლებულია, ნაწილობრივ ახლადაა აგებული კედლებიც. გვერდითი კედლები დანაწევრებულია პილასტრებით. ეკლესიას ქვინდა მხოლოდ ერთი შესასვლელი სამხრეთიდან. დღეს არსებული შესასვლელი დასავლეთ კედელში, გვიანაა გაჭრილი. ეკლესიას აქვს ოთხი სარკმელი — თითო ყოველ კედელში. ეკლესიის შიდა კედლები დაფარულია გვიანი შეღვსილობით. ეკლესიის ფასადები სადაა. კედლები ამუშავებულია კლდის ფლეთილი ქვით. აქა-იქ ურევია რიყის ქვა. კედლების კუთხეებში გამოყენებულია თლილი ქვა. ეკლესიას გადაკეთების მიუხედავად, ატყვია X ს. ნიშნები.

ეკლესიას სამხრეთის მხრიდან მიშენებული აქვს ოთხ სვეტზე დაყრნობილი კარბჭე. იგი ანალოგიას პოულობს XVII ს. ძეგლებში.

XVII ს. ბელოთის ეკლესიასთან ააშენეს ციხე, რომლისაგანაც შემორჩა მხოლოდ კოშკი, კოშკს აქვს ორმაგი სათოფურები. გალავნის კედელში სათოფურები გაჭრილია ოთხ იარუსად. გალავნის კუთხეების კოშკები ცილინდრულია. სასახლე მიშენებულია სამხრეთ კედელზე ამჟამად იგი ნანგრევებდა წარმოადგენს, ეტყობა იგი იყო სამსართულიანი. I სართულზე ყოფილა სამი ოთახი. შუა ოთახი წარმოადგენდა დარბაზს. ყოველ ოთახში ბუხარია. ოთახების ინტერიერი მოხატული ყოფილა.

ბელოთის ციხეს ვახუშტი ბაგრატიონი არ ახსენებს, ალბათ, მის დროს იგი არც იყო აგებული. ბელოთის ციხე გეგმარებით მიეკუთვნება საქართველოს იმ ციხეთა ტიპს, რომლებიც შენდებოდა XVIII ს. შუა წლებში. ბელოთის ციხე წარმოადგენდა ქსნის ერისთავთა ოჯახის ერთ-ერთი შტოს რეზიდენციას. 1777 წ. ქსნის საერისთავოს გაუქმების შემდეგ, როდესაც პატარა ლიახვის მიწები გადადის იულონ ბატონიშვილის ხელში, ბელოთის ციხე იქცევა მის რეზიდენციად. სავარაუდოა, რომ ციხის გაფართოება იულონის სახელთან იყოს დაკავშირებული. ჯერ კიდევ XIX ს-ის დასაწყისში ბელოთი იულონ ბატონიშვილის ხელშია.

პატარა ლიახვის ხეობის სიძველეთა აღწერას ვამთავრებთ ვანათის ციხით. იგი მდებარეობს მდინარის მარცხენა ნაპირს, მაღალ მთაზე. ბრინჯაოს ხანის სამოსახლო გორის ადგილას. მის შესახებ ვახუშტი ბაგრატიონი შემდეგს აღნიშნავს: „ამ მერისხევს ზეით, ჩრდილო კერძ, არის ვანათი, პატარა-ლიახვის კიდესა. მაღლა გორასა ზედა არს ციხე სნეკვიდამ წამოსულს მცირეხა მოასა ზედა. ეს მთა გაყოფს კულების — ვანათამდე სოფლებსა, და საცხენისსა, და ბელოთს, და პატარა-ლიახვს და მიადგების ორბოძალს ვანათი. ვანათის ციხე შემუსვრილი განახლა შანშემ, შემუსრეს კვალად ყიზილბაშთა“.

ციხე სამი მხრიდან მიუვალია. იგი ძლიერაა დანგრეული. მის ნანგრევებში განირჩევა სამი ქრონოლოგიური ფენა. ციხის გეგმა უახლოვდება სამკუთხედს.

თავდაპირველ ციხეს ქვინდა მძლავრი კედლები. მათი ნაშთები შემორჩენილია აღმოსავლეთ ნაწილში. ისინი თარიღდება განვითარებული ფეოდალიზმის ეპოქით. შემდგომი სააღმშენებლო პერიოდი წარმოდგენილია ზურგისანი კოშკით, რომელიც მდებარეობს სამხრეთი კედლის ცენტრში. იმავე კედელში მოთავსებულია შესასვლელი კოშკი აგურის თალით. იგი ანალოგიას პოულობს XVIII ს. ძეგლებში.

ვანათის ციხე წყაროებში იხსენიება XVI ს. II ნახევრის ამბების თხრობასთან დაკავშირებით. ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, „ხოლო ესე ნუგზარ იყო ერისთავი

არაგვს რამეთუ პაპა ამისი იყო აზნაური ვანათელი და პირველსა მეფობათა სუმონისასა უკუდგა ვანათის ციხის მპყრობელი და მან ბრძანებითა მეფისათა და შეტყუვებითა აღიღო ციხე იგი, და მეფემან მიანიჭა მუნ მამულნი“.

ვახუშტისავე ცნობით ოსმალების წინააღმდეგ აჯანყებული ქანის ერისთავი შანშე თავს აფარებს გამაგრებულ ვანათის ციხეს. ბრძოლის დროს ციხე არ ზიანდება. სეხნია ჩხეიძის მიხედვით კი 1731 წელს მომხდური მტერი ანგრევს ვანათის ციხეს.

პაპუნა ორბელიანის ცნობით, 1739 წელს ირანის სარდალი სეფე-ხანი იბრძვის შანშე ერისთავის წინააღმდეგ, იღებს იკორთისა და კულბოთის ციხეებს, მაგრამ ვერ ახერხებს ვანათის ციხის აღებას.

ვანათის ციხე წარმოადგენდა პირველხარისხოვან სტრატეგიულ პუნქტს და ქსნის საერისთავოს მთიანი ნაწილის კარებს. შიდა ქართლის მთიელებზე თავისი გავლენის გასავრცელებლად მას იყენებდნენ თეიმურაზ II, ერეკლე II და მათი მემკვიდრეები. (ბელოთისა და ვანათის ციხეების შესახებ იხ. П. Закарая, Крепостные сооружения Картли, Тб., 1968).

ასეთია პატარა ლიასვის ხეობის ისტორიულ ძეგლთა არასრული მიმოხილვა.

თორნიკე ტატიშვილი

ჯავახეთის ბალახინაი გორა-ნამოსახლარები

1969-73 წლებში ჯავახეთში მუშაობდა ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის საისტორიო გეოგრაფიის განყოფილების ექსპედიცია, რომელსაც მიზანს წარმოადგენდა დაედგინა მხარის საზღვრები, აღენუსხა მატერიალური კულტურის ძეგლები, სამიმოსვლო გზები და სხვა. ამ მხრივ ექსპედიციამ ფართო სადაზვერვო მუშაობა ჩაატარა ხსენებულ მხარეში, რის შედეგადაც გამოავლინა რიგობრივად ფეოდალური, ასევე წინაფეოდალური ხანის მრავალი აქამდე უცნობი ძეგლი.

ჯავახეთი — საქართველოს ის პროვინციაა, რომლის ტერიტორია დღევანდელი ადმინისტრაციული დაყოფით მოიცავს: ახალქალაქის, ბოგდანოვკის, ნაწილობრივ ასპინძის, რაიონებსა და აგრეთვე ნაწილს იმ ტერიტორიისა, რომელიც დღევანდელი თურქეთის საზღვრებშია მოქცეული.

ჯავახეთს ერთ-ერთი მთავარი როლი მიეკუთვნება ქართული კულტურის განვითარებაში. ამ მხარის ფეოდალური ხანის მატერიალური კულტურის თუ პოლიტიკური ისტორიის შესწავლის მიზნით, სხვადასხვა დროს, მეცნიერთა გარკვეულ ჯგუფს გაწეული აქვს დიდი შრომა, ხოლო რაც შეეხება წინაფეოდალურ ხანას, იგი შემთხვევით აღმოჩენებს ემყარებოდა.

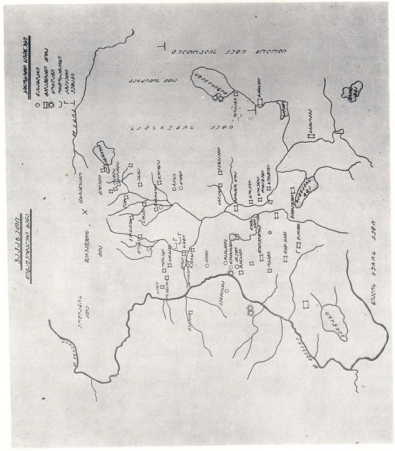
გეგმაზომიერი და სისტემატური სადაზვერვო მუშაობა ჯავახეთში დაიწყო 1953 წ. ისტორიის ინსტიტუტმა, რომელთანაც შემდეგ თანამშრომლობდა ვარძიხ ყოფილი მუზეუმი-ნაკრძალი. ჩატარებული მუშაობის შედეგად აღმოჩენილ იქნა მრავალი საყურადღებო ძეგლი.

სადაზვერვო არქეოლოგიური გათხრები ჩატარდა ახალქალაქის ამირანის გორაზე, რომელსაც ხელმძღვანელობდა ისტ. მეცნ. დოქტორი ტ. ჩუბინიშვილი. ისტ. მეცნ. კანდიდატის გ. გრიგოლიას მიერ ჯავახეთში მიკვლეულ იქნა ქვედა პალეოლითური ძეგლები, 1970 წლიდან ამ მხარეში მუშაობს სტაციონარული არქეოლოგიური ექსპედიცია, პროფ. თ. ჯაფარიძის ხელმძღვანელობით.

ისტორიულ-გეოგრაფიული განყოფილების ექსპედიციამ თავისი მუშაობის დროს, ძირითადად წინაფეოდალური ხანის ძეგლებიდან მიაკვლია გორანამოსახლარები: ფოკანში, განძანში, ფარავნის ტბის პირას, სპასოვკაში, კარტულაში, დაშყალაზე, ჯიგრაშენში, ზურშიგში, დიგაშენში, ხორენიაში, ხოსპიოში, თახჩაში, ბუზაგრეთში, ალბარში, გომანში, ბალზოში, მერიინიაში, აგარაში, ალანთაში, ბალანთაში, მოლოთში, ლადოში, დაღეშში, კენჭიყარაზე, ბურნაშეთში, გოკიაში, სირკვაში, ნაცარგორაზე, მურჯში, ოდისებში, ვარგავეში, ოსპანაურში, თოკში, ხანდოში, ჩუნჩხაში, ცხიხენლაში, ქილდაში, ბერთაყანაში, მურჯახეთში, წითელგორაზე და ოკამში.

ამათგან საყურადღებო ობიექტს წარმოადგენს სოფ. განძანში მიკვლეული ნამოსახლარი, რომლის თხემზეც გალავნის ნაშთებია შემორჩენილი. გალავანი ნაგებია ყოფილა მონატებში ქვით მშრალ წყობაზე. კედლის სიგანე, სადაც ორივე პირია შერჩენილი, ორ მეტრზე მეტია. კედელს დასავლეთის კუთხეში ბურჯის კვალი ეტყობა.

ციხე ოვალური ფორმისა ყოფილა, რაც საძირკველის კონტურებით დასტურდება. მისი სიგრძე 100 მ. ხოლო სიგანე 500 მ.

Հայաստանի Երևանի մարզի քաղաքային ցանցի քարտեզը, 1920 թ. Վերականգնված է։

ნაგებობას სამხრეთიდან ტერასა შემოუყვება. ინტერესმოკლებული არაააქვეყნული რეფილი ზედაპირული მასალა, რომელიც კერამიკული ნაწარმის ფრაგმენტების სახით არის წარმოდგენილი. მათ შორის აღსანიშნავია ნაცრისფრად გამომწვარი ჯამის ნატეხი, ვარდისფერსაჩუქლიანი შავად გამომწვარი თიხის ტურჭლის ნატეხები და სხვ

საინტერესო გორა იქნა მიკვლეული სოფ. ძველ მოდიგანში. გორის თხემის ზომებია 65 x 25 მ და დამოზილია ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ. თხემს გარშემო გალავანი შემოაღვება, რომელიც მონატეხი ქვით მშრალად არის ნაწყობი. გალავანის გარეთ ორი ტერასა შეიმჩნევა. გორას გარშემო სახნავი მიწები აკრავს. ხნულში აიკრითა კერამიკული ნაწარმის ნატეხები. თვით ბორცვის თხემზე ნაპოვნი იქნა ბრინჯაოს ნივთის პატარა ნატეხი. მიკვლეულ იქნა კაყისა და ოზიდიანის ანატექცები. ერთ-ერთი მათგანი ნამგლის ჩასართს წარმოადგენს. კერამიკული ნაწარმიდან აღსანიშნავია შავად გამომწვარი თიხის ტურჭლის ნატეხები და სხვა. ზოგიერთ მათგანს ორნამენტაციის კვალი ეტყობა. ადგილობრივი მოსახლეობა ამ ადგილს „ბერდს“ უწოდებს.

ექსპედიციის მიერ აღმოჩენილი დანარჩენი გორა-ნამოსახლარები, როგორც ფორმით ასევე შეროვილი მასალით ზემოაღწერილთა მსგავსია და მათ მხოლოდ რუკაზე დავიგანთ.

თუ ჩვენ დავაკვირდებით წინაფეოდალური ხანის ძეგლების მდებარეობას, ჩვენს მიერ გამოხაზულ რუკაზე დავინახავთ, რომ ძველთა უმეტესი ნაწილი მდინარეების ნაპირზე გვხვდება, არის შემთხვევები ტბის პირას არსებობისაც (მაგ. ფოკა, მოლითი), მათი არსებობა ექსპედიციამ დაადასტურა აგრეთვე ტერასებზეც. ყველა ეს ძეგლი, თავისი გარეგნობით ისეთივეა, როგორც გვხვდება საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. ზოგი მათგანი ამოზიდულია, ზოგი განკიდული. ხშირ შემთხვევაში გორებს შემოუყვება თხრილი, თხემთან ვიწრო ტერასები და სხვა. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ ასეთი გორების უმეტესობას თხემი დაგვირგვინებული აქვს მშრალ წყობაზე ნაგები განიერი გალავნით, ხოლო ყელი მოჭრილია მისაღგომი მხრიდან.

ექსპედიციის მიერ მიკვლეულ ზოგიერთ ასეთ გალავანთან გორებზე შეინიშნება აგრეთვე თხემზე მდებარე გალავნიდან გამოყოფილი კედლები, რომლებიც გორის ფერდობებზე ეშვება და ჰქმნის მცირე წყება სიმაგრეს და სტოვებს შიდა და გარე ციხის შთაბეჭდილებას. ზოგ შემთხვევაში კედლები ბურჯებითაა გამაგრებულა. თვალს ხვდება აგრეთვე ის გარემოება, რომ გალავნების კედელთა სიგანე თითქმის ყველგან ერთი და იგივე ზომისაა და დაახლოებით 2 მ მეტია.

ექსპედიციამ მიაკვლია ისეთ გორა-ნამოსახლარებსაც, რომელთა გამაგრებული ნაწილი — გალავნები კირხსნარზეა აგებული.

როგორც ცნობილია საველე-სადაზვერვო მუშაობის დროს ძირითადად ზედაპირულად მოპოვებულ ანაკრფი კერამიკული მასალით ვამაყოფილდებით და ამიტომ ძნელია ძველის დათარიღება.

ჩვენს მიერ მიკვლეულ ნამოსახლარებზე, ანაკრფ მასალიდან გვხვდება ენეოლითური, თუ მტკვარ-არაქის ეპოქის კერამიკა. ზოგ შემთხვევაში იმავე ნასახლარებზე, სადაც ადრეული ხანის კერამიკას მივაკვლიეთ ვნახეთ გვიანბრინჯაო-ადრეკინის ეპოქის და ფეოდალური ხანისათვის დამახასიათებელი კერამიკის ნატეხებიც. მაგრამ მიკვლეულ ობიექტზე უმეტესად მაინც გვიანბრინჯაო-ადრეკინის ეპოქის მასალა მოპოვებული.

Ելավո.

Օկառի.

Կահրեղո.

Կարնետի.

ზემოთ აღნიშნული გარემოების გამო ბუნებრივია იზადება კითხვა, თუ რა პირობების წარმოშობა იქნება, რის გამოც დაიწყო ეს გაღივების მიერ დამოწმებული გორა-ნამოსახლარებზე. ჩვენ ვარაუდით შესაძლებელია ეს გაღივების გორებზე ანაკრეფი კერამიკის თანადროული იყოს. მაგრამ დასაშვებია მათი აქ გვიან, ფეოდალურ ხანაში წარმოშობაც (ეს შემადგენელი ადგილები თავდაცვის მიზნით გამოყენებინათ).

ჩვენს მიერ მიკვლეულ პუნქტში ყველგან რომ ფეოდალური ხანის „ციხე-გალავანი“ ვივარაუდოთ ესეც საეჭვოა, რადგან საქართველოს სხვა კუთხეებში ჩვენ ასეთი მოვლენა არ გვევლება; თუმცა აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ყველა იმ პუნქტში, სადაც გორა-ნამოსახლარია მიკვლეული, ფეოდალური ხანის სოფელიცაა დამოწმებული. ამიტომ ჩვენ დასაშვებად მიგვაჩნია, რომ ეს გამაგრებული ადგილები გამოყენებული იყო, როგორც წინაფეოდალურ ხანაში, ასევე შემდგომ პერიოდშიც, ხოლო რომელი გორა როდის იყო გაღივებული ამის თქმა სტაციონარული გათხრების გარეშე შეუძლებელია, რადგან გორებზე შედაპირულად შეგროვილი მასალა სხვადასხვა ეპოქას ეკუთვნის.

ნამოსახლარი გორები, წინაფეოდალურ ხანაში გამაგრებული რომ იყო ამაზე არქეოლოგიურად შესწავლილი გორა-ნამოსახლარები მეტყველებს.

ჯავახეთში განსაკუთრებით უნდა გამოიყოს მშრალ წყობაზე აგებული ორი ციხე, აბულის და შაორის. ეს ორივე ციხე მაღალი მთის წვერებზეა აგებული და თავისი ზომით და ფორმით ძალიან წააგავს ფეოდალური ხანის ციხეებს. მაგალითად, აბულის ციხე სწორკუთხა ფორმისაა, რომლის ზომები 60x40 მ. ორი კუთხე, დასავლეთის მხარეს სწორი აქვს, ხოლო აღმოსავლეთისა ოდნავ მომრგვალებული. ციხეს ოთხი ბურჯი ამაგრებს. აქედან ორი ნახევრადწრიულია, ხოლო ორი დანარჩენი ოთხკუთხა.

თვით გაღივების მიზნით მრავალი სხვადასხვა დანიშნულების სათავესა გამართული მშრალად ნაწყობი კედლებით.

ციხეს გარშემო მიწაში ღრმად ჩადგმული დარნის ტიპის ნაგებობები აკრავს. თითქმის ამდაგვარია შაორის ციხეც. ეს ორივე ციხე მეტად მიუვალ ადგილებშია აგებული, როგორც ჩანს თავდაცვის მნიშვნელობით.

ამასთან ეს ციხეები ქედებზე გამავალი თუ ახლომდებარე ბარის გზებსაც დარაჯობენ. ამგვარად ეს ორი ციხე თავისი სიდიდით და ფუნქციონალური დანიშნულებით, განსხვავდებიან იმ გაღივებისაგან, რომლებიც ექსპედიციის მიერ იქნა მიკვლეული ჯავახეთის ტერიტორიაზე. აღნიშნულის საფუძველზე, მიზანშეწონილად მიგვაჩნია დაისვას საკითხი, რომ ზოგიერთ გაღივებულ გორა-ნამოსახლარზე გაღივებული იქნას სადაზვერვო თხრილები, რათა ზოგადად მაინც ვიქონიოთ წარმოდგენა ნამოსახლარ გორებზე გაღივების გაქრების თარიღზე.

ხეფინის ხევი გვიანფეოდალურ ხანაში

ლიხის ქედის დასავლეთით, ძირულას ხეობაში, გვიანფეოდალურ ხანაში განლაგებული იყო ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეული ხეფინის ხევის სახელწოდებით

ტოპონიმ ხეფინის ხევს საფუძვლად ამავე სახელწოდების მდინარე დაედო. ეს მდინარე ლიხის ქედზე იწყება რიკოთის გადასასვლელის ახლოს და მარცხნიდან შვერთის ძირულას (დღეს ამ მდინარეს რიკოთულა ეწოდება, ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში მას ხეფინურა ეწოდებოდა). თვით სახელის ხეფინის ეტიმოლოგია უცნობია. ადგილობრივი მოსახლეობა ამ სახელს იფინის ხეს უკავშირებს: ხე იფინის ხევი — ხეფინის ხევი

თავდაპირველად ხეფინის ხევი (ფიზიკურად) და ამავე სახელწოდების ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეული — ხევი, ტერიტორიულად ერთმანეთს ემთხვევოდა. მოგვიანებით, ამ სახელწოდების ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეული გაფართოვდა და ძირულის ხეობის შუა წელის სოფლებიც მოიცვა. კონკრეტულად თუ როდის მოხდა ეს, ძნელი სათქმელია, ყოველ შემთხვევაში, გვიანფეოდალურ ხანაში ხეფინის ხევი ამ ფართო მნიშვნელობით იხმარებოდა.

გვიანფეოდალურ ხანაში ხეფინის ხევი მოიცავდა მდინარე ძირულას ხეობის ერთ ნაწილს (სოფ. ლოდორიდან სოფ. ვაშლევაამდე) და მისი შენაკადების: ბეინეურას (ვახუშტისეული ვერტყვილას ხევი), უხადურას (ვახუშტისეული ბეინევის ხევი), საჯვარულელე (ვახუშტისეული გრიგოლათის ხევი) და ხეფინის ხევის (ანუ ხეფინურას) თავისი შენაკადებით: ნავანების ლელე ანუ ნავანებურა (ვახუშტისეული ხევის ჯვრის ხევი) და წაჭურა (ვახუშტისეული წაჭვის ხევი) — ხეობებს.

ხეფინის ხევის (გვიანფეოდალური ხანის მნიშვნელობით) ცალკე ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ ერთეულად ჩამოყალიბება მისმა ფიზიკურმა გეოგრაფიამ განაპირობა: იგი მთებითაა შეზღუდული აღმოსავლეთით ხეფინის ხევს ლიხის ქედი ესაზღვრება, სამხრეთით — ძირულასა და მისი შენაკადების და მდ. ჩხერიშელას წყალგამყოფი ქედი. ჩრდილო-დასავლეთით ხეფინის ქედი აღწევდა ძირულას მარჯვენა ნაპირის გამყოლ ლიხის ქედის ერთ განშტოებამდე, რომელიც ამაშუკეთის მცირე ქედით ბოლოვდება. ეს უკანასკნელი ხეფინის ხევის დასავლეთ მიჯნას წარმოადგენს. შედარებით ნაკლებად იყო გამოკვეთილი ხეფინის ხევის ბუნებრივი საზღვარი ჩრდილო-აღმოსავლეთით, საკუთრივ ძირულას ხეობაში. აქ იგი ემიჯნებოდა ლიხის ქედის ამ განშტოებას, რომელიც სოფელ ნადაბურს, ხეობაში ზემოთ მდებარე სოფლებიდან გამოყოფს.

გვიანფეოდალურ ხანაში ხეფინის ხევი შემდეგი სოფლებისაგან შედგებოდა: ვერტყვილა, ვერტყვილის ქალა, ბეინევი, გესამანია, გრიგალათი, ხუნევი, უხადი (დღეს აუნევის ერთი უბანია), ხევისჯვარი, წაჭვა, ნადაბური, ციციური და მლაშე. XVII საუკუნის პირველი ნახევრის ერთ დოკუმენტში მოხსენებულია ხეფინის ხევის კიდევ ორი სოფელი წინაგანი და ნებიერეთი. ეს უკანასკნელი დღეს ნასოფლარია ხევისჯვარსა და ნადაბურს შორის. წინაგანის ლოკალიზაცია კი არ ხერხდება.

ხეფინისხევის საეკლესიო ცენტრს გესამანიის საყდარი წარმოადგენდა. ვახუშტის ცნობით „არს... მონასტერი გესამანია, გუნმათიანი, ეთილმენი, საწინამძღვრო“. წინამძღვარი ჩვეულებრივ ყველა მონასტერს გააჩნდა. აქ რომ მხოლოდ მონასტრის

წინამძღოლი ივლისისმებობედეს; ვახუშტი ბუნებრივია ამ ფაქტს ხაზს არ გაუსვამდეს. ჩვენი აზრით წინამძღვრის ინსტიტუტი საქართველოს საეკლესიო იერარქიის საშუალებით ფუნას წარმოადგენდა. ასეთი წინამძღვარი არა მარტო მონასტრის თუ საყდრის გამგებელი იყო, არამედ მას ემორჩილებოდა გარკვეული რეგიონის (გესამანიის მონასტრის წინამძღოლს—ხეფინის ხევი) სხვა ეკლესიებიც. ასეთი წინამძღვარი გვიანდელი ბლალოჩინის ფუნქციას ასრულებდა.

გესამანიის მონასტრის შენობამ თავდაპირველი სახით დღემდე ვერ მოაღწია. საყდარმა, როგორც ჩანს, ძირფესვიანი გადაკეთება განიცადა. დღეს იგი წარმოადგენს დარბაზული ტიპის ნაგებობას, ძირითადად აგურით ნაგებს, თუმცა მის წყობაში გამოყენებულია ტუფის ქვის კვადრები, ალბათ ძველი ეკლესიიდან. ეკლესიის ქვემოთ არის გვედერი, ძველი ეკლესია ეტყობა მოცულობით უფრო დიდი იყო, მიზი საძირკველი ახალი ეკლესიის გვერდში ვერ ეტყვა და გარეთ გამოდის. ეკლესიას გარს უვლის კირით ნაგები ქვის გალავანი.

გესამანიის მონასტრის თავისი ყმა-მამული გააჩნდა, ძირითადად სოფელ გესამანიიდან. მონასტრის ყმებს საეკლესიო სანასხურის გარდა მხოლოდ ლაშქრობა-ნადირობა ევალეობდათ, როგორც სამეფო ვალდებულება.

თავისი ყმა-მამული გააჩნდა ხევისჯვარის წმინდა გიორგის ეკლესიასაც, რომელსაც დეკანოზი განაგებდა. ამ ეკლესიამ დღემდე ვერ მოაღწია. მის ნაცვლად XIX საუკუნეში აუცილთ ახალი ეკლესია. შემორჩენილია 1591 წლის ერთი საბუთი, რომელშიც ქართლს მეფე სვიმონის ძე გიორგი ხევისჯვარის წმინდა გიორგის ეკლესიის ყმებს, ტაბატაძეებს ანთავისუფლებს ყოველი სახელმწიფო გამოსალბებისაგან. შემდგომში ეს სიგელი არაერთგზისაა განახლებული.

სოფელ ხევისჯვარიდან ერთი კილომეტრის დაშორებით, ჩრდილო-აღმოსავლეთით დგას ნებიერეთის წმინდა თეოდორეს ეკლესია, რომელიც წარმოადგენს ერთნაგიან ნაგებობას, ნალისებური აფსიდით და თაღოვანი გადახურვით. შესასვლელი აქვს მხოლოდ სამხრეთის მხრიდან. ეს უნდა იყოს ნებიერეთ უბანის, ამტამად გადაშენებულის, სასოფლო ეკლესია.

რიკოთის უღელტეხილის ჩრდილო-დასავლეთით, ახითდე მეტრის დაშორებით იმ ადგილიდან სადაც სამანქანო გზაზე უღელტეხილის აღმნიშვნელი ბოძი დგას, შემორჩენილია ერთნაგიანი, დარბაზული ტიპის ეკლესია, რომელსაც „ქუცუმიწის წმინდა გიორგის“ ეკლესია ეწოდება. მას აფსიდა ნახევარწრიული აქვს; შესასვლელი ერთია სამხრეთიდან, ჩვენი აზრით, ეკლესიის ზედ სახელი „ქუცუმი“ XV საუკუნის დასაწყისში ცნობილი ფეოდალის ქუცნა ამირეჯიბის სახელიდან უნდა მოდიოდეს. იგი ამ ფეოდალის აგებული ან კიდევ საფუძელიანად შეკეთებული უნდა იყოს.

ქუცუმიწის წმინდა გიორგის ეკლესიის დღეობაზე, გიორგობაზე, თავს იყრია, როგორც ლიხის ქედის აღმოსავლეთით, ისე დასავლეთით მდებარე სოფლების მოსახლეობა. ჩვენი დაკვირვებით, ეკლესიების აგება გადასასვლულების მიდამოებში, გავრცელებული მოვლენა იყო დასავლეთ საქართველოსათვის. ასეთი ეკლესიები ერთგვარად აკავშირებდა ქედის ორივე მხარეს მდებარე ისტორიულ-გეოგრაფიულ ქვეყნებს.

დღესათვის ხეფინის ხევის ტერიტორიაზე კიდევ ორი ძველი ეკლესია არის შემორჩენილი. ერთი დგას სოფელ ვერტყვილაში, მეორე სოფელ ბეჩინეის სამხრეთ-აღმოსავლეთით, მთაში. ამ უკანასკნელს „ტბეთის“ წმინდა გიორგის ეკლესია ეწოდება. ეკლესიის ზედსახელი „ტბეთი“, როგორც ეს დადგენილი გვაქვს, თავდაპირველად იმ ტბასთან იყო დაკავშირებული, სადაც „წამება დაეთ და კონსტანტინეს“ მიხედვით

ՄԱՐԿԱԿԱՆ ԳԵՂԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

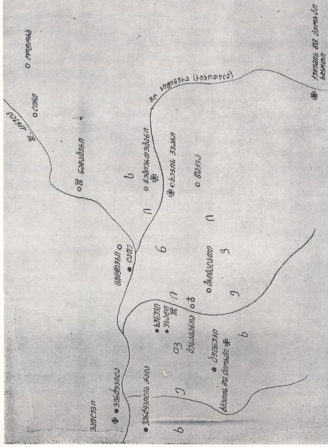
Օ ԳՐԱԿԱՆ
 Օ ԿՈՒՄԱՆ

Օ ԵՐԵՎԱՆ

● ԵՐԵՎԱՆԻ ԿՈՒՄԱՆԻ 13 ԵՎ. 70-ՈՒՆ ԵՐԵՎԱՆԻ
 ԵՆԵՐՅԱՆՈՒՄ ՈՐՈՇՈՒՄԻՆ ԿԱՐՁԱԳՅՈՒՄ ԵՆԵՆԵՐՅԱՆ
 ԵՐԵՎԱՆ

Ք ԳՐԱՆ ԳՐԱԿԱՆ

Ձ ԿՈՒՄԱ

არგვეთის ეს მთავრები არაბებმა აწამეს. ზემოხსენებული ორივე ეკლესია ზოგადად შუაფეოდალური ხანით თარიღდება.

საკუთრივ სოფელ ბეინევეში ჩვენი საუკუნის დასაწყისისათვის აგებული ეკლესიაა შემორჩენილი, ხოლო სოფელ წაქვის „ეკლესია“ სინამდვილეში ჩვეულებრივ ხის, ორთვალისან ნაგებობას წარმოადგენს.

დღეისათვის ხეფინის ხევეში ორი ციხესიმაგრის ნაშთია შემორჩენილი. ერთი დგას სოფელ ნადაბურში, მაღალ გორაკზე, ყვათაყას ქედის ძირში. შენობა ძალზე დანგრეულია. იგი, როგორც ჩანს, წარმოადგენდა კვადრატულ კოშკს, რომელიც ნაგები იყო კლდის ნაგებეი ქვით კირზე. მოსახლეობა მას „ლაღანიძეების ციხეს“ უწოდებს.

„ლაღანიძეების ციხეს“ უწოდებს ხეფინის ხევის მოსახლეობა მეორე კოშკსაც, რომელიც დგას სოფ. ხუნევეში, მდ. უხადურას მარცხენა ნაპირზე. კოშკი ოთხკუთხაა, ნაგებია რიყის და ფლეთილი კლდის ქვით კირზე. იგი თავის დროზე მრავალსართულიანი ყოფილა. დღეს მხოლოდ ორი სართულია შემორჩენილი. მეორე სართულზე არის საოთფურები.

გვიანფეოდალურ ხანაში ხეფინის ხევი საკმაოდ ნაყოფიერ სასოფლო-სამეურნეო რეგიონს წარმოადგენდა: „და არს ჰეობა ესე ჰეფინის ქვეი მოსავლიანი, ვენახოვანი, ხილიანი. ქართლისაგან მეტი არს აქა ღომი, ხურმა, წაბლი... არს ცხოვარი უდუმო სთესვენ სიმინდსა მრავალსა“. წერს ვახუშტი ბაგრატიონი. სიმინდის და ღომის გვერდით ხეფინის ხევეში მოჰყავდათ ხორბალიც; მისდევდნენ მსხვილფეხა მესაქონლეობასაც. თვით ცხვარი კი, ხეფინის ხეველებს, როგორც ვახუშტი აღნიშნავს, უდუმო, ე. ი. არგვეთული ჯიშის ჰყავდათ. იგი საზამთრო საქოვრების უქონლობის გამო, ზამთარში თივით იკვებებოდა.

გვიანფეოდალურ ხანაში ხეფინის ხევი მჭიდროდ იყო დასახლებული. ამას მოწმობს XIX საუკუნის დასაწყისში ჩატარებული აღწერათა მასალები. 1804 წელს აღმოსავლეთ საქართველოში ჩატარებული აღწერა ნაწილობრივ ხეფინისხევისაც შეეხო. მის მიხედვით ამ დროისათვის წაქვაში ცხოვრობდა 20 კომლი, რომელიც 170 სულს შეადგენდა; ხევისჯვარში — 14 კომლი და 86 სული; გრიგალათში — 18 კომლი და 128 სული, ნადაბურში — 37 კომლი და 268 სული; ციციურში — 15 კომლი და 113 სული, გესამანიში — 21 კომლი და 128 სული; ვერტყვილში — 12 კომლი და 83 სული.

1820 წლისათვის ბეინევეში ცხოვრობდა 135 ადამიანი, უხადში — 18; ხუნევეში — 121 და ვერტყვილაში — 82 ადამიანი. როგორც ვხედავთ 16 წლის განმავლობაში მოსახლეობის რაოდენობა ვერტყვილაში პრაქტიკულად არ შეცვლილა, ამიტომ 1820 წლის მონაცემები ადვილად ვფარდება 1804 წლის კამერალურ აღწერის შედეგებს. ასე რომ ხეფინის ხევის ზემო ჩამოთვლილ სოფლებში 1804 წლისათვის სულ 1100-ზე ნეტი ადამიანი ცხოვრობდა. ჩვენ ვერ მივაგენით ცნობებს გასული საუკუნის დასაწყისისათვის ხეფინის ხევის ორი სოფლის ვერტყვილჭალასა და მლაშეს მოსახლეობის შესახებ. ამ ორ სოფელში დაახლოებით ასამდე მოსახლე იქნებოდა. ასე რომ XIX საუკუნის დასაწყისისათვის ხეფინის ხევეში დაახლოებით 1200 ადამიანი ცხოვრობდა. ზოგადად ასეთი სურათი იქნებოდა მთელი გვიანფეოდალური ხანის განმავლობაში.

ხეფინის ხევი აღმოსავლეთ საქართველოსთან სამი უღელტეხილით იყო დაკავშირებული. ერთი გზა რიკოთის უღელტეხილზე გადადიოდა სოფელ ხევისჯვარის გავლით. ჩვენი აზრით, თვით ამ სოფლის სახელიც ხევის-ჯვარი ამ გადასასვლელთან უნდა იყოს დაკავშირებული: ქართულ ტოპონიმოკაში სახელწოდება ჯვარი ჩვეულებრივ

გადასასვლელს გამოხატავს. მეორე გზა ქართლში ხეფინის ხევიდან ფონის უღელტეხილით გადადიოდა: სოფ. წაჭვა-ტორძელი (ადგილია მთაში) — სოფ. ფონა-ფონას უღელტეხილი; მესამე უღელტეხილი, რომლის გადალახვით მგზავრი ხეფინისხევიდან აღმოსავლეთ საქართველოში მოხვდებოდა დედაბერას გადასასვლელი იყო. აქეთკენ ორი გზა მიემართებოდა, ერთი იწყებოდა სოფელ ხევისჯვარში. იგი გაივლიდა სოფლებს: ვაკისას, დედაბერას და დედაბერას უღელტეხილზე ადიოდა. სოფელ დედაბერასთან ამ გზას უერთდებოდა მეორე გზა, რომელიც ნადაბურიდან მოდიოდა სოფლების ლიჩისა და ლოდორას გავლით. დედაბერას უღელტეხილის აღმოსავლეთით გზა კვლავ ორად იყოფოდა: ერთი სოფელ ნინისის გავლით უწლევის ციხისკენ ეშვებოდა, მეორე კი ულუმბის მონასტერს გაივლიდა.

ხეფინის ხევიდან რამდენიმე გზა ჩხერიმელას ხეობაში გადადიოდა. ზემოთ მოსვენებული წაჭვა-ფონას გარდა ასეთი გზები შემდეგი იყო: ხევისჯვარი — თაწყარა (ადგილი მთაში) — წიფა; ვერტყვილა-ბჟინვეი-ტბეთი (ადგილი მთაში, სადაც ტბეთის წმ. გიორგის ეკლესია დგას) — ნებოძირი; ბჟინვეიდან ერთი გზა ღორქვამში გადადიოდა აქედან კი ჩხერიმელას ხეობისაკენ მიემართებოდა.

დღევანდელი სამანქანო გზის პარალელურად, რომელიც რიკოთის უღელტეხილას გადალახვის შემდეგ ხევისჯვარიდან ვერტყვილა ჭალამდე ხეფინის ხევის ტერიტორიაზე გადის (თვით გზის მიმართულება ძველი უნდა იყოს) წაჭვიდან გრიგლათი-გესამანიის გავლით, ერთი გზა ბჟინვეში მიემართება.

ხეფინის ხევი ლიხის ქედის დასავლეთით მდებარეობს. ამიტომ ბუნებრივი იქნებოდა გვეფიქრა, რომ საქართველოს ერთიანი სამეფოს დაშლის შემდეგ, გვიანფოლურ ხანაში, იგი ყოველთვის იმერეთის სამეფოს შემადგენლობაში იქნებოდა. სინამდვილეში ეს არ იყო ყოველთვის ასე. ლიხის ქედის ზოგიერთი მონაკვეთი არც ისე ძველი გადასალახავია, რომ ორ სამეფოს შორის საზღვარი ყოველთვის და ყველგან მიათავარ თხემზე გასულიყო. იქ, სადაც ეს ქედი შედარებით დაბალია და ადვილად დასაძლევია, საზღვარი იმერეთსა და ქართლის სამეფოებს შორის გვიანფოლურ ხანაში ხშირად იცვლებოდა, იმის მიხედვით, თუ რომელი სამეფო იყო კონკრეტულ შემთხვევაში ძლიერი. კერძოდ, ასეთ ვითარებას ქჷონდა ადგილი ხეფინის ხევიც.

ხეფინის ხევი წერილობით წყაროებში პირველად ხეფინისხეველებსადმი და წაჭველებისადმი დავით ნარინის შეუვალობის სიგელშია მოხსენებული. ამ სიგელში ხეფინის ხევი და წაჭვა ცალ-ცალკეა მოხსენებული. ამიტომ საგულისხმოა, რომ აქ ხეფინის ხევი თავისი თავდაპირველი, ვიწრო მნიშვნელობით იგულისხმება. სიგელი დავით ნარინს ეკუთვნის, ეჭვს გარეშეა, რომ ერთიანი საქართველოს ორ სამეფოდ გაყოფის შემდეგ (1261 წლის) ჩვენთვის საინტერესო ტერიტორია, დასავლურ ქართულ სამეფოს შემადგენლობაშია.

1330 წელს საქართველოს სამეფოს მთლიანობა კვლავინდებურად აღსდგა. ხეფინის ხევი ერთიანობის ხანაში, XV საუკუნის დასაწყისის ქუცნა ამირეჯიბის ულუმბას მონასტრისადმი შეწირულების სიგელში გვხვდება, თითქოს თავისი გვიანდელი, ფართო მნიშვნელობით. საფიქრებელია, რომ ხეფინის ხევი, როგორც შედარებით ფართო ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეული, ქვეყნის დაყოფის შემდეგ შეიქმნა. ამის საბუთად, ჩვენი აზრით, თვით ამ ერთეულის სახელწოდება გამოდგება. საეჭვოა, რომ უშუალოდ ლიხის ქედის ძირში მდებარე პატარა ხეობის სახელი ათზე მეტ სოფელზე გავრცელებულიყო თუ ამ ხანაში ქვეყნის ცენტრი აღმოსავლეთით, თბილისში არ მდებარეობდა.

XV საუკუნის დასასრულისათვის ერთიანი ქართული სახელმწიფო ცალკეულ მეფე-სამთავროებად დაიშალა. ახლად ჩამოყალიბებულ ქართლისა და იმერეთის სამეფოებს შორის საზღვარი არ იყო მყარი. თავდაპირველად ინიციატივას იმერეთის მესვეურები იჩენენ. 1509 წელს ალექსანდრე II იმერთა მეფე ეუფლება ქართლის დასავლეთ ნაწილს გორის ჩათვლით. მართალია ეს მონაპოვარი იმერეთის მესვეურებმა მალე დაკარგეს, მაგრამ 1526 წლისათვის ბაგრატ იმერთა მეფე კვლავ იკავებს ტერიტორიას ლიხის ქედის აღმოსავლეთით, მდ., არაღეთის წყლამდე.

XVI საუკუნის 80-იან წლებამდე სურამი და მისი მიმდგომი მხარე იმერეთის სამეფოს შემადგენლობაშია. ასეთ ვითარებაში ბუნებრივია ხეფინის ხევიც ამ სამეფოში შედიოდა.

ვითარება შეიცვალა XVI საუკუნის უკანასკნელ 20-იან წლებში, როდესაც სვიმონ მეფემ ქართლი თურქების ბატონობიდან გაანთავისუფლა. 1591 წელს, როგორც შემოთხოვნილი ხევისჯვრის ეკლესიის ხიველი მოწმობს ხეფინის ხევი ქართლის სამეფოს შემადგენლობაშია. იგი სვიმონ მეფეს უნდა შემოეერთებია 1589 წელს, როდესაც მან წარმატებით ილაშქრა დასავლეთ საქართველოში.

1614 წელს ქართლ-კახეთს ირანელები შემოესივნ. ლუარსაბ II დატყვევების შემდეგ ქართლის სამეფო ერთხანს ფაქტიურად მეფის გარეშე დარჩა. გიორგი III იმერეთის მეფემ კარგად გამოიყენა ეს ვითარება და თავისი ძალაუფლება ლიხის ქედის აღმოსავლეთით გააერთილა. ამ დროს იგი დაეუფლებოდა ხეფინის ხევისა. ქართლში ვითარებებს ერთგვარი სტაბილიზაციის შემდეგ იმერეთის მეფე კარგავს თავის მონაპოვრებს ლიხის აღმოსავლეთით. ქართლის სამეფო იბრუნებს ხეფინის ხევისა. ასე რომ 1628 წ. თეიმურაზ I, რომელიც ამ დროს კახეთთან ერთად შიდა ქართლსაც ფლობდა, უცნობი გვარეულობის წარმომადგენელს ლევას ხეფინის ხევის სოფლებიდან ყმამამულს უბოძებს.

თავიდანვე ხეფინის ხევი სახასო მამულში შედიოდა. ასე რომ ამ ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეულის მოსახლეობას, გესამანიის მონასტრის და ხევის-ჯვრის წმინდა გიორგის ეკლესიის ყმათა გარდა, ყველას ფეოდალური ვალდებულებანი ედოთ მეფის წინაშე.

იმერეთის ზემო მხარეს უძლიერესი აბაშიძეთა ფეოდალური გვარეულობა ცდილობდა ხეფინის ხევის მოსახლეობა ყმად გადაექცია. ასე რომ XVII საუკუნიდან იმერეთისა და ქართლის სამეფოთა დავა ხეფინის ხევისათვის სოციალური ბრძოლადაა. ესაა იმერეთის აბაშიძეთა მუდმივი ბრძოლა ხელი დაედო ხეფინის ხევის მოსახლეობისათვის.

XVII საუკუნის 50-იან წლებში ხეფინის ხევი იმერეთის სამეფოს საზღვრებშია. იგი ზემო მხარის სასარდლოში შედის და მეფის მიერ დანიშნული მოურავი განაგებს. გარკვეულ წარმატებას აღწევს აბაშიძეთა ერთი შტო, რომლის წარმომადგენლები იმერეთის მეფეთაგან წყალობად იღებენ ყმა-მამულს სოფლებში: ხუნევში, ვერტყვილაში, ლაშეში, უხადში...

XVII საუკუნის მიწურულიდან ქართლის სამეფო ცდილობს ხეფინის ხევის დაბრუნებას. ჯერ ერეკლე I, ქართლის გამგებელი შეეცადა ამას, მაგრამ უშედეგოდ.

1703 წლიდან ირანის შაჰმა ქართლის სამეფო გიორგი XI დაუბრუნა და სამეფოს გამგებლობა ვახტანგ ლევანის ძის, მომავალი ვახტანგ VI ხელში გადავიდა. მას დროს ქართლი საქართველოს უძლიერეს პოლიტიკურ ერთეულად გადაიქცა. ასეთ პირობებში ხეფინის ხევი ერთხანს იმერეთის სამეფოს შემადგენლობაში დარჩა და შემდეგ კი ქართლის საზღვრებში მოექცა.

1724 წ. ქართლი ოსმალებმა დაიპყრეს, სადაც სამი წლის შემდეგ მეფობა გააუქმეს. ხეფინის ხევს ერთხანს იმერელი თავადი ზურაბ აბაშიძე ეუფლებოდა. 1744 წლიდან გივი ამილახვარი.

1745 წ. თეიმურაზ II ქართული წესით გკურთხა ქართლის სამეფო ტახტზე. მან 1746 წელს ხეფინის ხევი, კვლავ, ამჟამად იმერეთიდან გაძევებულ ზურაბ აბაშიძეს უბოძა. ეს ბოძების სიგელი ერეკლე II 1769 წ. ამ თავადის მემკვიდრეებს განუახლა.

1774 წ. ერეკლე II ზაალ აბაშიძეს და მის ძმებს ყმა-მამული კახეთში უბოძა. ხეფინის ხევი კვლავ სახასო მამულად გადაიქცა.

ამ ხანებისათვის მორიგებით დამთავრდა საუკუნოვანი დავა ამ მხარისათვის ქართლის სამეფოსა და იმერეთს შორის. ხეფინის ხევის დასავლეთი ნაწილი, ექვსი სოფელი: ხუნევი, ბეინევი, ლაშე, ვერტყვილა, ვერტყვილას ჭალა და უხადი იმერეთის სამეფოს ხელში გადავიდა.

ამ დროს აბაშიძე-ფინეზაშვილები, აბაშიძეთა ის შტო, რომელიც ხეფინის ხევზე აცხადებდა პრეტენზიას, სოლომონ I მიერ შეჩინებული იყო და მის ყმა-მამულს სხვა ფეოდალები ევატრონებოდნენ. იმერეთის სამეფოს შემადგენლობაში გადასვლა ხეფინის ხევის ექვსი ზემოთ ჩამოთვლილი სოფლების მოსახლეობისათვის, ფაქტიურად ამ ფეოდალთა ყმობაში შესვლას ნიშნავდა, რასაც ისინი მთელი ძალით ეწინააღმდეგებოდნენ. შემორჩენილია ბეინევის მცხოვრებთა არზა ერეკლე II, რომელიც კლასობრივი ბრძოლის საუკეთესო მაგალითია და ამიტომ მთლიანად მოვიყვანთ: „ღმერთმან ბედნიერს ხელმწიფის ჭირი მისცეს ხეფინის ხევის ბეინვალებს. ჩვენი მამა პაპათ თქვენი ყმანი ვართ და ბეინევიც თქვენი სამკვიდრო. პაპუნა ორჯონიკიძემ ძალა დავატანა ან შეყმევითო ან ამ ქვეყანას არ დაგაყენებთო. ცოლშვილით ავიყარენით და სურამს გარდმოვედით. ამ ზაფხულს გიახლეთ ჭალაქს. თქვენ ერევან ბრძანდებოდით ბატონიშვილს იულონს მოვახსენებთ. სურამის მოურავზედ ოქმი გვიბოძა, ამ ზამთრობით ეს ბეინეველები მანდ სურამს იყუნენო და როცა ბატონი მამა ჩვენი მობრძანდება ამით საქმეს ის გაარიგებსო. ახლა ქრისტოშობის რვას პაპუნა ორჯონიკიძე მოგვიხდა სურამს ოცდაათის კაცით. მოგვხსენებათ მოურავს ბიძა პაპუნა ყავს და ისევ პაპუნას გვაძლებს ჩვენო ხელმწიფე თქვენს სამკვიდროს მამულსა და ყმათ ორჯონიკიძეს ნუ მიგვეცემთ. თვრამეტი ხმლის ქმნევი ვაგი კაცნი ვართ. ნურავის მიგვეცემთ, უთქვენოს კაცს ჩვენ არავის ვეყმობით. თუ ჩვენ ორჯონიკიძეს მიგვეცემთ თავებს დაეიხოცთ და ჩვენ ბეინვალს მიმსვლელები კი აღარ ვართ. თუ თქვენი ნებაც იქნებოდეს მანამ ჩვენ საქმეს გავსინჯავდეთ თქვენი ყმანი ვართ. იმისი სამართალმდინ ისევა სურამს გახლდეთ. და ჩვენი მამული ორჯონიკიძეს ეჭიროს. მერე სამართლით თუ თქვენი ყმანი ვაყუნეთ თქვენთვის დაგვიდევით და ორჯონიკიძის ვიყუნეთ იმას მიგვეცით. დეკემბერს იბ (12) ქკს. უაზ (1779 წ.“).

ამ არზას (იხ. სცია. ფ. 1450, დავთ. 24, ს. 153) ერეკლე II პასუში ახლავს, სადაც მეფე თხოვანს უარით პასუხობს „...ვერც იმერეთის მეფეს თქვენ თავს წავართმევთ“...

სოლომონ I მემკვიდრემ დავით მეფემ როსტომ ფინეზაშვილ-აბაშიძეს თავისი ყმა-მამული დაუბრუნა და უნდა ვიფიქროთ, ხეფინის ხევის ზემოთ ჩამოთვლილი ექვსი სოფელიც მას გადასცა. სოლომონ II კვლავ გაურისხდა ამ ფეოდალს და მხოლოდ

ერგლე II თხოვნით 1791 წ. კვლავ დაუბრუნა ყმა-მამული, მათ შორის ხუნვეი, ნევი, ლაშე, ვერტყვილი, ვერტყვილის ჭალა და უხადი.

გვიანფეოდალურ ხანაში ხეფინის ხევი, დროის იმ მცირე მონაკვეთების გარდა, როცა იგი გივი ამილახვარს, ან კიდევ ზურაბ აბაშიძეს და მის შემკვიდრეებს ვკავთ, სამოურავოს წარმოადგენდა, რომელიც, XVII საუკუნის 70-იანი წლებიდან იმერეთის სამეფოსათვის ეჭვსი სოფლის გადაცემის შემდეგ, ხეფინის ხევის დარჩენილ სოფლებს მოიცავდა.

ხეფინის ხევის მოურავს ყოველწლიურად თითოეული კომლიდან ერთი კოკა ღვინო და ერთი ყვერული ეკუთვნოდა. საკუთრივ სოფლებს საგანგებო მოხელეები — „ხელოსნები“ განაგებდნენ. ჩვეულებრივ ეს წოდება მემკვიდრეობით გადაეცემოდა.

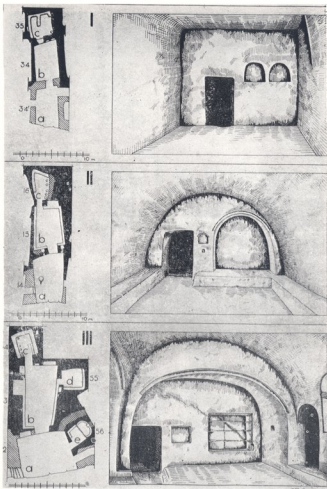
კონსტანტინე მელითაშვილი

პარძის საცხოვრებლის ტიპობრივი ზეგმა

ვარძია თავიდანვე მონასტრად, რომ არ აშენდებოდა ამას, ჯერ კიდევ, პროფ. მ. ჯანაშვილი მეფე გიორგი III საამშენებლო მოღვაწეობის აღწერისას აღნიშნავდა: „განსაკუთრებით ყურადღებას აქცევდა იგი ვარძიას, რომელიც იყო სამეფო სატახტო ადგილი და რომელიც შემდეგში მონასტრად გადაიქცა“¹. 1939 წლიდან გამოქვაბულთა აზომვა-შესწავლამ ისიც გაარკვია, რომ ვარძია შენდებოდა დიდი რაოდენობის მეომართა საცხოვრებლად, 500 მეტრზე გადაჭიმულ მრავალსართულიან გამაგრებულ ვეებერთელა ყაზარმად. მშენებლობისათვის შემუშავებული საცხოვრებლის უჯრედი შედგებოდა: a — სამხრეთიდან ღიადით გახსნილი დერეფნისაგან, b — მის უკან მოთავსებულ დიდ საცხოვრებელ ოთახისაგან — დარბაზისაგან და c — სიღრმეში მოთავსებულ სარნოს შესანახი საკუჭნაოსაგან. რადგანაც საცხოვრებელი მერიდიანულ ღერძზე ვითარდებოდა. დარბაზში ზაფხულში — სივრილე, ხოლო ზამთარში — სითბო სუფევდა, საკუჭნაოში კი — მუდამ სიბნელე და სივრილე იყო.

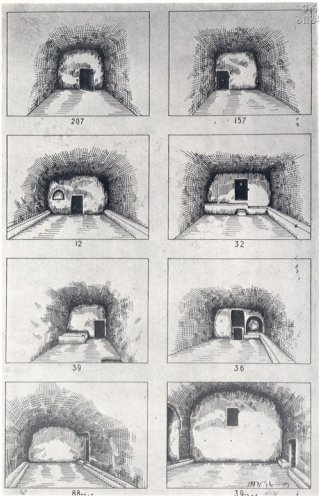
შვეულად აღმართულ კლდის ქარაფში საცხოვრებელი უჯრედების მიჯრით დალაგებითა და გასასვლელებით დერეფნების დაკავშირებით იქმნებოდა ქუჩა ანუ შუკა. ამიტომ დერეფნები ერთსა და იმავე დროს შუკას ნაწილს და ეზოებსაც წარმოადგენდა. შუკების ერთმანეთზე მოთავსებით შეიქმნა მრავალსართულიანი ნაგებობა საცხოვრებლების დიდი რაოდენობით. ზოგიერთი დერეფნის იატაკში სამძრომის ჩაჭრითა და მისადგმელი ხის კიბის დახმარებით ხორციელდებოდა სართულებს შორის კავშირი. ვარძის გამოქვაბულ დარბაზში შესვლისთანავე მნახველის ყურადღებას ზურგის კედელი იბყრობს, რადგანაც უკეთაა განათებული. იგი ალქმის პირველი საგანია და ამასთანავე მთელი ინტერიერის მთავარი მააქცენტირებული ნაწილიც. ამის მიხედვით ვარძიაში გვხვდება სამი ძირითადი გადაწყვეტა: I — მარტივი, II — წალოიანი და III — პორტალიანი. კომპლექსში ყველაზე მრავლად მარტივი გადაწყვეტაა წარმოდგენილი, რომელიც ცალკე რაზმების მოთავსებას გულისხმობდა. წალოს მქონე დარბაზი უფრო ნაკლებია, ეტყობა აქ მებრძოლებთან ერთად ასისთავიც უნდა მოთავსებულიყო და წალოც მისთვის იყო განკუთვნილი. კიდევ უფრო ნაკლებია ძალზე დიდი დარბაზები, რომელთაც ჩვეულებრივი წალოს გარდა აქვს დამატებითი b — გამოქვაბული. ეს საცხოვრებლები კომპლექსის სხვადასხვა ნაწილშია მოთავსებული და ჩანს ამ ნაწილის გამგებელ სარდალს და მის თანაშემწეებს განეკუთვნებოდა. ასეთ ნაწილებში თითო მცირე e — ეკლესიაც არის ჩართული; თუ ეკლესია სართულის აღმოსავლეთ კიდეზე თავსდებოდა, უშუალოდ უკავშირებდნენ დერეფანს (I) და თუ სართულის შუაზე, აღმოსავლეთისაკენ მიმართულ გასასვლელსაც ურთავდნენ ეკლესიის სამხრეთით (II) ან ეკლესიის ჩრდილოეთით (III).

აღსანიშნავია, რომ გვერდში შეტანილი ცვლილებები საცხოვრებლის ძირითადი გადაწყვეტის დაურღვევლად არის განხორციელებული, იგი ტიპური და ერთსახოვან მშენებლობის ორგანიზაციას საჭიროებდა. ეს კი სრულიად გასაგებია ისეთი დიდი და მასობრივი მშენებლობისათვის როგორცაა უზარმაზარი ყაზარმის აგება მოითხოვდა. ცხადია ის ვარირება, რომელსაც დარბაზების დაგვემარებაში ვხვდებით — ზომე-

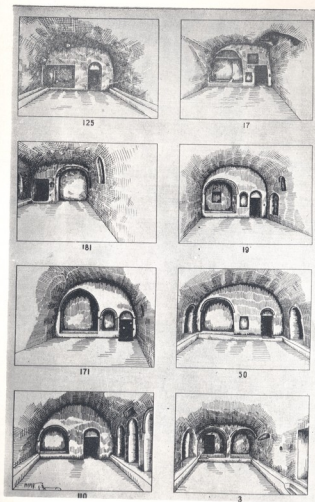
ვარძიის საცხოვრებელი დარბაზების
გადაწყვეტის სამი მთავარი სახე.

Три основных вида решенйй залов
жильищ Вардзии.

დარბაზის მარტივი გადაწყვეტის სახეები.

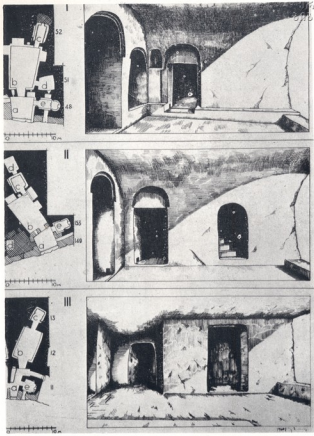
Виды простых решений залов.

დარბაზების წალოიანი გადაწვეტის მა-
გალითები.

Примеры решений залов с большою
вышей.

ბის გაზრდაში, წალოებისა და მცირე გამოქვაბულების ჩართვაში, სავსებით აკმაყოფილებდა ცხოვრების სამხედრო რეჟიმს: უმცროსების მხოლოდ და მხოლოდ სრულ მორჩილებას უფროსთა წინაშე.

საცხოვრებელ უკრედში ეკლესიის ჩართვის მაგალითები.

Примеры включения церкви в жилую ячейку.

ვარძიის მშენებლობა მეფე გიორგი III (1158-1184) მაშინვე დაიწყო როგორც კი ივანე ორბელის მიერ მოწყობილი 1177 წ. აჯანყება ჩააქრო. ვარძია დაქარბით შენდებოდა, რათა აქ მოთავსებულ დიდ გარნიზონს დროულად უზრუნველყო გაერთიანებული საქართველოს მონარქიის ხელშეუხებლობა. 1184 წელს მეფე გიორგი III გარდაიცვალა, ვარძიაში კი მონასტერი დაწესდა, რომლის მოსაწყობად მნიშვნელოვანი სარეკონსტრუქციო სამუშაოები განხორციელდა.

1 მ. ჯანაშვილი, საქართველოს მოკლე ისტორია, ტფილისი, 1884, 105.

2 K. Мелिताური, Строительство и архитектура Вардана, Тбилиси, 1975, стр. 40—47, рис. 22—25.

დევიძიების ეკლესიის კედლის მხატვრობის შესახებ

მაიაკოვსკის რაიონის სოფელ წითელხევში, სოფლის ყველაზე განაპირა და ამდღებულ ადგილას, დევიძიების უბანში, მცირე ზომის ეკლესია დგას, რომელსაც მოსახლეობა დევიძიების ეკლესიას უწოდებს. ეს არის დარბაზული ტიპის ნაგებობა ლაპიდარული წარწერებით ფსადაზე და მოხატული ინტერიერით.

ძველი ნაგებობა ქვიშაქვის საშუალო ზომის ქვათლილებით, აქვს ორი სარკმელი — აღმოსავლეთით და დასავლეთით და ორი კარი წინ ქვაფენილებით. ამჟამად მოქმედი სამხრეთის კარი, რომლის სრულიად მარტივი ფორმა და მის მიერ ინტერიერში მხატვრობის დაზიანება მოწმობს, რომ იგი ძველის მოხატვის შემდეგ არის გაჭრილი. თავდაპირველი შესასვლელი კი საყდარს დასავლეთიდან ჰქონდა, რასაც ხაზს უსვამს დასავლეთის ფსადის გაფორმება რელიეფური ჯერებით და ორივე ლაპიდარული წარწერის არსებობა ამავე კარის მომხარჩობელ მონოლითურ ფილებზე.

ეკლესიის ინტერიერი საკმაოდ მარტივადაა გადაწყვეტილი — გვეგში წარმოადგენს ოთხკუთხედს ნახევარწრიული აფსიდით. აფსიდში იატაკი ამდღებულა. აქვე სარკმელთან ქვის უძრავი ტრაპეზი დგას. საკურთხეველი დარბაზისაგან გვიანი, ხის „იკონოსტასით“ არის გამოყოფილი. დარბაზის გრძივ კედლებს ორ-ორი პილასტრი ანაწევრებს, რომლებზედაც ცილინდრული კამარის საბჯენი თალები გადადის. თვალში ისევეა კედლების და კამარის არასწორი ფორმა, პილასტრების და სვეტისთავეების არათანაბარი ზომები, რაც თავის მხრივ კედლის მხატვრობის ზოგად სახეზედაც ახდენს გავლენას.

სახელმწიფო დაცვაზე აყვანილ კულტურის ძეგლთა სიაში დევიძიების ეკლესიის შესახებ ვკითხულობთ: „ეკლესია დევიძიებისა X-XI სს. გადაკეთებული გვიან შუა საუკუნეებში. არის მოხატულობა გვიანი შუა საუკუნეებისა და წარწერა ლაპიდარული“.¹ ძველის ლაპიდარული წარწერები სპეციალურ ლიტერატურაში პალეოგრაფიით დათარიღებულია XV ს.² გარდა ამისა ეკლესია ფიქსირებულია ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის მიერ მაიაკოვსკის რაიონში 1962 წ. ჩატარებულ კომპლექსურ ექსპედიციის დღიურებში.³

ზემოთ მოტანილი ცნობები და რაც მთავარია მოხატულობის სტილისტური ანალიზი დევიძიების ეკლესიის კედლის მხატვრობას წარმოგვიდგენს, როგორც გვიანი ხანის, კერძოდ XVI საუკუნის, ქართული მონუმენტური მხატვრობის საინტერესო ნიმუშს.

მხატვრობა დაზიანებით არის მოღწეული. ზედა რეგისტრის კომპოზიციები ჩამორეცხილია, ბევრ ადგილას შელესილობა ჩამოცვენილია, კედლის ნაბზარები უხეშად არის შელესილი. ფრაგმენტულადაა შემორჩენილი თალებზე მოთავსებული და ქვედა რეგისტრის ფიგურები. მიუხედავად ამისა, ფრესკათა დაცულობის დღევანდელი სახე ნათლად აჩენს მოხატულობის საერთო სქემას და იკონოგრაფიულ-სტილისტურ თავისებურებებს.

სამ რეგისტრად განაწილებული მხატვრობა მთლიანად ფარავს კედლებს კამარიდან იატაკამდე. ფრესკათა ტოპოგრაფია ტრადიციულია. საკურთხევის კონქში „ვე-

დრებაა“ წარმოდგენილი, მის ქვემოთ სარკმლის ორივე მხარეს ზიარების სცენებიც გა-
 ნაწილებული, ქვედა რეგისტრი კი წესისამებრ ვკლესიის მამათა გამოსახულებებს წარ-
 ვიდა, რომელთა შორის „ხატი მიძინებისა“ ანუ „პიეტაა“ წარმოდგენილი. დარბაზში
 კედლებს ზედა ორი რეგისტრი „ათორმეტ დღესასწაულთა“ სცენებს აქვს დათმობი-
 ლი, ქვედა რეგისტრში კი საერო პირთა პორტრეტებია წარმოდგენილი. აქვე ჩრდი-
 ლოეთ კედლის დასავლეთ ნაწილში ტაძრის პატრონის წმ. გიორგის მიერ ურჩხულის
 განგმირვის კომპოზიციას მოთავსებული. პილასტრებსა და თაღებზე წმინდანთა ცა-
 ლკე მდგარი ფიგურებია. დასავლეთის კარის ტიმპანში „ჯვარი ქრისტეთისა“, თაღში—
 წმ. პეტრეს და წმ. პავლეს ნახევარფიგურები, სამხრეთ კედელზე კი საერო პირის
 პორტრეტია დაცული.

ვკლესიაში ორი გვარის — თურმანიძეთა და დემეტრაძეთა პორტრეტებია. მათ-
 გან ვკლესიის მოხატვის შემკვეთნი, ქტიტორები თურმანიძეები არიან. ამას მოწმობს
 საქტიტორო წარწერები, რომელთაგან ერთი ახლავს დასავლეთის კარში გამოსახულ
 საერო პირს, მეორე კი — წმინდა გიორგის ფრესკას.

მოგვყავს ეს წარწერები, რომლებიც ვკლესიის ყველა სხვა ფრესკულ წარწერათა
 მსგავსად დედანში ასომთავრულით არის შესრულებული:

1. წმიდ [აო] [პეტრე]
 და პ [ა] ვ [ლუ]
 შეიწ-
 ყ (ა) ლე [ს] ული
 მამგ (ებ) ლ [ი] სა (sic)
 თურმ [ანი] ძ (ი) სა.

(მომგებელი — პატრონი, მიმზღველი; სასყიდლის მიმცემი. იხ. ი. აბულაძე
 ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ.: 1973, გვ. 208.)

- II — წ (მიდა) ოგ (ი) ო(რ) გი გაუ (მა) რჯ (ვ)
 ე მამ (კობ) ს მას
 თურმ (ა) ნიძესა.

რაც შეეხება დემეტრაძეების პორტრეტებს, ისინი მხატვრობის მეორე ფენას წარ-
 მოადგენს, და ფარავს თურმანიძეების პორტრეტებს დასავლეთის კედლის ჩრდილოეთ
 ნაწილში, ჩრდილოეთ კედლის დასავლეთის პილასტრსა და ამავე კედლის აღმოსავ-
 ლეთ ნაწილში.

იკონოგრაფიული მსგავსების მიუხედავად თურმანიძეებისა და დემეტრაძეების
 პორტრეტები საგრძნობლად განსხვავდება. ისინი სხვადასხვა ფერის ფონებზეა მო-
 თავსებული; განსხვავებული ფერის საღებავებითაა შესრულებული მათი წარწერები;
 ერთ შემთხვევაში წარწერებში „მეუღლეა“ ნახმარი (თურმანიძეებთან), მეორე შემ-
 თხვევაში — „მემცხედრე“. თურმანიძეთა ფიგურები და სახის ნაკეთები ყავისფერი
 კონტურითაა შესრულებული, ხაზი შედარებით რბილია, დემეტრაძეებთან კონტური
 შავია, უფრო ხისტი და მშრალია. განსხვავებული ხელია საგრძნობი ქალთა კუბასტე-
 ბის ხატვაშიც. დემეტრაძეების სახეებზე — წითურობა — უფრო მკვეთრად, ინტენსი-
 ური ფერის ლაქით არის ნაჩვენები. გარდა ამისა, თურმანიძეები უფრო მრავალრიცხო-
 ვნად და თავისუფლად, კედლების მეტ ფართობზე არიან წარმოდგენილ-
 ნი. ყველაფერი ეს მოწმობს, რომ დემეტრაძეთა პორტრეტები სხვა ოსტატის ხელს

დევიძეების ეკლესიის საერთო ხედი.

Девицзевская церковь. Общий вид.

ეკუთნის და მოგვიანებით არის შესრულებული: ეს ფაქტი იმით არის საინტერესო, რომ სოფელ წითელხევს 1921 წლამდე სადემეტრაო რქმენია და სოფლის მებატონეებიც დემეტრაძეები ყოფილან.

საერო პირთა იკონოგრაფია დამახასიათებელია გვიანი ხანის ხელოვნებისათვის — ფრონტალური დგომა, ხელები ვედრების პოზაში. ეპოქისათვის დამახასიათებელია მათი უღვაშების დაყენების წესიც და წითურობის აღნიშვნაც სახეზე. ერთ-ერთ ქტიტორს, გიორგი თურმანიძეს XVI-XVII სს- მოდის მიხედვით საყურე რგოლი უკეთია. სამოსი, რომლის ცალკეული ნაწილები — სამკუთხედად ჩაჭრილი კაბა, ბეწვის სარტულიანი მოსასხამი, წელზე შემოკრული შუაზე გამონასკვეული ქამარი თქმობზე დაშვებული ბოლოებით, ჯერ კიდევ წინა საუკუნის ისტორიულ პირთა ჩაცმულობაშია დადასტურებული (ქუცნა ამირეჯიბი ნაბახტვეში, ზაზა ფანასკერტელი ყინციისში). თითქმის აბსოლუტური სიზუსტით — თარგისა და ქსოვილის ორნამენტის დაცვითაც კი მეორდება ბუგეულის, ტაბაკინის, ზემო ჭალის და ვანის წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიის ამავე პერიოდის მხატვრობაში. დამახასიათებელია ქსოვილსა და თავსაბურავებზე ძვირფასი ქვების იმიტაცია. ტანსაცმლის ნაყმის მსგავსი დეტალური ჩვენებაც საფუძველს XV საუკუნის საქტიტორო პორტრეტებიდან იღებს და გვიანი ხანის ხელოვნებისათვის ხდება ძირითადად ნიშანდობლივი (იხ. ი. ლორთქიფანიძე, ნაბახტვეის მხატვრობა, თბ., 1973, გვ. 24-29).

გიორგი თურმანიძის პორტრეტი. დეტალი.

Портрет Гюргия Турманидзе. Деталь.

„ღუთისწობლის შიბინება“. დეტალი.

«Успение Богоматери». Деталь.

საქართველოს
რეპუბლიკის
ქვეყნური ბიბლიოთეკა

გიორგი კობახერიძის წარწერა საკურ-
თხეველს აუსილში.

Подпись Гиоргии Джохтаберидзе в
алтарной апсиде.

ამასთან ერთად, საყურადღებოა მთელი რიგი იკონოგრაფიული თავისებურებები, რაც საშუალებას გვაძლევს ვკლესიის მოხატულობა გვიანი შუასაუკუნეების ხელოვნების ნიმუშად მივიჩნიოთ, ჯერ ერთი, საკურთხეველში ვკლესიის მამებს შორის ოსტატი ათავსებს მღვდლების ივანე ფაქრიძისა და საბა კვირიკაძის გამოსახულებებს; სამხრეთ კედლის დასავლეთ პილასტრზე კი იძლევა სამონაზვნო სამოსით შემოსილი ქალის გამოსახულებას ჯვრით ხელში და წარწერით, რომელიც მოწმობს, რომ ამ შემთხვევაშიც საქმე ადგილობრივი ვკლესიის მსახურის გამოსახულებასთან გვაქვს და არა ქრისტიანული ვკლესიის წმინდანთან.

გარდა ამისა, „ღვთისმშობლის მიძინების“ კომპოზიციაში ოსტატს დამატებული აქვს ანგელოზის მიერ იოფანებათვის ხელებს მოკვეთის აპოკრიფული დეტალი რაც ქართულ ხელოვნებაში ჯერ-ჯერობით XVII-XVIII სს. ჭედური ხელოვნების ორ ძველზე (ანჩისხატის კარედის გარე მოჭედულობა — 1686 წ. და ჩხარის წმ. საბას ხატი — 1780 წ.) და ამავე პერიოდის მინიატურებში გვხვდება. „ათორმეტ დღესასწაულთა“ ციკლის სისრულისათვის კი (სამ კედელზე ამ ციკლის თერთმეტი სცენაა — „ხარება“, „შობა“, „მირქმა უფლისა“, „ნათლისღება“, „ფერისცვალება“, „იერუსალიმში შესვლა“, „ჯვარცმა“, „გარდამოსხნა“, მაცხოვრის „ამაღლება“, „ხული წმიდის მოფენა“ და „ღვთისმშობლის მიძინება“) ოსტატი ჩრდილოეთის კედელზე „გარდამოსხნის“ გვერდით პილასტრზე „აღდგომის“ ერთფიგურიან, (!) კომპოზიციას ათავსებს — მოძრაობაში ნაჩვენებ სპეტაკით მოსილ მაცხოვარს ერთ ხელში გრაგნილი უჭირავს, მეორეთი კი აკურთხებს.

აღნიშნული იკონოგრაფიული თავისებურებების გარდა, მოხატულობის საერთო სტილისტური ანალიზი ნათლად ავლენს XVI ს. ქართული კედლის მხატვრობის დამახასიათებელ ნიშნებს: მონუმენტურ-დეკორატიული სტილის დაცემას, მცირე ზომის ძველის გადატვირთვას მრავალრიცხოვანი კომპოზიციებითა და ფიგურებით, ორნამენტის მათრავნიზებული როლისა და საერთოდ მის მინიმუმამდე დაყვანას, თხრობითი საწყისის სიჭარბეს, ხაზგასმულ დრამატიზაციას, ფიგურათა პროპორციების დარღვევასა და მათ სტატიკურობას, წერის გრაფიკული მანერის გაბატონებას, ხაზის სიმშრალესა და სიხისტეს, ფერადოვანი გამის გაღარიბებას, ფერთა ლოკალურობას, მთიანი და არქიტექტურული ფონების სქემატიზაციასა და პირობითობას, მიდრეკილებას დეტალიზაციისკენ, წარწერების სიმრავლესა და მათ დეკორატიულ ხასიათს.

ამავე დროს თხრობის უშუალობა, ემოციურ-დრამატული მომენტების გულბრყვილოდ გადმოცემა, ასკეტურობას მოკლებული სახეები, მიდრეკილება მრავალრიცხოვანი საერთო პორტრეტების გამოსახვისაკენ და ქრისტიანული ვკლესიის წმინდანთა შორის ადგილობრივი სამღვდლოების წარმომადგენელთა გამოსახვა ორიგინალურს, საინტერესოსა და ხალხურს ხდის ძველის მოხატულობას.

ძველზე მუშაობის პროცესში, საკურთხეველის აფსიდში, სარკმლის ქვემოთ, ჩვენს მიერ მიკვლეულ იქნა წარწერა, რომელსაც ჭვარტლის საკმაოდ სქელი ფენა ფარავდა (ვკლესიაში ადგილობრივი მოსახლეობა დღემდე ანთებს სანთლებს, რაც მნიშვნელოვნად აზიანებს მხატვრობას). დაზიანების მიუხედავად წარწერა გარკვევით იკითხება:

ამის მხ [ა] ტვ (ა) რ (ს) ა (გიო)
 რვის ჯო (ხ) ტ (ა) ბერ [იძეს]
 შეუ (ნ) დოს ღმერ [თმან]
 ამინ

აქედან გამომდინარე, ეკლესიის მხატვრობა ქართული ხელოვნების მკვლევარს არც თუ ისე მრავალრიცხოვან რიგს ეკუთვნის, რომლებიც ხელმოწერილნი არიან ოსტატთა მიერ. კიდევ უფრო საინტერესოა, რომ გიორგი ჯოხტაბერიძის შემოქმედება არ შემოიფარგლება მხოლოდ ამ ერთი ეკლესიით. მის მიერ მოხატული იმერეთში კიდევ ორი ძეგლი — წმ. ელიას სახელობის დარბაზული ტიპის ეკლესია გელათში და სამნავიანი ზაზლიკა სოფ. ქვედა იღუმში. ორივეგან ჯოხტაბერიძის ავტორობას მხატვრობის სტილისტური მსგავსების გარდა მისივე წარწერებიც მოწმობს (წმ. ელიას ეკლესიის წარწერა გამოქვეყნებულია იხ. P. Мепшашვილი — Архитектурный ансамбль Гелати, Тб., 1966, გვ. 162.

ამგვარად, ჩვენ საქმე გვაქვს საკმაოდ საინტერესო ფაქტთან, ერთი ოსტატის მიერ შესრულებული კედლის მხატვრობის სამი ძეგლის არსებობასთან, რაც ქართულ ხელოვნებათმცოდნეობაში ჯერჯერობით მხოლოდ ერთ ანალოგიას პოულობს მეფის მხატვრის თედორეს შემოქმედების სახით და რაც თავის მხრივ მეტ საშუალებას გვაძლევს უფრო სრულად განვიხილოთ და დავადგინოთ, როგორც თვით ოსტატის შემოქმედებითი განვითარების გზა ასევე ეპოქის მხატვრული პრობლემები და ამოცანები.

მართლაც, ჯოხტაბერიძის მიერ მოხატული სამივე ძეგლის თანმიმდევრული შესწავლა, რაც ჩვენი კვლევა-ძიების საგანს შეადგენს, ნათლად წარმოგვიდგენს ამ ოსტატს, როგორც გვიანი შუა საუკუნეების ქართული კედლის მხატვრობის პროვინციული სკოლის წარმომადგენელს, ხოლო მისი შემოქმედება ნათელს ფენს ქართული ფრესკული ხელოვნების განვითარების განსაზღვრულ ეტაპს, რომელიც დღეისათვის ნაკლებად არის შესწავლილი.

1 თ. ბარნაველი, საქართველოს სსრ კულტურის ძეგლები აფხაზი სახელმწიფო დაცვაზე, თბ. 1959 . გვ. 79.
 2 ვ. სილოგავა, დასავლეთ საქართველოს X-XVIII სს. ქართული ლამიდარული წარწერები როგორც საისტორიო წყარო. სადისერტაციო ნაშრომი ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბ. 1972 წ. დამატება — დასავლეთ საქართველოს ქართული ლამიდარული წარწერების კრებული (X-XVIII სს.) გვ. 278-279.
 3 ქუთაისის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის შემოსილობათა წიგნი № 886, 886², 886³.

დადემქელიანების ციხე-დარბაზი სოფ. ბარში

დადემქელიანების თავდაპირველი რეზიდენცია იყო სოფ. ბარში (გეგრის ს. ს., ზემო სენეთი). მოგვიანებით მათი ერთი-ერთი განაყოფი შტო სოფ. ფარში დასახლებულა, ხოლო მეორე-სოფ. მაწერში. ჩვენამდე მხოლოდ ბარშისა და მაწერის ნასახლარების ფრაგმენტებს მოუღწევია.

ბარშის დადემქელიანებისეული ციხე-დარბაზი ამართულაა სოფლის ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, ამ უკანასკნელისაგან გამოყოფილ შემადლებულ ტერიტორიაზე. სამხრეთით მდებარე სოფლებში დადემქელიანების მოსისხლე მტრები, რიგვიანები ცხოვრობდნენ და სოფლის მოსახლეობა ვალდებული იყო კონტროლი გაეწია ამ მხარიდან მომავალი გზებისათვის, რაზეც აშკარად მიუთითებს სოფლის თავდაცვითი ნაგებობების განლაგების სქემა. თავის მხრივ, დადემქელიანები თანასოფლელებისაგანაც მოელოდნენ თავდასხმას და სწორედ ამისათვის შეარჩიეს სამოსახლოდ სოფლიდან განცალკევებული შემადლებული ადგილი, რაც ციხე-დარბაზს სტრატეგიულად ხელსაყრელ პირობებს უქმნიდა. ამავე მიზნით ციხე-დარბაზის მრავალრიცხოვან სათოფურებს მიზანში ყავდა ამოღებული თანასოფლელთა თითქმის ყველა სახლი, მაშინ, როდესაც ამ უკანასკნელთა ნაგებობების არც ერთი სათოფური ციხე-დარბაზისაკენ არ იყო მიმართული. დადემქელიანების ციხე-დარბაზი ნნიშვნელოვნად განსხვავდება რიგითი სვანის საცხოვრებლისაგან. ეს განსხვავება კარგად შეინშნა ჯერ კიდევ პ. უფროვამ. რომელსაც დადემქელიანების ციხე-დარბაზმა შუა საუკუნეების ფეოდალური ციხეები მოაგონა¹.

ამჟამად ციხე-დარბაზი საჯალალო მდგომარეობაშია. შემორჩენილი კოშკი და ნანგრევები მისი ზოგადი კონტურების მოხაზვის საშუალებასდა იძლევა (ციხე-დარბაზის გეგმეგემა და ჩრდილოეთის ფასადი იხ. სურ. სურ. 1, 2).

ადგილობრივი მცხოვრებლების მიერ მოწოდებული გადმოცემებისა და მოგზაურთა მიერ დატოვებული აღწერილობების გათვალისწინებით შესაძლებელი ხდება ციხე-დარბაზის საწყისი ვითარების აღდგენა.

მ. მჭედლიძის ჩანაწერის მიხედვით დადემქელიანების მდგომარეობა ძველებური მეფის ან მებატონის მდგომარეობას შეესაბამებოდა; ციხე-დარბაზი ზღუდებით იყო შემოფარგლული და შიგნიდან ზღუდის კედლებზე სხვადასხვა ნაგებობანი იყო მიდგმული. მთავარი ალაყაფის კარი რკინის ფრთებიანი ყოფილა, რომლის გასაღები ფეოდალის ერთგულ ყმას ებარა².

ციხე-დარბაზის დასავლეთის კედელზე ურიცხვი სათოფური ხერელი ყოფილა განლაგებული რამდენიმე რიგად³. ამ მხრიდან სოფელში მომავალ გზას წინ ციხე-დარბაზის ეს მხარე ხედებოდა.

გალაენის მაღალი კედლებით (ისინი ერთდროულად საცხოვრებელი და სამეურნეო დანიშნულების კედლებსაც წარმოადგენდა) შემოზღუდული იყო დაახლოებით 1400 მ ფართის მქონე ტერიტორია. ალაყაფის კართან ერთად გალაენის კედელში სამეურნეო დანიშნულების კარი ყოფილა, რომელიც ციხე-დარბაზს წისქვილთან აკავშირებდა. ციხე-დარბაზის შიდა ეზო სამეურნეო მიზნებისათვის იყო განკუთვნილი. აქ ხდებოდა ლეწვა, არყის გამოხდა, შეშის დაჭრა-დაბინავება და სხვა.

სურ. 1.

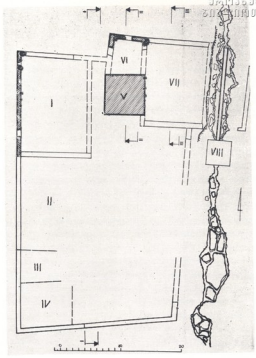
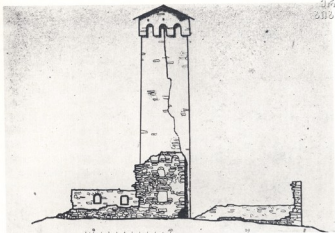

Рис. 1.

შიდა ეზოს ირგვლივ საცხოვრებელი და სამეურნეო ნაგებობები იყო განლაგებული. მათგან ყველაზე ადრინდელად სვანური ორსართულიანი სახლი მოჩანს (სურ 1-I). ნაგებობა დიდი გაბარიტებით გამოირჩევა. შენობის საძირკვლის ნაშთების მიხედვით მისი პირველი სართულის სათავსოს ფართი 164 კვ.მ შეადგენს. სახლი გასული საუკუნის დასასრულამდე მთელი მდგარა და მისი განსაკუთრებული ზომები აქ ნამყოფ მ. მჭედლიძესა¹ და პ. უვაროვასაც² შეუმჩნევიათ.

ჩვენს მიერ შეკრებილი მასალის მიხედვით ამ სახლის პირველი სართულის სათავსოს ნაწილი პაქონლის სადგომად გამოიყენებოდა, ნაწილი-შინამოსამახურების სამყოფად. მეორე სართულზე მუშახელი მდგარა. გადმოცემით, სათავსოში რამდენიმე კორა ყოფილა გამართული. სახლის ოთხსავე კედელს თაღებიანი საბრძოლო პარაპეტი აგვირგვინებდა. სავარაუდებელია, რომ ციხე-დარბაზის კომპლექსის შექმნამდე დადგენილი ნაგებობის საცხოვრებელი სწორედ აღწერილი სახლი იყო, რომელიც იმავეთვე გამოირჩეოდა დიდი ზომებით რიგითი საცხოვრებლისაგან.

სვანური სახლის სამხრეთის კედელზე მიდგმული იყო ორსართულიანი სახლი, რომლის პირველი სართულის სათავსო პაქონლის სადგომად გამოიყენებოდა, მეორეზე კი მუშახელი იმყოფებოდა (სურ. 1-II).

სურ. 2.

Рис. 2.

უშუალოდ ალყაფის კართან იდგა კიდევ ერთი ორსართულიანი ნაგებობა (სურ. 1-III), რომლის მეორე სართულის სათავსიდან ალყაფის კარის დაცვა წარმოებდა.

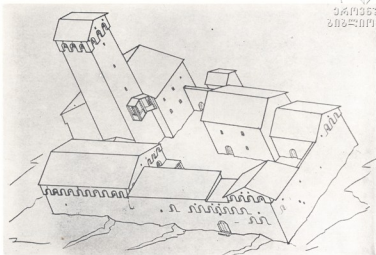
ციხე-დარბაზის სამხრეთ-დასავლეთ კუთხესთან შედარებით მცირე გაბარიტების მქონე სახლი დგას, რომლის პირველი სართულის სათავსი საქონელს ეთმობოდა, ხოლო მეორე კი თავდაცვასა და სამეურნეო მიზნებს ემსახურებოდა.

ციხე-დარბაზის ტერიტორიის შედარებით შემაღლებულ ადგილზე თავდაცვითი ბრძოლის საწარმოებლად კოშკია აგებული. (სურ. 1-V) ჩვენი საუკუნის დასაწყისისათვის, როგორც ამას ბ. ნიქარაძე აღნიშნავს, ეცერში მხოლოდ ეს კოშკი ყოფილა დაუნგრველი⁶. კოშკი ხუთსართულიანია. საძირკველთან მისი ზომებია 6,60 × 6,55 მ. პირველი სართულის სათავსი მიწის დონიდან 8,40 მ. სიმაღლეზეა; ამ სიმაღლემდე კოშკი მთლიანია. მისი სიმაღლე დაახლოებით 30 მეტრია. კოშკის სახურავი და სართულშუა გადახურვები ჩამოცვენილია და ზევით ასევე შეუძლებელია. მისი ჩრდილოეთისა და აღმოსავლეთის კედლებზე საკმაოდ დიდი ბზარებია გაჩენილი და თუ რაიმე ღონისძიება არ იქნა მიღებული ახლო მომავალში (კოშკის გადახურვა, ბზარების ცემენტის ხსნარით ამოყვება) სვანეთის ყველაზე შალალი და დიდი გაბარიტების კოშკი ჩამოინგრევა.

კოშკი, როგორც საერთოდ ყველა ამ რიგის სვანური ნაგებობა, ენტაზისიანია. მისი ტანი სიმაღლის ერთ მესამედამდე სწორად ადის, შემდგომ კი თანდათან ვიწროვდება. ეს დავიწროვება მრუდი ხაზითაა წარმოდგენილი.

კოშკს თაღებიანი საბრძოლო პარაპეტი აგვირგვინებს. აქედან შორ მანძილზე შეიძლებოდა თვალთვალა და საბრძოლო ოპერაციების წარმოება.

კოშკის ჩრდილოეთის კედელზე მოდგმულია ორსართულიანი ნაგებობა, (სურ. 1VI) რომლის პირველი სართული კოშკის აღმოსავლეთით მდებარე ორსართულიანი

სურ. 3.

Рис. 3.

სახლის პირველი სართულის სათავსში (სურ. 1-VII) შესასვლელ დერეფანს წარმოადგენდა. სარდაფში მარცვლეულის შესანახი უზარმაზარი კიღობნები მდგარა⁷ მათ ხის კიბეები ჭკონდათ მიდგმული. სარდაფის ნაწილი მარანს ეკავა, სადაც არაყი ინახებოდა⁸.

დერეფნის მეორე სართულის სათავსიდან კოშკის აღმოსავლეთით აგებული სახლის მეორე სართულის სათავსში შედიოდნენ. ამ უკანასკნელში დადგმულიანების ოჯახი ცხოვრობდა. აქედან კოშკში გადასასვლელი დაკიდული აივანი იყო მოწყობილი. საფრთხის შემთხვევაში დადგმულიანები საცხოვრებელი სათავსიდან გადადიოდნენ კოშკში.

ციხე-დარბაზის აღმოსავლეთის კედლთან ორი სახლი მდგარა; ისინი საჭონლის სადგომად და საჭონლის საკვების შესანახად გამოიყენებოდა.

ციხე-დარბაზის სამხრეთის კედლთან საჭონლის ნაკვლის მოსაგროვებელი ორმოს ნაკვალევი ჩანს.

სამეურნეო და სასმელი წყალი გალანის კედლის შიგნით ყოფილა შემოყვანილი მდ. კედრულადან, რომელიც ციხე-დარბაზს აღმოსავლეთით ჩაუდის. ამავე მდინარეზე იყო აგებული ქვის წისქვილი (სურ. 1. VIII).

აღწერილობიდან ჩანს, რომ ციხე-დარბაზი შეძლებული ოჯახის საცხოვრებლად იყო გამიზნული, რომელსაც მრავალრიცხოვანი მუშა-მოსამსახურე ჰყავდა და ჭონბერივად ერთ-ერთი პირველი ადგილი ეკავა ამ მხარეში (ციხე-დარბაზის რეკონსტრუქციული ჩანახაზი იხ. სურ. 3).

დადგმულიანების ციხე-დარბაზის შექმნა-ჩამოყალიბებაში გადამწყვეტი როლი შეასრულა სვანური ხალხური ხუროთმოძღვრების იმ საუკეთესო ტრადიციებმა, რომე-

ლიც მან გამოიმუშავა თავისი განვითარების ხანგრძლივ მანძილზე. მისი შემადგენელი ცალკეული ნაგებობანი, კონსტრუქციული ელემენტები და დეტალები თებელა სვანური ხალხური ხუროთმოძღვრებისათვის და ხალხური შემოქმედებიდან იღებენ სათავეს.

დადემშქელიანისეული, ბარშის ციხე-დარბაზი დიდი ხნოვანებისა არ უნდა იყოს. თვით დადემშქელიანთა გვარის მაღალ ფეოდალურ წოდებაში ფეხის მოკიდებაც გვიანფეოდალურ ეპოქაში მომხდარი ფაქტი ჩანს. ხალხური გადმოცემები იმაზე მიუთითებენ, რომ დადემშქელიანებზე უწინ ზემო სვანეთში დაწინაურებული იყვნენ ყიფიანები, ჩარკვიანები, გელოვანები, იოსელიანები და სხვა. ბალს ქვემოთ განსაკუთრებით მძლავრობდნენ რიჩგვიანები, რომლებიც მოხსენებულია XIII საუკუნის სვანურ ხელნაწერში¹. იმავე ხელნაწერში დადემშქელიანები არ იხსენიებიან.

XV ს. ბოლოს შედგენილი წიგნი ბალს ზემო სვანეთისა და ჯაფარიძეთა შორის სასისხლო საქმეზე რიჩგვიანებსა და დადემშქელიანებს ერთად მოიხსენებს, ამასთან ისინი ამ დროს თანასწორი ძალაუფლების მქონენი ჩანან. რიჩგვიანების საბოლოო განადგურება XVI ს-ში უნდა მომხდარიყო, რის შემდეგაც დადემშქელიანებმა მიწასთან გაასწორეს მათი სახლკარი, მათ მიწაწყალს თვითონ დაეპატრონენ და მათ ნახახლარზე სხვადასხვა გვარის ოჯახები დაასახლეს.

ესაღია, რომ რიჩგვიანებსა და დადემშქელიანებს შორის პირველობისათვის ბრძოლაში წარმატებას ის გვარი აღწევს, რომელსაც თავადაცვის უკეთესი საწინააღმდეგო გააჩნდა. უნდა ვივარაუდოთ, რომ დადემშქელიანების კომპლექსი უკვე XVI ს. დასაწყისში აიგო ადრე არსებული ნაგებობების ბაზაზე, რომელთაგან, როგორც ჩანს, დღემდე მოაღწია მხოლოდ დიდი ზომის სვანური საცხოვრებელი სახლის ნანგრევებმა. ამ სახლის ზომები დადემშქელიანების საცხოვრებელს იმთავითვე განასხვავებდა რიგითი მოსახლის საცხოვრებლისაგან.

¹ Поездка в Пшавно, Хевсурию и Сванетию графини Уваровой, МАК вып. X, М., 1904, 43—44.

² შ. შველიძე, სვანეთიდან, „დროება“, 1869, 17 აპრილი, № 16, 3.

³ В. Сванетии; из путешествия И. Иванюкова и М. Ковалевского, ВЕ, 8, СПб., 1886, 569.

⁴ შ. შველიძე, დასახ. ნაშრომი, 3.

⁵ Поездка в Пшавно, Хевсурию и Сванетию графини Уваровой, 43—44.

⁶ ბ. ნივარაძე, იალბუჯის გარშემო, ისტორიულ-ეთნოგრაფიული წერილები, II, თბ., 1964, 100-101.

⁷ შ. შველიძე, დასახ. ნაშრომი, 3.

⁸ იქვე, 3.

⁹ ჰ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები, II, თბ., 1941, 30-40.

¹⁰ იქვე, 32.

მიხილ ზოგადიხვპილი

მოდინახე

საჩხერის ჩრდილოეთით, რაჭის ქედის მაღალ მწვერვალზე ამაყად დგას საჩხერის სიმბოლოდ ქვეული, ძველი ისტორიული ციხესიმაგრე მოდინახე, რომელიც თითქმის უვნებლად გადარჩენია ჟამთა სიავეს, ციხე აგებულია ლამაზ, მოხდენილ ადგილას. ის გვირგვინივით თავს ადგია საჩხერეს და შორიდანვე იპყრობს მნახველის ყურადღებას. განსაკუთრებით თვალწარმტაცია ციხესიმაგრის ხედი აღმოსავლეთიდან, აკაკის შშობლიურ სოფელ სხვიტორიდან.

ამ საინტერესო ძეგლის შესახებ მეტად მცირე წერილობითი ცნობები მოგვებოვება და იგი არც სპეციალისტების მიერაა შესწავლილი. როგორც გასული საუკუნის მწერალი გიორგი წერეთელი წერს, იმ ადგილას, სადაც ახლა მოდინახეა, ციხის არსებობას ადასტურებს VI საუკუნის ბერძენი მწერალი პროკოფი კესარიელი მოიხსენიებს წას მოხვის ციხედ, (საგულისხმოა, რომ სოფ. მოხვა დღემდე არის საჩხერის მახლობლად, მის ჩრდილოეთით). ამ ადგილას რომ გვიანანტიკურ და ადრეფეოდალურ ხანაში მართლაც ყოფილა რაღაც ნაგებობა, არა მარტო წერილობითი, არამედ ნივთიერი მასალაც ადასტურებს. ციხეში არსებული ეკლესიის კედლებში დატანებულია დიდი ოთხკუთხა ფორმის წითელი თიხის აგურები (სიგრძე 24-25, სისქე — 4-6 სმ) და კიდევ უფრო დიდი ზომის ბრტყელი, გვერდებაკეცილი კრამიტები, სწორედ ისეთი, ამ ეპოქაში რომ იხმარებოდა, ცხადია ეს კრამიტაგურები ძველი ნაგებობის ნაშთები უნდა იყოს, მოდინახეს ციხე წარმოადგენს საქართველოს ფეოდალური დანაწილების დროინდელ დიდი თავადის ციხესიმაგრეს და იგი თავის დროზე ერთ-ერთ შეუვალ ციხედ ითვლებოდა. ციხის აშენებას წერილობითი წყაროები და ხალხში საყოველთაოდ გავრცელებული თქმულებები მიაწერენ თავად პაპუნა წერეთელს.

წერეთლების რეზიდენცია-საჩხერე მდებარეობდა აღმოსავლეთ საქართველოდან მომავალ დიდ საქარაფო გზაზე, რომელიც ლიხის მთითა და ჭერათხევით კორბოულზე გადმოდიოდა, მდინარე ყვირილით და რიონით ქუთაისისაკენ, შემდეგ კი შავი ზღვის სანაპიროსაკენ მიემართებოდა. ეს გზა აზიის ქვეყნებიდან დასავლეთ ევროპის ქვეყნებისაკენ მიმავალ მნიშვნელოვან საეაჭრო გზას წარმოადგენდა.

XVIII საუკუნეში საჩხერე უკვე კარგად დასახლებული დაბა იყო. ვახუშტი ბაგრატიონი თავის საქართველოს გეოგრაფიაში წერს: „ყვირილის სამხრეთ კიდევდ არს საჩხერე. მოსახლენი არიან იმერნი, სომეხნი, ურიანი, ვაჭარნი და ვაჭრობენ. ამ საჩხერის პირისპირს, ყვირილის ჩრდილოთ არს მაღალს კლდესა ზედა ციხე მოდინახე მოზღუდვლი კლდითა და უბრძოლველი მტრისაკან“. XVIII საუკუნის დასაწყისის ქართულ მატრიანეში იხსენიება იმერეთის მეფის გიორგი VI (1703—1720 წწ) თანამებრძოლი მხედარმთავარი ქველი წერეთელი.

ვახუშტი ბაგრატიონი „საქართველოს ცხოვრებაში“ გადმოგვცემს, რომ 1709 წელს მეფე გიორგი VI მოადგა ნავარძეთის ციხეს (ნავარძეთის ციხის ნანგრევები დღესაც არის მდინარე ყვირილის პირას, სალიეთსა და ჭიათურას შუა, სადგურ თირთან ახლოს), რომელიც ხელთ ეპყრა აზაშიძეს და შემოარტყა მას ალყა. მაგრამ ამ დროს მეფეს გალაშქრება მოუხდა ოდიშს, ლიპარტიანის წინააღმდეგ. მეფემ

ციხის ალება ქველ წერეთელს მიანდო, „ხოლო ქველმან აღილო ნავარძეთი ფეხვენი
გზავანა მეფემან ზარბაზნები მისი კაცსს“.

მოდინახეს ციხის მშენებლობა იმ პერიოდში მომხდარა როცა დასავლეთ საქართველოში ფეოდალური არეულობა კვლავ შეუნელებლად გრძელდებოდა, სათავადოების სისტემა აქ შეუზღუდველად ბატონობდა, მეფის ხელისუფლება უაღრესად დაცემული იყო. სამეფო ქვეყნები, ციხე-სიმაგრეები მთავრებსა და თავადებს ქჷონდათ მიტაცებული. ამავე დროს, იმერეთში ძლიერდებოდა ოსმალთა გავლენა და მათგან შემოტანილი საშინელება — ტყვის სყიდვა.

ამ ციხის აშენების შესახებ არსებობს საინტერესო გადმოცემა. გაძლიერებულ პაპუნა წერეთელს მოუსურვებია დიდი ფეოდალის დავეთ აბაშიძის ქალის შერთვა, მაგრამ აბაშიძეს მოციქულები უარით გამოუსტუმრებია და შემოუთვლია: „მე ქალს წვივ შავიძეს არ მივეცემ, სანამ ციხეს არ ააშენებსო“. მამინ პაპუნას, რომელიც ცხადია დავით აბაშიძის ძლიერებას გრძობდა, საჩხერის თავზე უძეღვსი (პატარა მოხვის) ციხის ადგილას აუკია უზარმაზარი ციხე-სიმაგრე შეიდი კოშკის ბურჯით. აუშენებია შიგნით გლეხთა და სხვადასხვა დამხმარე ნაგებობანი; მოუწყვია ტირნასულის შესანახი ხაროები და სარდაფები, გაუმართავს მარანი — დიდი ჭურჭებით, შეუყვანია სიმაგრეში მეციხოვნე ჯარი, მეორედ მიუგზავნია მოციქულები აბაშიძისათვის, თან თავისი ციხის მშენებებით მოხიბლულს ამაყად და ლაკონურად შეუთვლია — „მოდი ნახეო“. ასე დარქმევია საჩხერის ციხეს „მოდინახე“.

ამრიგად ირკვევა, რომ მოდინახეს ციხე აგებულია XVII—XVIII საუკუნეების მიჯნაზე არა უგვიანეს 1735 წლისა, თავად პაპუნა წერეთლის მიერ.

მოდინახეს ციხე სტრატეგიულად მნიშვნელოვან ადგილას მდებარეობს და ცხადია თავის დროზე მტად დიდი სამხედრო თავდაცვითი მნიშვნელობა ქჷნია.

„...ეს ციხე იფარავს მთელ საჩხერის ხეობას მტრისაგან ომიანობისა თუ შინაგან განხეთქილების დროს. საჩხერის მაზრაში ამ ციხის წყალობით მტერს ვერასოდეს ფეხი ვერ მოუკიდნია“ (გ. წერეთელი).

სწორედ ამიტომ იყო, რომ იმერეთის მეფეები მუდამ ცდილობდნენ ამ ციხის მფლობელი წერეთლები თავის მორჩილებაში ჰყოლოდათ, ზოლო როცა ამას მიაღწევდნენ, შემდეგ მოდინახეს დიდ ყურადღებას აქცევდნენ. ზრუნავდნენ მის გამაგრებაზე და თავდაცვისუნარიანობის განმტკიცებაზე, ამას მოწმობს თუნდაც ის ფაქტი, რომ იმერეთის მეფეს სოლომონ პირველს 1780 წელს რუბის ბრძოლიდან წამოღებული ნადავლი, ორი დიდი ზარბაზანი მოდინახეს ციხისათვის გადაუცია და ზედ ასეთი წარწერა ამოაკვეთინა: „ჩვენ ყოვლისა საიმერეთოსა მეფე სოლომონ დავითიანი ზუგდიდს, რომ აფხაზთ, ტიქთ და ალანთ შეგებნით მამინ ღვთის შეწყევნით ვძლიეთ ათორმეტას კაცს და ეს ზარბაზანი და მეორე ამისი ტოლი ზარბაზანი მისი ჯაბახანით გაწყობილი თვით ჩემი ხელით ვიმოვნე და მოდინახეს ციხეს ვუძღვენი“ (ეს ზარბაზნები ამჟამად ქუთაისის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმშია გამოფენილი).

მაღალ კლდეზე მტაცებელ ფრინველის ბუდის მსგავსად აღმართულ მოდინახეს, ისევე როგორც სხვა ფეოდალურ ციხესიმაგრეს, სხვა საშინაო დანიშნულებაც ქჷნდა. ციხის სიზვიადე შიშა და მორჩილებას უნერგავდა სიბეჯავეში მყოფ ყმა გლეხებს. სწორედ ამიტომაც, რომ აქაურ მცხოვრებლებში მრავალი ლეგენდაა გავრცელებული ციხის საიდუმლოებათა შესახებ.

მოდინახეს მისასვლელი გზა ხშირ ნაკეცებად მიემართება მაღლა კეცივით აყუდებულ ციყაბო ფერდობზე, შემდეგ იგი დასავლეთიდან შემოუვლის კლდეს, რომელ-

ზედაც ციხე აგებული, გაივლის ჩრდილო კედლების ძირში და მოვა აღმოსავლეთით მის ერთადერთ შესავალ კარებთან.

ციხესიმაგრე გადაჭიმულია აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ 90 მეტრის სიგრძეზე და დაშენებულია ცაში სექტებად აღმართულ ბუნებრივ კლდეზე. ციხის გეგმა უსწოროა, რადგან მისი კედლები ამ კლდის რელიეფს მისდევს ისე, რომ ხელოვნური კედლები თითქმის მათ გაგრძელებას წარმოადგენს. ნაშენებია ქვითა და კირიანი დულაბით, რომელიც ახლა ისეა გაქვავებული, რომ ზედ პატარა კნჭის შეცვლაც გაგიჭირდებათ.

ციხესიმაგრე შედგება კლდის ქარაფებზე აზიდული 5 მთავარი და 2 უფრო პატარა კოშკისაგან. ყველა კოშკი, გარდა დასავლეთისა და ჩრდილოეთისა, ოთკუთხაა. დასავლეთის კოშკს აღმოსავლეთით აქვს ერთი სწორი კედელი, დასავლეთით კი მომრგვალებული ფორმისაა. ამ კოშკში ახლაც ადის ქვის ხრახნულა კიბე. კოშკის სიმაღლე 18 მეტრს აღწევს.

ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში მდებარე კოშკის წინა კედელი მთლიანად დანგრეულია.

ეს კოშკი, ისევე როგორც ბვერი სხვა ციხესიმაგრე, დანგრეული უნდა იყოს 1834 წელს, მეფის რუსეთის წინააღმდეგ ქართველთა მიერ მოწყობილ აჯანყების შემდეგ, როცა მეფის რუსეთის მთავრობამ გასცა საგანგებო ბრძანება დაეგრიათ ყველა ციხესიმაგრე, რომელიც კი მათ წინააღმდეგ ბრძოლის დასაყრდენად გამოდგებოდა.

ციხეში შესასვლელი კარები სწორედ კოშკის ამ კედელში იყო მოთავსებული. კოშკი სამხარეთულიანი ყოფილა, რასაც ადასტურებს კედლებში დატანებული ძელების გახადები ხერხელები. სართულიდან სართულში ასეა, ცხადია, ხის კიბეებით ხდებოდა. ამ კოშკის სიმაღლე 7 მ-ია. საერთოდ კოშკებისა და გალავნის კედლების მეტი ნაწილის სიმაღლე მეტ-ნაკლებად შემცირებულია ზემოდან ნგრევის გამო. ციხის კედლებში მრავლად არის დატანებული საზარბაზნე ხერხელები და სათოფურები.

კოშკს დაახლოებით შუა ნაწილის ცოტა ქვემოთ სამი მხრით — აღმოსავლეთით, ჩრდილოეთით და დასავლეთით, დატოვებული აქვს კარგად მოწყობილი საზარბაზნე ამბრაზურა, როგორც ჩანს ეს კოშკი იყო ციხის დაცვის მთავარი დასაყრდენი ჩრდილოეთის მხრიდან.

ციხის შესასვლელიდან 15 მ დაშორებით არის ფლეთილი ქვით ნაშენი ეკლესია 7 მ სიგრძისა და 4,5 მ სიგანისა, ეკლესიას შესასვლელი აქვს დასავლეთიდან, ხოლო დანარჩენ სამ მხარეზე დატოვებული აქვს თითო სარკმელი. ეკლესია თალისებური გადახურვის ყოფილა. თალი ამჟამად ჩამონგრეულია და მხოლოდ კედლებია დარჩენილი.

ეკლესიის აღმოსავლეთით ფართო მინდორზე არის ოცდასუთამდე დიდი ჭური. მათი მეტი ნაწილი მოვლია. ეს ჭურები გაწმენდილი და გამოჩენილი იქნა 1947 წელს, ციხის ნაწილობრივი სარეკტავაციო სამუშაოების დროს.

ემჩნევა, რომ ციხის კედლებზე შიგნიდან მიდგმული ყოფილა მეციხოვნეთა საცხოვრებელი ბინები და სხვადასხვა სახის დამხმარე ნაგებობანი. საიარაღო პალატა, სამხარეულო, სახაბაზო, მსახურთა სადგომები, საჯინბო, ბოსელი საბძელი, პირუტყვის საკვებისათვის ხულა და ბედელი მარცვლეულის შესანახად და სხვა. არ შეიძლება აქვე არ ყოფილიყო საგანგებოდ მოწყობილი ბინა ციხის მეპატრონე მთავარსარდლისათვის და აგრეთვე სასტუმრო ოთახები.

ციხის ეზოში სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე კოშკთან ახლოს არის ხელოვნურად გაკეთებული ჩასასვლელი დიდი ხერხელი. იგი ერთხანს სამხრეთისაკენ მიემართებოდა.

ბა დახრილად, მერე კი ნაყარი ქვით არის ამოქოლილი. ამ ხვრელის ერთ მხარეს მდებარე მუდამ ერთ დონეზე დგას სუფთა წყალი. როგორც ჩანს იგი ნალექების დროს წარმოიქმნება.

ციხეზე არქეოლოგიური გათხრები არავის უწარმოებია. მხოლოდ 1947 წელს ციხის ნაწილობრივი სარესტავრაციო სამუშაოების დროს, როცა აქ ერთ-ერთ კედელს წმენდდნენ, მის ძირში აღმოჩნდა ერთად ჩაყრილი ადამიანების ჩონჩხები. ესენი შესაძლებელია სიკვდილით დასჯილი ყმა-გლეხები იყვნენ, ან უპატრონო მეომრები, რომლებიც ციხეში დაიხოცნენ.

1961 წლის შემოდგომაზე მოდინახეზე გაყვანილ იქნა სამანქანე გზა, რამაც კიდევ უფრო გაზარდა ციხის დამთვალეირებულთა რიცხვი. გზისათვის ბულდოზერით მიწის გასწორების დროს, ციხის მახლობლად, ფერდობზე, რამდენიმე ადგილას გამოჩნდა ძველი ნამოსახლარები და სამარხები. ამ ადგილას უკვე მეთუ წელია არქეოლოგიურ გათხრებს აწარმოებს საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ხელოვნების მეზუმი ჯ. ნადირაძის ხელმძღვანელობით, რის შესახებაც არა ერთხელ დაბეჭდილა პრესაში.

ამრიგად საჩხერის ციხე—მოდინახე საქართველოს გვიანდრობის ხანის მატერიალური კულტურის მეტად საინტერესო ძეგლს წარმოადგენს. იგი თავის დროზე იმდენად მტკიცე და მიუვალი სიმაგრე ყოფილა, რომ მტერს ძალით ვერასოდეს ვერ აუღია. სწორედ ამაზე ამბობს ვახუშტი — „უბრძოლველი მტრისაგან“, ე. ი. მტრისაგან დაუძლეველი, მტრისაგან აუღებელი.

მოდინახე დიდი პოპულარობით სარგებლობს არა მარტო ჩვენი რესპუბლიკის მცხოვრებთა შორის, არამედ მის ფარგლებს გარეთაც. ამ ციხის ისტორია, ქართველი ხალხის ისტორიის განუყოფელი ნაწილია. ამიტომაცაა რომ უაღრესად დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ ძეგლის დაცვა-შესწავლას.

ციხესიმაგრე მხატვრულადაა განათებული და უდიდეს ესთეტიკურ სიამოვნებას ანიჭებს სტუმარსაც და მასპინძელსაც. აქვე გვინდა დავძინოთ, რომ მოდინახე აუცილებლად მოითხოვს სარესტავრაციო გამაგრებითი სამუშაოების ჩატარებას. წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი ნალექების, ყინვის, ქარის, მზის და სხვა ბუნებრივი მოვლენების გავლენით განიცდის ზემოდან დაშლა-ჩამონგრევას და თანდათან გვეცლება ხელიდან. ამ საკითხს დროულად უნდა მიაქციოს ყურადღება კულტურის რაიონულმა განყოფილებამ და ძეგლთა დაცვის საზოგადოებამ.

არ შეიძლება მადლიერების გრძნობით არ მოვიხსენიოთ მოდინახის მცველი 93 წლის მოხუცი გვითიმე მალაქიას ძე გაბაძე, რომელიც თითქმის 40 წელია უანგაროდ და დიდი სიყვარულით ემსახურება ამ სპატიო საქმეს და თავისი სტუმართმოყვარეობითა და გულთბილობით ხიბლავს ციხის დამთვალეირებულს.

საქართველოს
ბავშვთა განათლების
მინისტრო

პედაგოგიური ხანის სამეცნიერო საგანმანათლებლო კარგი საქართველოში (ნაპასი)

ქართული სამონასტრო სურთომოდღერული ანსამბლები ღირსშესანიშნავია, არა მარტო იმიტომ, რომ ისინი მატერიალური კულტურის უმნიშვნელოვანესი ძეგლებია (რომლებშიც თავმოყრილია ფერწერის, ქედურობისა და ქვაზე ჭრის ძვირფასი ნიმუშები), არამედ იმიტაც, რომ წარსულში ეს ძეგლები წარმოადგენდნენ სულიერ და საგანმანათლებლო კერებსაც, სადაც უძველესი დროიდანვე თავმოყრილი იყვნენ მწიგნობრები—მწერლები, მეცნიერები, მთარგმნელები, კალიგრაფები. ისინი ქმნიდნენ, როგორც ორიგინალურ ნაწარმოებებს, ასევე თარგმნიდნენ უცხო ენებიდან, რედაქციას უკეთებდნენ ძველსა თუ ახალ ნუსხებს; აქვე იქმნებოდა სკოლებიც, სადაც იწრთობოდნენ არა მარტო მწერლობაში და იმდროინდელ მეცნიერებაში, არამედ ფერწერასა, ქედურობასა და სურთომოდღერებაში.

მართალია აღნიშნული სკოლები ძირითადად გაბატონებული წყობის — ფეოდალიზმის იდეოლოგიის (ქრისტიანული რელიგიის გავრცელების) საქმეს ემსახურებოდნენ, მაგრამ მათ გარკვეული როლი მიუძღვით საქართველოს თავდაცვის განმტკიცებისა და დამოუკიდებლობის შენარჩუნებაში, ავადობის ეპიდემიის წინაპრების სწრაფად ჩრდილოეთით ერთმორწმუნე რუსეთისაკენ. ამავე დროს ქრისტიანული იდეოლოგია აქტიურად რაზმავდა სამწყობს მაჰმადიანურ მომხდურის წინააღმდეგ ამიტომაც იყო, რომ ქართული ტაძარ-მონასტრები, ხშირ შემთხვევაში, უცხო დამპყრობთა თავდასხმის უპირველეს ობიექტად იქცეოდა.

განუწყვეტელმა თავდასხმებმა და რბევა-აოხრებებმა მრავალი ქართული სავანე ნაცარმტვრად აქცია, მრავალგან შეწყდა ის დიდი თხზვა-თარგმნებითი მუშაობა, რომელსაც აქ საუკუნეების განმავლობაში ეწეოდნენ; მრავალი დიდებული ნაგებობა გაუდაბურდა და წარ-გყლისა და ტყიურის საფარად იქცა; ეს განსაკუთრებით ხდებდა გვიან-ფეოდალურ ხანაში, როდესაც სპარს-ოსმალთა დაპყრობით პოლიტიკას თან ერთვოდა ლეკ მარბიელთა თარეში. დაქუცმაცებული ქვეყნის შესვეურთ აღარც ძალა მოსდევდათ და არც სახსრები მათი მოვლა-დაცვისათვის.

მიუხედავად ფაშთა სიავისა, გვიანფეოდალურ ხანაშიც მტერმა ვერ შეძლო ჩაქრო ქართველი ხალხის შემოქმედებითი ლაშკარი, მაინც იღწეოდნენ ქართული კერები. ამ პერიოდის კულტურულ-საგანმანათლებლო კერებიდან უნდა აღინიშნოს სამონასტრო ანსამბლი ნეკრესი.

ნეკრესი ყვარლის რაიონის სოფელ შილდიდან 7-8 კილომეტრის დაშორებით კავკასიონის ქედის უღამაზეეს განშტოებაზე მდებარეობს.

ნეკრესის სურთომოდღერული ანსამბლი ერთ-ერთი უძველესთაგანია საქართველოში. იქ უჭვად არის წარმოდგენილი, როგორც საეკლესიო, ასევე საერო ნაგებობანი. მართალია, მრავალი მათგანი დაზიანებულია, მაგრამ შემორჩენილი სამეკლესიანი ბაზილიკა, თითქმის ხელუხლებელი გუმბათიანი ეკლესია, სამლოცველო, საეპისკოპოსო დარბაზი სენაკებით, სათავსოებით და სხვა მნახველს სრულ წარმოდგენას უქმნის ქართული სურთომოდღერების ამ შესანიშნავი ძეგლის შესახებ.

ნეკრესის კოშკი და ს.მსრეთ დასავლეთის მხრიდან.

Некреси. Вид с Юго-Запада.

ნეკრესში უძველესი დროიდან ამ ხუროთმოძღვრული ძეგლის მშენებლობა, ისიც ანუ ფართო მასშტაბით, შეჩინებული არ იყო.

წყაროების მიხედვით ქალაქი ნეკრესი ჯერ კიდევ ჩვენს წელთაღრიცხვამდე დაარსებული. მეორე საუკუნეში „ფარნაჯომ მეფემან უმატა ყოველთა ციხე-ქალაქთა შენება... და იწყო შენებად კახეთის ქალაქთა ნელქარისას, რომელ არს ნეკრესი“. („ქართლის ცხოვრება“).

ცნობების მიხედვით, XI მდუნო საუკუნეებში, ქ. ნეკრესი სწრაფად იზრდება, ხოლო მირიანის მეფობაში მეფის მამამძუძუმ „მოამტკიცნა ზღუდენი ნეკრესის ქალაქისანი“. იმავე მირიანის შვილიშვილმა თრდატმა აღაშენა ეკლესია, რომელიც ახლად გაბატონებულ იდეოლოგიას — ქრისტიანობას უმსახურებოდა.

როგორც წყაროები მოგვითხრობენ ნეკრესის ხუროთმოძღვრული ანსამბლის მშენებლობა დაწინაურებული VI საუკუნიდან, როდესაც აქ მოღვაწეობას იწყებს ცნობილი 13 სირიელ მამათაგანი აბიბოს ნეკრესელი.

წერეთი. ხაშრელი და ტაძრის შთავარი
კორპუსი.

ნეფსი. Колокольня и главный кор-
пус храма.

ამბოხის მოხელის დროს საქართველოში რთული ომებად პოლიტიკურ-
თარება იყო. აღმოსავლეთ საქართველოში გაბატონებული ირანელები ძალით
ლუბდნენ ქართველებს, რომ მაზღვიანობა მიეღოთ. ამბოხი წინ აღუდგა უცხო მო-
ძალადეების ძალმომრეობას და საბოლოოდ შეეწირა კიდევაც მას.

როგორც ისტორიული წყაროებიდან ჩანს, ნეკრესის ეპისკოპოსის მინდობილი
ქონდა ქრისტიანული სარწმუნოების გაგრძელება მთელეთში და დიდოეთში. თეის
ნეკრესი იყო სასახვეტო და არიან სადროშონი მისნი გაღმა მხარნი ელისენით და მე-
მარჯვენე“.

როგორც ზვეითაც აღინიშნეთ ნეკრესში VI საუკუნიდან მოყოლებული თითქმის
არ შეწყვეტილა სამონასტრო მოღვაწეობა. აქ იქმნებოდა არაერთი საინტერესო ნაშ-
როში ფილოსოფიიდან თუ ისტორიიდან. თუმცა იყო გარკვეული ხანა, როდესაც აქ
მკაცრად წელდება.

სამეცნიერო საგანმანათლებლო მუშაობა ნეკრესში განსაკუთრებით გამოცოცხლდა
XVIII საუკუნის 40—50-იანი წლებიდან და იგი XIX საუკუნის ათიან წლებამდე
აღარ შეწყვეტილა. ამ ჰეროდში აქ სხვადასხვა დროს მოღვაწეობდნენ ცნობილი პი-
როვნებები. ივანე ჯორჯაძე, ნიკოლოზ ნეკრესელი, დოსითეოს ჩერქეზიშვილი, ამბროსი
მიქაძე და სხვები.

ნეკრესის მონასტრის დროებით აღმავლობასთან დაკავშირებით 1740 წელს მეფე
თეიმურაზის თხოვნით დომენტი კათალიკოსმა ნეკრესის საეპისკოპოსო კათედრა სა-
მიტროპოლიტად გადააქეთა და პირველ მიტროპოლიტად იოანე ჯორჯაძე განაწესა.
უნდა აღინიშნოს, რომ იოანეს გარეჯის მრავალმთის უდაბნოსთანაც არ გაუწყვეტია
კავშირი, სადაც იგი ადრეც მოღვაწეობდა. იოანეს მიტროპოლიტობის დროს ნეკრესს
გადაეცა გრემის მთავარანგელოზის ეკლესიის საეპისკოპოსოც.

იოანე იმდროისათვის საკმაოდ განათლებული კაცი იყო, რომელიც არა მარტო
სამონასტრო წესწესების ეკონომიურ განმტკიცებაზე ზრუნავდა, არამედ საგანმანათ-
ლებლო მუშაობასაც ეწეოდა.

ნეკრესელ მოღვაწეთა შორის განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს დოსითეოს ჩერ-
ქეზიშვილი. როგორც აკადემიკოსი კორნელი კეკელიძე აღნიშნავს იგი „ერთი მნიშ-
ვნელოვანი მოღვაწეთაგანია ქართული მწერლობის ასპარეზზე XVIII საუკუნის მეორე
ნახევარში. ის თანამედროვე კათალიკოს ანტონ პირველისა და ტრიალებს იმ ლიტერ-
ატურულ სფეროში, რომელიც შექმნა და რომელსაც ასულდგმულებდა დასახელებუ-
ლი კათალიკოსი“.

დოსითეოს ჩერქეზიშვილი, როგორც ნეკრესის მიტროპოლიტი, მასალებში გვხვ-
დება 1758 წლიდან როდესაც მას მისივე სიტყვებით უკურთხებია თელავში გახსნილი
საფილოსოფიო — საღვთისმეტყველო სკოლა. ამრიგად იგი მიტროპოლიტად ამ წელ-
ზე ადრე უნდა იყავს ხელდასმული.

მიუხედავად იმისა, რომ მიტროპოლიტი იმდროისათვის საკმაოდ განათლებული
პიროვნება იყო, იგი მაინც თელავის საღვთისმეტყველო სასწავლებლის პირველ მსმე-
ნელთა რიცხვში გვევლინება.

სხვა საგანმანათლებლო საქმიანობასთან ერთად თავის ეპარქიაში მან დააარსა
პირველადწყობითი სკოლა, რასაც ერეკლე II მოწონებით შეხვდა. ამის შესახებ მას
1762 წელს დოსითეოსისათვის წერილიც კი მიუწერია, რომელშიც იგი აღნიშნავს—
„მეტად სასიამოვნოდ დამირჩებით თუ ბეჯითად იზრუნებთ სკოლისათვის... შემატ-

ყოზინე რა მდგომარეობაში არის შკოლა, ხომ იცი მე ძლიერ მესიამოვნებდა, თუ შე
ჯითი მზრუნველობა გვექნება შკოლაზეო“.

ბუნებრივია ქართლ-კახეთისათვის მძიმე პერიოდში ასეთი გაბედული საგანმა-
ნათლებლო ნაბიჯი დიდ ვაჟაკობას, ზრუნვასა და განათლებას მოითხოვდა, რითაც
ესოდენ შემკული იყო დოსითეოსი.

დოსითეოსი, თანამედროვეთა ცნობით დიდ მეცნიერულ მუშაობასაც ეწეოდა
გარდა ორიგინალური ნაწარმოებებისა მას უთარგმნია ან გადმოუკეთებია სომხურიდან
დავით უძლეველის წიგნი „წიგნი მოზღვართა“ „ახსნა პორფირისა“, „შემოკლებითი
ახსნა პერი არმენიას წიგნთა“ და სხვა.

სამწუხაროდ, მის ცდებს პოეზიაში ჩვენამდე არ მოუღწევია. 1789 წლიდან იგი
ნეკრესელად აღარ გვევლინება, რადგან მას უფრო ადრე ანტონ კათალიკოსის რისხვა
გამოუწვევია და ალბათ შედეგად მისი განთავისუფლებაჲ მოჰყოლია.

1798 წლიდან ნეკრესის სამიტროპოლიტო კათედრას განაგებს ამბროსი მიქაძე,
რომელიც ამავე დროს უკანასკნელი ნეკრესელი იყო. ამბროსიმ თავის დროზე დიდი
განათლება მიიღო, იგი იყო მოწაფე და გამგრძელებელი ბესარიონ ორბელიანისა და
ანტონ ბაგრატიონის ბრწყინვალე ტრადიციებისა. მას ნეკრესელად დადგინებამდე
უმოღვაწია გარეჯაში, წილკანსა და მანგლისში. როდესაც იგი ნეკრესში მივიდა იქ
მძინე მდგომარეობა დაუხვდა, ქვეყნის თავდაცვის დასუსტებამ ლეკთა განუწყვეტელ-
მა თარეშმა აიძულა იგი კათედრა სოფელ შილდაში გადმოეტანა.

ამბროსი ნეკრესში მთელი 20 წლის განმავლობაში მოღვაწეობდა. მსგავსად დო-
სითეოსისა ამბროსის შილდაში სკოლაც გაუხსნია, რომელმაც 1806 წლამდე იარსება.
ამავე დროს იგი ცნობილია, როგორც ნაყოფიერი მქადაგებელი. 1886 წელს
(გარდაცვალების შემდეგ) გამოიცა კრებული მისი ჭადაგებისა, რომელიც შეიცავდა 38
მოდერებს. ჭადაგებები ორგვარია — დოგმატიური და პუბლიცისტური. ჩვენ-
თვის განსაკუთრებით საინტერესოა უკანასკნელი, რომელშიც უხვა თავის თანამედროვე
საზოგადოების, უფრო მის სამწყოს, ზნეობრივ სიღუბსჭირება და ნაკლს, განსაკუთრე-
ბით ხალხში გაერყელებულ ცრუმორწმუნეობას, ან საქართველოს პოლიტიკურ-საზოგა-
დოებრივ ვითარებას.

მაგალითად, იგი სასტიკად ამხელდა, სამარცხვინო ბოძზე აკრავდა გაღმამზრელი
კახელების გამაჰმადიანებას, შინა აშლილობას, თავადთა ძალმომრეობას და სხვა.

ამავე დროს უნდა აღინიშნოს, რომ იგი შესანიშნავად ერკვეოდა ქვეყნის საგა-
რეო პოლიტიკაში, არჩევდა მთავარს მეორე ხარისხოვანისაგან. მიუხედავად იმისა, რომ
ამბროსი აღმფოთებული იყო აღმოსავლეთ საქართველოში მეფობის მოსაპოვით, თავის
თანამემამულეებს მაინც რუსთა სადღეგრძელოდ მოუწოდებდა, რათა მათ „ძლიერებამ
ქართლისა და კახეთის მტრები დაამდაბლოს“, „საქართველოს მშვიდობა ეღირსოს. ამ-
რიგად ნეკრესის განათლებულ მღვდელმთავარს სწორად ჰქონდა შეგნებული, რომ მო-
სახლეობის შესვენება მხოლოდ ერთმორწმუნე რუსეთის მფარველობითა და მხარდაჭე-
რით შეიძლებოდა.

ამბროსის ნეკრესელობა 1811 წელს დამთავრდა, როდესაც აღმოსავლეთ საქარ-
თველო ორ ეპარქიად გაიყო და ნეკრესის სამწყსო გაუქმდა.

ამრიგად, როგორც ირკვევა გვიანფოდალურ ხანაშიც ზოგიერთ სამონასტრო
ანსამბლში არ წყდება საგანმანათლებლო მუშაობა, რომელთაც მიუხედავად მძიმე პი-
რობებისა მაინც მნიშვნელოვანი კვალი დასტოვეს. მათი მოღვაწეობის სრულყოფილად
წარმოჩენა საჭირო და აუცილებელიცაა...

ლელია წითლანაძე

მერი გოჩიაშვილი

ახალაღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალები სოფ. ოძისიდან

1975 წელს ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტის გვიანბრინჯაო-ადრერკინის ხანის არქეოლოგიის განყოფილებაში შემოვიდა მეტად საინტერესო ნივთები, რომლებიც ვკიმ შ. გოჩიაშვილის მიერ შემთხვევით იყო აღმოჩენილი დუშეთის რაიონის სოფ. ოძისში, ე. წ. ყვავების საყდრის ფერდობზე, გზის მარცხნივ. ფერდობი ნიაღვარს ჩამორეცხვა და მიწის ზედაპირზე შეინიშნებოდა ერთმანეთში არეული ადამიანის ჩონჩხის ძვლები, თიხის ჭურჭელი და სხვა ნივთები, აქა-იქ ვყარა თეთრი მასის ნაფხველები.

სოფ. ოძისი მდებარეობს ქსნის ხეობაში. არქეოლოგიურ აღმოჩენებს ამ ტერიტორიაზე (იმავე ყვავების საყდრის მიდამოებში, ჭარსიაანთ ველებში ბაქაქურის ხევში) ადრევე ქონია ადგილი. აქ აღმოჩენილი ნივთები, უმთავრესად თიხის ჭურჭელი, დაცულია დუშეთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში.

შ. გოჩიაშვილის მიერ შეგროვილი იყო 6 ცალი შავლევად გამომწვარი ჭურჭელი; ბრინჯაოს ორი სამაჯური; ბრინჯაოს ორი ბალთა, ორი სამაჯური, ორი ბეჭედი ბრინჯაოსი; საკინძი; ფოთლისებური ბრინჯაოს სატვეარი; სარდონისა და პასტის ოთხი მძივი და ბრინჯაოს შვიდი ღილაკი.

ოძისში აღმოჩენილი მასალები წარმოდგენილია შემდეგი ნივთებით: ქილა ნაცრისფრად გამომწვარი, თიხისა, რომელიც შემკულია მხარზე და მუცელზე ამოღარული კონცენტრული ხაზით;

ქილა მოშავო-მონაცრისფროდ გამომწვარი, ზედაპირ-ხაოიანი; ჭურჭლის ტანს ამოღარული, კონცენტრული ზოლები შემოუყვება, ძირზე კარგად შეინიშნება ჩარხის კვალი. (ტაბ. I, 5);

ქილა მოყავისფროდ გამომწვარი, თიხისა, შავად გაპრიალებულზედაპირიანი, მუცლის ქვედა ნაწილს ამკობს სიგრძივი, პრიალა ხაზები. (ტაბ. I, 4);

ქილა მონაცრისფროდ გამომწვარი, მინარევებიანი თიხისა, შავპრიალა ზედაპირით. მხრები სოლისებური ქდეული ორნამენტით შეესებული წყვილ-წყვილი სამკუთხედითაა დაფარული. მათ შორის პრიალა, ბადისებური ორნამენტია წარმოდგენილი. (ტაბ. I, 1);

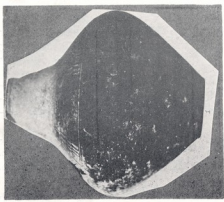
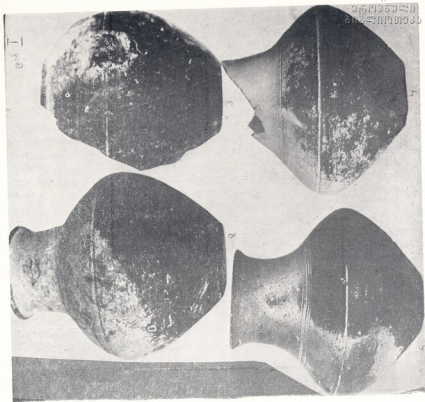
ქოთანი შავად გამომწვარი, სიგრძივი შავპრიალა, ზოლებით შემკული. მუცელზე ამოღარული კონცენტრული წრე აქვს შემოვლებული. ჭურჭელს ბრტყელგანიკვეთიანი ყური აქვს მიძვრწილი, ნაკლულია და სამი პროფილირებული ნატეხის სახითაა წარმოდგენილი (ტაბ. I, 3);

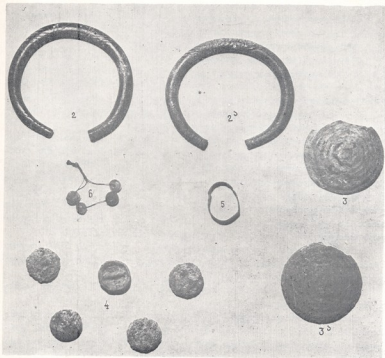
სასმისი მოშავო-მოყავისფროდ გამომწვარი, ზედაპირზე შეიმწევა გაპრიალების კვალი, აქვს წიბოიანი ტანი და ჯამისებურად ჩაღრმავებული, შალალი ქუსლი. წიბოსთან ერთი და ქუსლზე სამი ამოღარული კონცენტრული ხაზი შემოუყვება. (ტაბ. I, 6);

ბრინჯაოს სატვერისპირი, ფოთლისებური მოყვანილობის, უქედო, ბრტყელი, მხრებზე ორი სამანჭველ ნახვრეტით, სიგრძე 17 სმ, სიგანე 6 სმ (ტაბ. II, 1).

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ՆԱԽԱՐԱՐԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ტაბულა II.

Таба. II

ბრინჯაოს წყვილი ბალთა ნახევრადსფეროსებრი, კონცენტრული ღრუბლოვანი კული, შიგნიდან ფუყე, შუა ნაწილში საკიდი ყუნწით, (ტაბ. II, სურ. 3, 3-ა);
 ბრინჯაოს წყვილი სამაჯური, მასიური, მრგვალ-განიგვეთიანი, ზედაპირი შექ-
 კული აქვს ჭედული, წიწვისებრი და განივი ზოლებით (ტაბ. II, 2, 2-ა);
 ბრინჯაოს ღილეზი ნახევრადსფერული, უწინანი, დმ 0,7 (ტაბ. II 4);
 ბრინჯაოს ბეჭედი, თხელი ფურცლისაგან დამზადებული, ნაკლული, ზედაპირ-
 ზე შეინიშნება ამოკარული და წერტილოვანი სახეები, დიამეტრი 1,1 სმ; ტაბ.
 II, 5).

სარდიონის მძივები. ერთი მანდარინისებური, სამი დაბალცილინდრული მოყვა-
 ნილობის, მოყვავისფრო, ნახევრად გამჭვირვალე, უხეშად დამუშავებული. (ტაბ. II, 6).
 II, 6).

ოძისში აღმოჩენილი ექვსი ჭურჭლიდან ოთხი დაახლოებით ერთი ტიპისაა. მათ
 აერთიანებს კეცი, გაპრიალებული ზედაპირი, ფართო მრგვალი პირი, შედარებით მა-
 ლალი, სამკუთხა მოყვანილობის ყელი, მრგვალი, ოდნავ შებრტყელებული მუცელი
 და ძალზე ვიწრო ძირი. თითოეულს ამკობს ერთი წესით დატანილი ამოდარული ორ-
 ნამენტი, ერთს დამატებით ახლავს სოლისებრი ჭდეები.

ასეთი სახის ჭურჭელს ვხვდებით გვიანბრინჯაოს ხანის ადრეული პერიოდის ძე-
 გლებში, მაგ. სამთავროს უძველეს ორმოამარხებში, (სამარხი № 139, 160, 70,
 153), ღრმალელეში; ილტოში, მადნის ჭალის სამაროვანზე, ქარელში.

ამ ქილათაგან ერთ-ერთზე მოცემულია სოლისებრი ორნამენტი. აღნიშნულ ორ-
 ნამენტზე განსაკუთრებული ყურადღება გაამახვილეს არქეოლოგებმა დ. ქორიძემ და
 კ. ფიცხელაურმა, დ. ქორიძის აზრით, სოლისებრი ნატიფი ორნამენტი ხანგრძლი-
 ვი დროის მანძილზე იყო გამოყენებული მეჭურჭლეების მიერ ამიერკავკასიის ყველა
 კუთხეში. იგი გვხვდება გვიან ბრინჯაოს პერიოდის ადრეულ საფეხურზე და მრავლა-
 დაა რკინის ბატონობის პერიოდშიც; ადრეულ პერიოდში იგი ჩნდება დიდი ზომის
 ჭურჭელზე, მოგვიანებით მხოლოდ სასწისებზე (სამთავრო, თრიალეთი, კახეთი).

კ. ფიცხელაურის გამოკვლევის მიხედვით, სოლური სახეებით შემკული თიხის
 შავად გაპრიალებული დიდი ჭურჭელი გვხვდება შუა ბრინჯაოს ხანიდან გვიან ბრინ-
 ჯაოს ხანაზე გარდამავალ პერიოდში და გვიანბრინჯაოს ადრეულ საფეხურზე (ცხი-
 ნვალის ნაცარგორაზე, ფლავისმანის ნეკროპოლზე, „მელი-ღელე“-ს 1 სამლოცვე-
 ლოზე, ღრმალელეს ყორღანულ სამარხში, სოფ. რველის სამაროვანზე). მომდევნო
 ხანაში იგი აღარ გვხვდება. სამთავროს სამაროვანზე ის წინ უსწრებს და თანაც ახ-
 ლავს ფოთლისებურ სატვერების შემცველ კომპლექსებიან სამარხებს.

ორივე მკვლევარის აზრი ერთ საკითხში ემთხვევა ერთმანეთს, რომ სოლური
 შტამპით ნატიფი ორნამენტის შავად გაპრიალებული მოზრდილი ჭურჭელი
 გვხვდება გვიანბრინჯაოს ადრეულ ეტაპზე.

ამგვარად, ოძისში აღმოჩენილი ქილები გვიან ბრინჯაოს ხანის ადრეულ ეტაპზე
 უფრო გვიანდელი არ უნდა იყოს.

ოძისში აღმოჩენილი მეექვსე ჭურჭელი, ქუსლიანი სასმისი ემსავლება ზემო
 ბოდბეს № 1 და № 2 გორასამარხებში აღმოჩენილ თეთრად შეღებილ ფეხიან ჭურ-
 ჭელს. კ. ფიცხელაური ამ სამარხებს შუადან გვიანზე გარდამავალი საფეხურით და
 გვიანბრინჯაოს ხანის პირველი ეტაპით ათარიღებს. იგი აღნიშნავს, რომ გარდამა-
 ვალ და გვიანბრინჯაოს ხანის ადრეული ეტაპის კომპლექსებისათვის დამახასიათე-
 ბელია მაღალქუსლიანი ან მაღალღრუფეხიანი სასმისები, გვიანბრინჯაოს მეორე სა-
 ფეხურიდან კი საერთოდ აღარ გვხვდება.

კომპლექსში შემავალი მეექვსე ტურქული, როგორც აღვნიშნეთ, ფორმულად ლად არის წარმოდგენილი. ზემოაღწერილ ტურქლებთან მას აკავშირებს კეცი, ურია-ლა ზედაპირი, ამოღარული ორნამენტი, რომელიც ერთგვარად არის დატანილი ხუთივე ქილაზე. ტურქლის აღნიშნული ფორმა გვიანბრინჯაოს ადრეულ საფეხურზე ჩნდება და შემდეგშიც აგრძელებს არსებობას.

რაც შეეხება მასიურ, ოთხკუთხა განივევებითან, მკვეთრწიბოიან, მუხლზე მიძრწილ ჰორიზონტალურ მრგვალნახევრებიან ყურს, იგი გარდამავალსა და გვიანბრინჯაოს ხანის ადრეულ საფეხურზე ჩნდება, შემდეგ იშვიათია ხოლო განვითარებულ რკინის ხანაში საერთოდ ქრება. ამგვარად, აღნიშნული ტურქელიც ადრეულად უნდა მივიჩნიოთ. ოძისში აღმოჩენილი ბრინჯაოს ფოთლისებური სატყვეისპირი მეტად საინტერესო მოყვანილობისაა. მას ანალოგები მოეძებნება სამთავროს უძველესა ორმოსამარხის მასალებს შორის, მადნისჭალის სამაროვანზე, ჭიკაანში, ბემთაშენის ციხესთან აღმოჩენილ სამარხში, რველის სამაროვანში.

სამთავროს სამაროვანზე აღმოჩენილი მასალების კვლევასაც არქეოლოგები გლომთათიძე და შემდეგ ტ. ჩუბინიშვილი აღნიშნავენ, რომ ფოთლისებრი სატყვეის განვითარებაში, მათზე ქედის წარმოშობას არსებითი მნიშვნელობა უნდა ჰქონოდა. ქედის განვითარებას ისინი უკავშირებენ იარაღის ევოლუციას.

6. თუმიშვილი მადნისჭალის სამაროვნის გვიანბრინჯაოს ადრეული ეტაპით დათარიღებულ სამაროვანზე აღმოჩენილ ოძისურის მსგავს სატყვეისპირებს ძალზე ადრეულად მიიჩნევს, რადგან მას ქედის ნაცვლად მხოლოდ აბეჭება ეტყობა. იგი ოძისში აღმოჩენილი, ყველა ზემოთ აღწერილ სატყვეისპირებზე უფრო ადრეულად გამოიყურება, რადგან მას ქედის მსგავსიც კი არაფერი გააჩნია, იგი აბსოლუტურად ბრტყელია.

ოძისში აღმოჩენილი სპირალური ორნამენტით დაფარული წყვილი ბალთა ანალოგებს იძებნის კახეთში. მომცრო ზომის ასეთი ბალთები ცნობილია მელიდელეს I საშლოცველოდან, გულგულას II, და საქართველოს ფარგლებს გარეთ ართიკიდან. მელი-დელე I კ. ფიცხელაური ძვ. წ. I ათასწლეულის II ნახევრით დათარიღებს, მაგრამ ადრეულ საფეხურებსაც გამოყოფს, მაგ. შუა ბრინჯაოდან გვიანზე გარდამავალსა და გვიანბრინჯაოს ადრეულიდან შუა საფეხურზე გარდამავალსა და გვიანბრინჯაოს ადრეულიდან შუა საფეხურზე გარდამავალს.

ოძისში აღმოჩენილი სამაჯურები ემსგავსება სამთავროში, ნარეკვაში, ბორჯომში (რველის სამაროვანზე) აღმოჩენილ სამაჯურებს. რველის სამაროვნის იმ სამარხებს, სადაც მსგავსი სამაჯურები აღმოჩნდა, ო. ღამბაშიძე გვიანბრინჯაოს ხანის ადრეული ეტაპით ათარიღებს.

ადრეულად გამოიყურება სარდიონის მძივებიც. ისინი ანალოგებს სამთავროს, ბულაჩაურისა და ღრმა-დელეს მასალებს შორის პოულობენ. ა. კალანდაძემ და გლომთათიძემ მოგვცეს რა სამთავროს მძივების პირველი კლასიფიკაცია, აღნიშნეს, რომ იასპისებური სარდიონის ღია ვარდისფერი, ტლანქად დაჭრილი „დახერხილი“ მრგვალი მძივები გვხვდება სამთავროს სამაროვნის უძველეს ორმოსამარხებში.

ოძისში აღმოჩენილი ნივთების შედარებამ მსგავს მასალებთან გვიჩვენა, რომ ყველა მათგანი ადრეულია და წინ უნდა უსწრებდეს სამთავროს ფოთლისებურ სატყვერების შემცველ კომპლექსებს.

ამგვარად, თუ გავითვალისწინებთ ადრეულ აღმოჩენებსაც, ოძისის სახით ჩვენს წინაშეა გვიანბრინჯაოს ხანის ადრეული პერიოდის კიდევ ერთი საყურადღებო პუნქტი შიდა ქართლში.

ანტიკური ხანის მონეტები წულუკიძეან

ქუთაისის სახელმწიფო ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის კომპლექსურმა ექსპედიციამ (რომლის შემადგენლობაში შედიოდნენ: ისტორიულ მეც. კანდიდატი პ. ვაჭრიძე (ხელმძღვანელი) მეცნიერ მუშაკები მ. ბერძული, ქ. დეკანოზიშვილი, მ. მსხილაძე, ზ. წიტიანიშვილი მძღოლი — მ. ბუმბეიშვილი), 1972 წლის 25 აგვისტოს წულუკიძის რაიონში მუშაობის დროს, სოფელ წითელვარსკვლავში (ყოფილი საწულუკიძეთ) მიაკვლია კოლხური მონეტების განძი. მონეტების ნაწილი, სინეტისაგან ორ მკვრივ მასად შეკრული, ექსპედიციამ შეისყიდა. ქიმიური დამუშავებისა და გაწმენდის შემდეგ განძში აღმოჩნდა 180 ცალი კოლხური ნახევარდრაქმა.

ქ. წულუკიძესა და მის მიდამოებში ასეთი სახის მონეტები მრავალადაა აღმოჩენილი:

1. 1928 წელს ქ. წულუკიძეში მოქალაქე ჩაკვეტაძემ რუს გაჭრისას თიხის ქილაში მოთავსებული 200 კოლხური მონეტა იპოვა. მან ეს განძი საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმს გადასცა (საინვ. № 1409-1608).
2. 1928 წლის 28 მარტს ქ. წულუკიძეში მარქსის ქუჩაზე თხრილის გაჭრისას ნაპოვნი იქნა 44 ცალი კოლხური ნახევარდრაქმა, რომელიც გ. კაკაურიძისაგან ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმმა შეიძინა. (საინვ. № 4188).
3. 1961 წელს სოფელ ნახახულევში, საყანე მიწის დამუშავების დროს იპოვნეს 41 ცალი კოლხური თეთრი (ინახება წულუკიძის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში).
4. 1975 წლის იანვრის თვეში წულუკიძის რაიონის სოფელ კუხში, კუხალაშვილის ეზოში, მიწის დამუშავების დროს, თიხის ქილაში აღმოჩნდა კოლხური ნახევარდრაქმები, 300 ცალის ოდენობით. (ინახება წულუკიძის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში).

აღნიშნული ტიპის მონეტები, სპეციალისტთა აზრით, იჭრებოდა ანტიკურ კოლხეთში, დაახლოებით V-IV საუკუნეებში და კოლხეთის შინა ბაზარს ემსახურებოდა.

წულუკიძის მიდამოებში კოლხური მონეტებისა და სხვა არქეოლოგიური ნივთების აღმოჩენის მასობრივი ხასიათი შესაძლებლობას გვაძლევს ვეგარადოთ, რომ აქ, მდინარე ცხენისწყლის მარცხენა სანაპიროზე არსებობდა ძლიერი კოლხური დასახლება. აქ გამავალი საქარავნო სავაჭრო გზები მას აკავშირებდა კოლხეთის შავიზღვისპირა და შიგა რაიონების სავაჭრო ცენტრებთან. ამ ვარაუდს აძლიერებს კოლხური მონეტების გავრცელების არეალიც.

ჩვენს მიერ მიკვლეული 180 ცალი კოლხური ნახევარდრაქმა, შუბლსა და ზურგზე შესრულებული ადამიანისა და ხარის თავის პროფილის გამოსახულების მიხედვით, ჯგუფდება რამდენიმე ვარიანტად, მათ შორის განსაკუთრებით საინტერესოა და ცალკე უნდა გამოყვით მონეტების ორი ჯგუფი:

პირველი — 3 ცალი მონეტა. წონა — 2,32—2,41 გრ. (სურ. № 1) შუბლი—ხაზოვან რკალში გამოსახული, რელიეფურად ამოზიდული ადამიანის თავის მარჯვენა პროფილი ხასიათდება საშუალოზე მეტად დაგრძელებული სახით, ოდნავ ზეაწვეული მომრგვალებული ნიკაბით, რომისებური ჩაჭდული, ფართო თვალების ჭრილით, მა-

დალი შუბლით. მომრგვალებულ პატარა ზომის ყურებს ზემოთ ვიწრო ზოლად გადმოსწვრივება ხუთკბილიანი თავსამკაული, საიდანაც გამოსული ხაზები ვიწრო ზოლად — ვერტიკალურად ეშვება კეფაზე — ყვრიმალის ქვემოდან გამოსული ერთი კლაკნილი ხაზი, რელიეფურად გამოსახული კისრის წინა მხარეს გამოდის. დაგრძელებული ოდნავ წინწაწეული ცხვირის ფუძე და წვერის გამომსახველი ხაზი ეშვება ზედა ტუჩის გამომსახველ ხაზამდე და ბოლოვდება ორი მსხვილი წერტილით. ზურგი — ხაზოვან რკალში უხეში, ერთიანი რელიეფური ფორმითაა გადმოცემული ზარის თავის მარჯვენა პროფილი, რომელიც ხასიათდება ძლიერ მოკლე კისრით, წვეტიანი პატარა ყურით, მალა აშვერილი მაღალი რქით და დაგრძელებული კეხიანი ცხვირით.

აღნიშნული ჯგუფის მონეტების შუბლზე შესრულებული ადამიანის თავის გამოსახულება (მინიატურაში), როგორც სტილისტურად ასევე ტიპოლოგიურად, იდენტურია ქუთაისის სახელმწიფო მუსეუმში დაცული დიდრაქმის გამოსახულებისა (საინვ. № 4184, სურ. № 2). შესაძლოა ვივარაუდოთ, რომ ამ მონეტების მოჭრას ზარაფხანა ერთდროულად აწარმოებდა.

ასევე საინტერესოა მეორე ჯგუფის მონეტები (სამი ცალი) რომელთა შუბლზე გამოსახულია ბერძნული ასო — O.

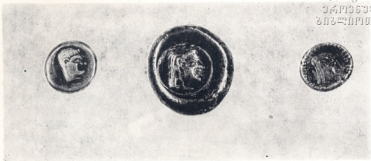
წონა — 2,06, 2,14; 2,30 (სურ. № 3).

შუბლი წერტილოვან რკალში, რომელსაც შიგა მხარეს შემოყვება ოდნავ შესამჩნევი წერტილები, გამოსახულია ადამიანის თავის მარჯვენა პროფილი პატარა მომრგვალებული ფორმის ყურით. თვალი რელიეფური რომბისებურ მოზრდილი წერტილით აღინიშნება. ერთიანი ხაზითაა გადმოცემული თვალს ზემოთ ოდნავ მორკალური წარბი, რომელიც სწორი კუთხით უერთდება ცხვირის აღმნიშვნელ ხაზს, გრძელდება ცხვირის ნესტოს ბოლომდე, სადაც ქმნის მახვილ კუთხეს. ტუჩები ორი მოკლე პარალელური ხაზითაა გადმოცემული, ხოლო ნიკაპი წინწაწეული მომრგვალებული ფორმისაა. დაბალ შუბლზე გადაყვება ექვსკბილიანი თავსამკაული, საიდანაც ოთხ ზოლად გამოსული ხაზი სამ ზოლად ეშვება უკანა მხარეს. კეფასთან ამოკვეთილია ასო — O

ზურგი — ხაზოვან რკალში გამოსახული, შუბლთან მომრგვალებული ფორმის ზარის თავი ხასიათდება, აპრებილი წვეტიანი ცხვირით. თვალი პატარა წერტილით აღინიშნება, პატარა წვეტიანი ყურები რქებიდან უკან დაწეულია. ძირგამსხვილებული წვეროსთან ზემოპარებილი რქები შუბლის მხარესაა გადაწევილი. რელიეფურად გამსხვილებულ გრძელ კისერზე ხუთი პარალელურა ხაზი გადაყვება. კისრის ბოლო ექვსი წერტილით აღინიშნება.

ცნობილი ფაქტია, რომ კოლხურ მონეტებს, სხვა ქვეყნების ამავე პერიოდის მონეტების მსგავსად, არ გააჩნიათ ზედწერილები, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ რამდენიმე კოლხურ ნახევარდრაქმას, რომელზედაც გვხვდება ასოები MO, A, O, I. მათ შორის ყველაზე ხშირია MO ასოთი შესრულებული ცალები, ხოლო დანარჩენი თითო ეგზემპლარიანს ხასიათს მოწეული (საქ. ისტორიის ნარკვევები, ტ. 1.1970. გვ. 411) მიუხედავად მრავალი მოსაზრებისა ასოთა მნიშვნელობის საკითხი ჯერჯერობით საბოლოოდ გადაჭრილად ვერ ჩაითვლება.

6. ხომტარიას აზრით მსგავსად ბერძნული ქალაქების მიერ მოჭრილ მონეტებზე აღმუქდილი ასოებისა, კოლხურ ნახევარდრაქმაზე შესრულებული O ასო არის ცენტრალური კოლხეთის ერთ-ერთი მდიდარი და დაწინაურებული ოლქის მოხერხისის — მუხურისის სახელწოდების საწყისი პირველი მარცვალი. გამოთქმული მოსაზრებიდან გამომდინარე შესაძლებელია ვივარაუდოთ ასო — O გამომხატავს ლაზიკის ერთ-ერთ

ანტიკური ხანის მონეტები წულუკიძეან.

Монеты античной эпохи из Чулукидзе.

ციხესიმაგრის „ონოგურისის“ Onoguaris საწყის ასოს, რომლის შესახებ VI საუკუნის მეორე ნახევრის ცნობილი ისტორიკოსი აგათია სქოლასტიკოსი აღნიშნავს: „მატინეს წაქეზებით რომაელებმა მთელი თავისი ჯარით მიიტანეს იერიში ონოგურისში ჩამჯდარი სპარსელების წინააღმდეგ, ეს სახელი ძველადვე შეერქვა ამ ადგილს, შესაძლებელია იმის გამო, რომ პუნები, რომელთა ონოგურები ეწოდებოდათ ამ ადგილს შემბიან კოლხებს წარსულ წლებში და დამარცხებულან. და ამ გამარჯვების ნიშნად და ძველად ადგილობრივ მცხოვრებლებს ეს სახელი შეურქმევიათ ამ ადგილისათვის“. (ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ ტ. 3, 1963, გვ. 52).

აკად. სიმონ ყაუხჩიშვილი „ონოგურისის“ შესახებ შემდეგნაირად მსჯელობს: „აგათიას მიხედვით 553 წელს სპარსელებს უჭირავთ ლაზეთი ვიდრე ცხენისწყალამდე, ხოლო ბიზანტიელები ლაზეზთან ერთად გამაგრებული არიან ცხენისწყლის დასავლეთით, ცხენისწყლისა და რიონის ხერთვისთან (ტელეფოსი) სპარსელებს კი მოუხერხებიათ დასავლეთ ლაზეთის აღმოსავლეთ საზღვრის ჩრდილო ნაწილში სასიმაგრო პუნქტის ონოგურისის აღება და იქ რაზმის ჩაყენება. აგათიას აღწერილობიდან ჩანს, რომ 554 წელს ბიზანტიელების საომარ გეგმაში პირველი ადგილი უჭირავს ონოგურისში ჩამჯდარი სპარსელების წინააღმდეგ გალაშქრებას. (ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ ტ. 3, 1963. გვ. 59-62).

XIX საუკუნის ცნობილმა ქართველმა ისტორიკოსმა პლ. იოსელიანმა 1850 წელს გამოსცა წიგნი «Города существовавшие и существующие в Грузии». რომელშიც გამოთქვა მოსაზრება ციხესიმაგრე ონოგურისისა და ხონის იგივეობის შესახებ.

„ონოგურისის“ ლოკალიზაციის დადგენათვის თუ კი მივყვებით აგათიას ცნობებსა და აკადემიკოს სიმონ ყაუხჩიშვილის მსჯელობას, იგი უნდა მდებარეობდეს „მდინარე ცხენისწყალამდე“ „ლაზეთის აღმოსავლეთ საზღვრის ჩრდილო ნაწილში“. ასეთ ადგილად ჩვენ გვეჩვენება დღევანდელი სოფელი მათხოჯი, რომელიც მდებარეობს მდინარე ცხენისწყლის მარცხენა სანაპიროზე შემადლებულ ადგილას, საიდანაც

კარგად მოჩანს „არქეოპოლისის მხარე“ ვაკობი ადგილი. ამ ადგილებში მდინარე ცხენისწყალი მთის ვიწროებიდან გამოვაკებას იწყებს. ასე რომ მათხოჯის ჩრდილოეთი მხარე დაცულია მტრის თავდასხმისაგან.

სოფელში დღეისათვის დაცულია ძნელად მისადგომ ადგილზე სწორად გათლილი ქვის კვადრებისაგან აგებული ე. წ. „მათხოჯის ციხე“, რომელსაც აკად. ნიკო ბერძენიშვილი VI საუკუნით ათარილებს. მათხოჯის ციხე — წერს ნიკო ბერძენიშვილი — უცილობლად ბატონობს ცხენისწყლის მარცხენა მხრით მომავალ გზაზე სკვიმნიიდან ლაზიკში, ისევე როგორც ბატონობდა ამ ახლო ქვეყანაზე (ხონზე?) საქართველოს ისტორიის საკითხები VIII გვ. 460 1975 წ.

სოფელ მათხოჯში ქუთაისის მუზეუმის ექსპედიციის მუშაობის პერიოდში, ტოპონიმური მასალების შეგროვების დროს ჩვენი ყურადღება მიექცია ერთ-ერთმა ადგილმა, რომელსაც მოსახლეობა „ნაციხვარს“ უწოდებს. იგი მდებარეობს „მათხოჯის ციხის“ სამხრეთ დასავლეთით 150-200 მეტრის დაშორებით შემალგებულ გორაზე. იგი სოფელში „ქანთარაის ნამოსახლის“ სახელითაა ცნობილი. გორა დაგრძელებულ ფორმას ღებულობს ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ, სადაც შეიძლება მოჭვდეთ ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხრიდან. ალაგ-ალაგ შეიმჩნევა ციხს (?) ფუნდამენტის კვალი, ხოლო ციხის დასავლეთით ჩვენამდე მოღწეულია საიდუმლო გასასვლელი ვიწრო გვირაბის სახით. ჩრდილოეთით, ფერდობზე სავენახე მიწის დამუშავებისას ნაპოვნი კერამიკა წინარე ანტიკური და ადრეფეოდალური ხანით თარიღდება. ეს საშუალებას გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ ნაციხვარა უფრო ადრეულია, ვიდრე „მათხოჯის ციხე“, ორი ციხის ერთდროულად თანაარსებობა კი ასეთ ახლო მანძილზე გამორიცხებულია: ჩვენი აზრით აგათიას სქოლასტიკოსის მიერ ნახსენები „ონოგურისის“ ციხე „ნაციხვარს“ ადგილზე უნდა მდებარეობდეს. შესაძლოა იგი დაინგრა VI საუკუნის 50-იან წლებში ბერძენ-სპარსელთა შორის წარმოებული ომის დროს (რაც შეიძლება დამტკიცდეს არქეოლოგიური გათხრების შედეგად) და შემდეგში აქვე აიგო ჩვენამდე მოღწეული „მათხოჯის ციხე“.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ აგათია სქოლასტიკოსი წერს „რომ ჰუნები, რომელთა ონოგურები ეწოდებოდათ ამ ადგილას შებმიან კოლხებს წარსულ წლებში და დამარცხებულან. ამ გამარჯვების ნიშნად და ძეგლად ადგილობრივ მცხოვრებლებს ეს სახელი შეურქმევიათ ამ ადგილისათვის“. შესაძლოა, რომ ამ გამარჯვების აღსანიშნავად კოლხებმა მონეტებზეც ამოკვეთეს „Onoguaris-ის საწყისი O ასო.

ჩვენს მოსაზრებას რომ ამ მიდამოებში მონეტები იჭრებოდა, მხარს უჭერს შემდეგი საინტერესო ფაქტი, რომ წულუკიძის მიდამოებში აღმოჩენილი კოლხური მონეტების განმში (რომელიც დაცულია თბილისის სახელმწიფო მუზეუმში) ერთ-ერთი ეგზემპლარი დამთავრებული არ არის. იგი დამზადების პროცესშია, (ერთი მხარე გლუვი აქვს) ეს კი იმაზე მეტყველებს, რომ დასახლებული მონეტები ადგილზე იჭრებოდა. (საქართველოს ისტორიის ნარკვევები ტ. I. 1970. გვ. 411).

რუსთაულის ვეფხის გავრ

„ვეფხი ვერა დავაშვიდე“

ვეფხისტყაოსანი 912,1

ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლებში სიტყვა „ვეფხის“ მნიშვნელობისა და „ვეფხისტყაოსნის“ სათაურის უცხო ენაზე თარგმნის გარშემო ახალი მიმართულება დაიხსია. მისი დედაზრით ძველ საქართველოში, კერძოდ რუსთაულის ხანაში „ვეფხი“ ნიშნავს ხალებიან ცხოველს „ავაჯას“, „ლეოპარდს“, „პანთერას“ და ა. შ., ხოლო „ჯიქი“ ზოლებიანი ცხოველია.

აქედან გამომდინარე „ვეფხი“ რუსულ ენაზე უნდა ითარგმნოს, როგორც „ბარსი“; „ჯიქი“ კი როგორც „ტიგრი“. უფრო მეტიც, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „ვეფხისტყაოსნის“ აკადემიური ტექსტის დამდგენი კომისიის სახელით რუს-თველოლოგი პროფესორი ს. ცაიშვილი წერს, რომ „აღნიშნული საკითხები მეცნიერების დღევანდელ ეტაპზე დავას არ უნდა იწვევდეს („ვეფხისტყაოსნის სათაურის უცხო ენებზე თარგმნის გარშემო“, გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 8. 1, 1974). ამის დასადასტურებლად მითითებულია კომისიის მიერ აკად. გ. წერეთლის რედაქტორობით გამოცემული წიგნი „მეტრი და რითმა ვეფხისტყაოსანში“, თბილისი, 1973, სადაც სატიტულო ფურცელზე „ვეფხი“ რუსულად თარგმნილია, როგორც „ბარსი“.

ერთი სიტყვით სპეციალისტებმა საერთო ენა გამოიხატეს და საკითხი თითქოს ამოწურულად მიიჩნიეს.

მაგრამ აღსანიშნავია, რომ საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის ლექსიკოლოგიის განყოფილებაში, რომელსაც აკად. არნ. ჩიქობავა ხელმძღვანელობს, მ. ჭაბაშვილისა და ალ. ჭინჭარაულის რედაქტორობით გამოსცა წიგნი — „ვეფხისტყაოსნის სიმფონია“, თბილისი, 1973, სადაც „ვეფხი“ რუსულად ისევ „ტიგრად“ არის ნათარგმნი.

ახალი გააზრების მომხრე ავტორები, თანამედროვე ქართულში დამკვიდრებული „ვეფხისა“ და „ჯიქის“ ტრადიციულ ცნებათა შენაცვლების დასადგენად უმთავრესად ეყრდნობიან: 1. ლექსიკონებს, 2. ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლებს და, 3. „ვეფხისტყაოსნის“ XVI-XVIII საუკუნეების მინიატურებს, სადაც ვეფხი ხალებიან მხეცად არის წარმოდგენილი.

სხვადასხვა ხალხთა ენების ლექსიკონებში „ვეფხის“, „ჯიქის“ და სხვა მსგავს ცხოველთა ტერმინების, მართლაც, სრული „აღრევაა“. მიუხედავად ამისა ავტორები გამოსავალს პოულობენ, მაგრამ მიუკერძოებელი თვალთ, ცხადია, მათი აზრის სუბიექტურობა, რისი საფუძველიც წინასწარ შემუშავებული სქემა — რუსთველთან „ვეფხი“ მინც და მინც ხალებიანი ცხოველია, ეს კი არის ბარსი, ლეოპარდი პანთერა, „ჯიქი“ კი უსათუოდ ზოლებიანი. დასაბუთება საეჭვოა. ამ პოზიციიდან უარყოფილია საწინააღმდეგო გააზრება. როცა „ვეფხისა“ და „ჯიქის“ ტერმინები აღრეულია, ეს მათ კრიტიკას იწვევს, ხოლო, როცა თვით აიგივებენ „ვეფხს“ სხვადასხვა ცხოველთან პანთერასა და ლეოპარდთან აქ უხერხულობას ვერ გრძნობენ (მ. მამულაშვილი და ა. ქუთათელაძე, ტერმინი „ვეფხის“ სწორი გაგებისათვის, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, № 34, 1965).

ლექსიკონებთან ერთად მოხმობილია სპარსული ლიტერატურა და მისი თარგმანები (დ. კობიძე, ვისრამიანის საკითხი, თსუ, შრომები, 116, თბილისი, 1965, გვ. 71-77; მისივე, ქართულ-სპარსული ლიტერატურული ურთიერთობანი, თბილისი, 1969, გვ. 78-84). ირკვევა, რომ აქაც მსგავსი სურათია — „ვეფხი“ ფალანგიცაა და ბაბრიც. მკვლევარი ავითარებს იმ აზრს, რომ „ბაბრი“ არის „ჯიქი“, ხოლო „ვეფხის“ შესატყვისია „ფალანგი“, რომელიც ხალხიანი ცხოველია. საბუთად მოხმობილია ავტორის მიერ შერჩეული უფრო „ქარგი სპეციალისტების აზრი“ (გვ. 73). ცხადია, ამ მეთოდით მიღებული დასკვნა ქართული „ვეფხი“ სიტყვის შინაარსის საკითხს სერიოზულად ვერ წყვეტს, როგორც საინტერესოდაც არ უნდა შევავსოთ იგი „შაჰნამესა“ და „ვისრამიანის“ მაგალითებით, რადგან ავტორის მიერ გაზიარებული ამ ცხოველთა ზოოლოგიური დახასიათება ცალმხრივია.

ავტორები თავიანთი აზრის განსამტკიცებლად იმონებენ ილ. აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონს“, თბილისი, 1973, სადაც აღნიშნულია, — ვეფხი, ვეფხვი, ავაზა; *Pardus, pardalis, leopardus, panthera* (გვ. 157).

6. კაკაბაძე იმის საილუსტრაციოდ, რომ თარგმანში „ვეფხი“ უნდა შეიცვალოს „ავაზით“ აღნიშნულ ლექსიკონსაც ვერდნობა („ორი ექსკურსი შუა საუკუნეების დასავლეთ ევროპული ლიტერატურის ისტორიაში“, გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 22. XI. 1973) მიუხედავად იმისა, რომ სხვა ავტორებისაგან განსხვავებით ავაზასა (პანთერა) და ჯიქს (ლეოპარდი) სამართლიანად სხვადასხვა მხეცად წარმოგვიდგენს. ამ შემთხვევაში ილ. აბულაძის ლექსიკონის გამოყენებით გაუგებარია „ვეფხის“ შეცვლა „ავაზით“ და ვთქვათ არა „ჯიქით“ (ლეოპარდი).

„ვეფხის“ განმარტების ძიების პროცესში ს. ცაიშვილი („ჯიქი“ და „ვეფხი“ რუსთაველის პოემაში გაზ. „კომუნისტი“, 29. XI. 1965) იხილავს ძველ ქართულ ნათარგმნ ლიტერატურას და ახალი საილუსტრაციო მასალებით ავსებს ილ. აბულაძისა და დ. კობიძის მონაცემებს. მაგრამ შედეგი ისევ და ისევ იგივეა. უფრო მეტიც ილ. აბულაძესთან მოტანილი მასალები შეივსო „ვეფხის“ განმარტებით „ტიგრად“ სპარსული ლიტერატურის საფუძველზე. მიუხედავად ამისა, ს. ცაიშვილი უპირატესობას ანიჭებს ილ. აბულაძის ლექსიკონში მოცემულ „ვეფხის“ განმარტებას. აქ კი კარგად ჩანს, რომ „ვეფხი“ მხოლოდ ერთი რომელიმე ცხოველი, მაგ. „ავაზა“ კი არ არის, არამედ ქართველ მთარგმნელებთან „ვეფხითა“ აღნიშნული სხვადასხვა ცხოველი. ეს კი ერთი და იგივე სრულიადაც არაა. ეს საკითხი ასახსნელია, თორემ ბუნებრივია იგი უცნაურობად მივიჩნიოთ.

რუსთაველთან დასახელებულია სამი სხვადასხვა ცხოველი (ა. შანიძე, ვეფხის-ტყაოსნის სიმფონია, თბილისი, 1956) — ვეფხი (გვ. 113), „ვეფხი — ავაზა“, ავაზა (იქვე, გვ. 4), და „ჯიქი“ (იქვე, გვ. 414). საგულისხმოა, რომ „ვეფხი — ავაზა“ და „ჯიქი“ თითოჯერაა გამოყენებული მხოლოდ მხატვრული შედარებისათვის; „ვეფხი“ კი პოემაში რეალურად მოქმედი ცხოველიცაა აღვგორიულად მიჯნურთან გააზრებული. იგი ტარიელისათვის ხორცშესხმული ნესტანია, თუ ნესტანის სიმბოლო, საიდანაც შემუშავდა თვით პოემის მხატვრული სახე — ვეფხისტყაოსანი. მას სინთეზური ხასიათი აქვს, რადგან ქალსაც გამოხატავს და ვაჟსაც (აღ. ბარამიძე, შოთა რუსთაველი და მისი პოემა, თბილისი, 1966, გვ. 98-100).

ს. ცაიშვილის აღნიშვნით, „სინონიმურ წყვილში, „ავაზასთან“ (ავაზა-ღვთისმშობლის სახეობა) „ვეფხის“ მოხსენიება ერთხელ კიდევ მიგვანიშნებს, რომ რუსთველის მიხედვით „ვეფხი“ უნდა გავიგოთ როგორც ლეოპარდი, პანთერა“ (დასახელებული წერილი). ს. ცაიშვილის ძიების შედეგად „ავაზა“, როგორც დამოუკიდებელი ცხოველი გაქრა, რადგან ვეფხი და ავაზა ერთცხოველად „ვეფხად“ იქცა, ხოლო „ვეფხი“ თავისთავად ორ სხვადასხვა ცხოველად გაგებული.

შოთა რუსთველის მსგავსად საბა-სულხან ორბელიანი (თხზულებანი, IV₁, თბილისი, 1965; IV₂, თბილისი, 1966) და ნ. ჩუბინაშვილი (ქართული ლექსიკონი, თბილისი, 1961; რუსულ-ქართული ლექსიკონი, I, თბილისი, 1971; II, თბილისი, 1973) სწორედ ამ ცხოველთა ანალოგიურ გააზრებას იძლევიან. საბას სწორი განმარტება, რომ „ვეფხი“ არის „თიგრო“ (გვ. 506) „შემთხვევითი ლაფსუსიაო“ (ს. ცაიშვილი, დასახელებული წერილი). საბასთანაც ავაზა, ვეფხი და ჯიქი სამი სხვადასხვა ცხოველია. აქ ის კი არაა მთავარი, რომელი მათგანია დიდი თუ მცირე, არამედ ის, რომ ავაზაცა და ჯიქიც ახსნილია „ვეფხით“, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ „ვეფხი“ ამ ცხოველთა ზოგადი სახელია. ავაზა — ვეფხს ჰგავს, მცირეა (IV₁, გვ. 44); ჯიქი ვეფხს ჰგავს, უდიდესა, რომელსაც სპარსნი ბაბრს უწოდენ, IV₂ გვ. 456, ასევე ხსნის ნ. ჩუბინაშვილიც — ავაზა მომცრო ვეფხი, Барс თ. ბარსი (სპ.) (ქართული ლექსიკონი, გვ. 133); ჯიქი — ბაბრი, ვეფხსა ჰგავს და უდიდესია, Леонард (იქვე, გვ. 477); ვეფხი—Рысь, Тигр или Барс (იქვე გვ. 216); ტიგრი—მზეცი ვეფხის გუარი, тигр (იქვე გვ. 378). ასევე აქვს განმარტებული რუსულ-ქართულ ლექსიკონშიც — тигр ვეფხი, ტიგრი, გარეული კატა (II, გვ. 552). რაც მთავარია ნ. ჩუბინაშვილთან შეგებებულია საბას მასალები „ვეფხის“ გარეგნული ნიშნით, დაემატა რა ბარსიც: Барс ბარსი, ვეფხი ||ჭრელი (I, გვ. 44). აქ ავტორმა ვეფხი დაახასიათა ჭრელ ცხოველად. სიტყვა „ჭრელი“ კი განმარტებულია მასთან როგორც—„ფერად-ფერადი“—«пестрый» (ქართული ლექსიკონი; გვ. 460), რაც მკვეთრად განსხვავებულია „ხალი“ — «платно» სიტყვის მნიშვნელობისაგან (იქვე, გვ. 461 და რუსულ — ქართული ლექსიკონი, II, გვ. 369), ამასთან ნ. ჩუბინაშვილთან «Барс» და „Рысь“ სახელებიც ახსნილია „ვეფხით“ (ტიგრით), როგორც მათი ზოგადი სახელი და არ უნდა გავიგოთ იგი როგორც მათი ერთ ცხოველად გაიგივება.

ლექსიკოლოგები როდესაც „ვეფხთან“ ჩამოთვლიან მხეცთა სახელებს, ეს ისე უნდა გავიგოთ, რომ „ვეფხი“ ყველა ამ სხვადასხვა ცხოველთა ზოგადი სახელიცაა. ამის საწინდარია საბას განმარტებანი.

თეიმურაზ ბაგრატიონი „ვეფხისტყაოსნის“ განმარტებაში სპეციალურად ეხება ამ საკითხებს და ისიც საბას პოზიციაზე დგას. თეიმურაზის განმარტებათა დასკვნა შეიძლება ასე ჩამოვყალიბოთ: 1. ვეფხი, ავაზა და ჯიქი სხვადასხვა ცხოველია, 2. „ვეფხი — ავაზა“ იგივე „ავაზაა“, 3. ვეფხი და ავაზა ჭრელია (განმარტება პოემა ვეფხისტყაოსნისა, გ. იმედაშვილის რედაქციითა და გამოკვლევით, თბილისი, 1960, 26, 3; 468, I; 1149,2). თეიმურაზთანაც „ავაზა“ ახსნილია „ვეფხით“, ამიტომ მისი სიჭრელეც ზოგადად გადატანილია ხალებიან „ავაზაზე“. ყოველ შემთხვევაში, ეს ზოლოგიური დახასიათება ვეფხის სიჭრელის (ზოლებიანი) სასარგებლოდ მეტყველებს, რაც ეთანხმე-

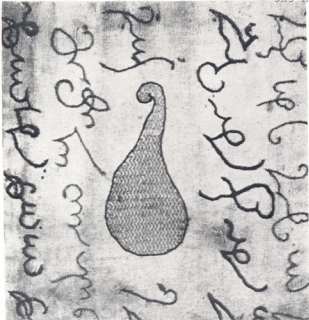
ჩალათა. ნაქარგობა. XIII ს. წინა მხარე.

Сумочка. Вышивка. XIII в.

ბ ა ნ. ჩუბინაშვილის განმარტებას და აუფასურებს „ჯიქის“ „ტიგრად“ მისეულ განმარტებას (იქვე, 26,3).

„პირველი სპეციალისტი რუსთველოლოგის“ აღნიშნული სალი განმარტებანი ჩრდილში რჩება, ხოლო მის მიერ „ჯიქის“ „ტიგრად“ მიიწვევა წინაა წამოწვეული რადგან თითქოს იძლევა დავით რექტორის მიერ აღწერილი კახეთში მოკლული „ტიგრის“ ქართულ შესატყვისს (შეად. ს. ცაიშვილთან, დასახელებული წერილი); პირიქით, აქ ურთიერთწინააღმდეგობაა, ვინაიდან ამ უკანასკნელთან ტიგრი საქართველოში არ არის და ამიტომ არც მისი ქართული სახელი იცის, თეიმურაზთან კი ის „საქართველოშიაც იხოება“ (26,3). ეს კიდევ ერთი საფუძვლიანი წინააღმდეგობაა.

ამ საკითხს თუ ისტორიულ ჭრილში განვიხილავთ, უნდა ვაღიაროთ, რომ რუსთველთან ვეფხის, ავაზისა და ჯიქის გვერდით „ავაზას“ ვეფხ-ავაზად მოხსენიება მიუთითებს, რომ „ვეფხი“ ზოგადი სახელია, რადგან ავაზა ვეფხის ოჯახში შედის. თანამედროვე მეცნიერება მას „კატისებრიანთა ოჯახს“ უწოდებს. ამ თვალთახედვით გასაგები ხდება, როგორც ქართველ მთარგმნელთა მიერ „ვეფხით“ ამ ოჯახის სხვა-

ჩალთა. ნაჭარგობა. XIII ს. უკანა მხარე.

Сумочка. Вышивка. XIII в.

დასხვა ცხოველის თარგმნა (იხ. ილ. აბულაძის ლექსიკონი), ასევე ვეფხისტყაოსნის გვიანდელ მინიატურებში ვეფხის წარმოდგენა საქართველოს ფაუნისათვის დამახასიათებელი ხალხიანი ცხოველით — ჯიქით („ვეფხისტყაოსნის“ ილუსტრაციები იხ. შ. ამირანაშვილი, „ვეფხისტყაოსნის“ დასურათება მინიატურები, შესრულებული XVI-XVIII სს, თბილისი, 1966).

ამავე ტრადიციის შედეგია ისიც, რომ „ჯიქს“ (ხალხიანი ცხოველს) აქა-იქ საქართველოს მთაში დღესაც „ვეფხის“ უწოდებენ, მიუხედავად იმისა, რომ იმავე ტრადიციით თანამედროვე ქართულში „ვეფხი“ კვლავ ჭრელს — ზოლებიანი ცხოველს ნიშნავს. მაგრამ ჩანს, ეს მოვლენა არა მარტო საქართველოსათვისაა დამახასიათებელი (იხ. О. Латифи, «Визит снежного барса», газ. «Правда», 1974. № 47, სადაც საუბარია «О повадках горного тигра — снежного барса»). ამაზე უნდა მიუთითებდეს სხვადასხვა ხალხთა ლექსიკონებიც, სადაც ამ ცხოველთა სახელების „აღრევა“ დასტურდება.

„ვეფხისტყაოსანში“ (ტერმინები, ცხადია, ისე უნდა გავიგოთ, როგორც ეს რუსულს ესმოდა (ს. ცაიშვილი, დასახელებული წერილები), როგორც იმ ეპოქას შეეხებოდა. ამ აზრის შეხსენება გამოწვეულია ავტორის იმ მოსაზრებით, რომ თითქოს XIX ს. I ნახევრიდან იწყება ტერმინების შენაცვლება და „ვეფხი“ დაერქვა „ტიგრს“, ხოლო „ჯიქი“ „ლეოპარდს“.

ვფიქრობ, ზემოთ განხილული ძველი ქართული ლიტერატურული ძეგლების, „ვე-

ფხვისტყაოსნისა“ და ძველი ქართული ლექსიკონების ურთიერთ შედარებით კარგად ჩანს, რომ საუკუნეების მანძილზე ცვლილება არ მომხდარა ამ ტერმინთა გააზრებაში. ამ ქართული მასალებით „ვეფხი“ ძველსა და თანამედროვე საქართველოში ეწოდება ქრელ (ზოლმბიან) მხეცს და ამასთან, ზოგადი სახელია ავაზის, ჯიქის, ფოცხვების და სხვა მსგავსი მხეცებისათვის.

მიღებულ დასკვნას ადასტურებს რუსთველის ეპოქის მატერიალური კულტურის ერთი ძველი, რომელიც საბედნიეროდ დღემდე შემონახა ქართულმა კულტურამ. სახვითი ხელოვნების ეს მასალა კვლავ ქართულ ნიადაგზე ხსნის „ვეფხ“ სიტყვის მნიშვნელობას, რაც დასაბუთებულია ქრელი (და არა ზაღებიანი) ცხოველის ნახატით.

მხედველობაში მაქვს ე. თაყაიშვილის მიერ სვანეთიდან ჩამოტანილი და მის მიერ გამოქვეყნებული ფერადი ძაფითა და ოქრომკედით ნაქარგი ტილოს ჩალათა (ქისა). ეს ჩალათა ბესარიონ ნიქარაძემ შესწირა საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმს (ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ვსპედიცია ლეჩხუმი-სვანეთში 1910 წელს, პარიზი, 1937, გვ. 432-433). ქართული ნაქარგობის ეს უძველესი ნიმუში ამჟამად დაცულია საქართველოს ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმში.

ჩალათას ნახატი და წარწერის ტექსტი დააზუსტა და XIII საუკუნით დაათარილა ქ. დავითიშვილმა (ძველი ქართული ნაქარგობა, თბილისი, 1973, ილუსტრაცია, 1, 1ა). ნახატის სტილისტიკური და წარწერის პალეოგრაფიული ნიშნები სრულ საფუძველს გვაძლევს მხარის დაუჭიროთ აღნიშნულ თარიღს. ჩალათაზე მხედრული წარწერით ორნამენტირებულ ფონზე ვეფხისა და ვარდის კოკრის სახით გადმოცემულია მიჯნურობის ალგორითული სიუჟეტი. ვეფხის სტილიზებული ტეხილზოლოვანი, ექსპრესიული ფიგურა მოცემულია კისერზე სიძლიერის რეგალით. მხატვრული სიუჟეტის შინაარსი ახსნილია სამიჯნურო-სარაინდო ორტაეპიანი მაჯამით:

„ქ. ვეფხმა ლომგულმა ზომითა ბარს ჩასული ვარდი ბადა.
ვარდი ხელობს, ლონს ეძიებს, გაჭრილა ვინ ვარდი ბადა“.
მაჯამის პირველი სტრიქონი შემდეგნაირად უნდა წავიკითხოთ:
„ვეფხმა ლომგულმა ზომითა დარს ესროლა ვარდი ბადა“.

რამაც ჩვენი აზრით, სტრიქონის შინაარსი უფრო ნათელი გახადა.

ჩალათას ეს თექვსმეტმარცვლიანი ლექსი შ. ონიანმა დაიმოწმა ვანის ქვაბთა მონასტრის ეკლესიის კედლებზე მიწერილი ლირიკული პოეზიის შესწავლისას (ვანის ქვაბთა მონასტრის წარწერების პოეზია, საბჭოთა ხელოვნება, № 8, 1960, გვ. 33).

ქართული ლიტერატურისა და კულტურის ისტორიის თვალსაზრისით ჩალათას ლექსი ფრიად საყურადღებოა. იგი შინაარსობრივი სახეებით რუსთველური ხასიათისაა და თვით ლექსიც რუსთველური შაირის გავლენას განიცდის.

ჩალათას ლექსის — ლომი, ვეფხი, ვარდი, ხელი, გაჭრა, ბადა რუსთველური გამოთქმების ის სამეტაფორო-სამიჯნურო სახეები და სიტყვებია, ასე თვალნათლივ რომ ააბლოვებს მას „ვეფხისტყაოსნის“ მხატვრული ენის თავისებურებასთან. განხილულ ლექსში ვეფხი და ლომი შეყვარებული ქალ-ვაჟის მეტაფორული სახეებია, ვარდი კი მეტაფორულად გამოხატავს მიჯნურობას. — „ვარდი ბადა“ იგივეა რაც რუსთველის „დაპაბადე მიჯნურობა“ (810,2). ლექსში რუსთველისებური მიჯნურობის დამახასიათებელი „ველად გაჭრა“ და „შორით ბნედა, შორით კვდომა“ მოცემული, რაც შოთა

რუსთველის მთავარი მოძღვრებაა მიჯნურობასა და მეგობრობაზე (პლ. ზორიძე, 1966, გვ. 224-225).
რუსთველი და მისი პოემა, თბილისი, 1966, გვ. 224-225).

ამვე კომპლექსშია განსახილველი მაკანას სართომ სიტყვა „ბადა“; რუსთველ-თანა „დაბადა“ (734), ან და „დაბადა“ (119,4), „დაგბადა“ (135,1), „დანაბა-დი“ 39,1). შესადაარებელია აგრეთვე რითმა „გაჭრილა ვინ ვარდი ბადა“, რუსთველ-თან „ვინ ბაგეთა ვარდი ვარდა“ (1339,3) (იხ. ა. შანიძე, მითითებული ლიტერატურა).

რუსთველის ეპოქის ხალხური შემოქმედების ამ ჩალათაზე ამოქარგული ორტაეპი-ნი ლექსი, ცხადად მიუთითებს, თუ რაოდენ გაერცვლებული და შთამაგონებელია დიდი შოთას „ვეფხისტყაოსანი“ და მისი ლომ-ვეფხი, როგორც სიყვარულის ალფორიული სიმბოლო თავისავე ეპოქაში.

ლომი და ვეფხი, როგორც ქალ-ვაყის სამეტაფროო სახეები ფართოდაა გამოყენებული ხალხურ პოეზიაში გვიანსაუკუნეებშიც. ეს ტრადიცია შესაძლებელია სწორედ რუსთველის ეპოქიდან მომდინარეობდეს; ამაზე მიუთითებს განსახილველი ჩალათა ამოქარგული სატრფიალო მჯამით.

„ვეფხისტყაოსნის“ უცხო ენაზე თარგმანსთან დაკავშირებით ქართველი მკვლევრები მნიშვნელოვან ანგარიშს უწევენ დასავლეთ ევროპელ მწერალთა შეხედულებებსაც (ნ. ვიასაშვილი, „ვეფხი“ თუ „ჯიქი“, „რანდი“ თუ „მეომარი“?, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, 1965, № 28; ნ. კაკაბაძისა და დ. კობიძის დასახელებული წერილები). ეს ბუნებრივია, თუმცა რ. სტივენსონისა და რ. გრეივისის მოთხოვნა, რომ „ვეფხი“ (ტაიგერ) შეიცვალოს „ავაზით“ („პანთერა“) ან „ჯიქით“ („ლუპარდი“) ქალის ვეფხთან შედარების თითქოს არაესთეტიკურობის საბაზით არამეცნიერულია.

რუსთველთან ვეფხის ტყავის ამბავი ღერძია პოემისა; ამიტომ პოეტ-მთარგმნელის გემოვნებაზე დაყვანა „ვეფხისტყაოსნის“ „ვეფხ“ სიტყვის თარგმნისა გაუმართლებელია (მდრ. ი. მგერელიძე, ვეფხისტყოსნის ლექსიკის საკითხები, IX, ვეფხ-ტიგერ სიტყვათა ქართული ვარიანტები, ძველი ქართული მწერლობისა და რუსთველოლოგიის საკითხები, V, თბილისი, 1973, გვ. 60).

ნ. კაკაბაძის წერილიდან კარგად ჩანს, პანთერის პოპულარობა დასავლეთ ევროპის ლიტერატურაში. მაგრამ ეს მოვლენა „ვეფხისტყაოსანში“ „ვეფხ“ სიტყვას არას მატებს თარგმანში „პანთერის“ სასარგებლოდ, პირიქით, ერთხელ კიდევ მიგვანიშნებს, ქართული პოემის განმასხვავებელ თავისებურებაზე — ვეფხი (ტაიგერ), როგორც უძლიერესი სიყვარულის სიმბოლო. მით უმეტეს, თარგმანში ორიგინალური ქართული მხატვრული სახის წინ წამოწევა, გამომვლენებაა საჭირო და არა მისი პანთერის სახით ნიველირება.

შალვა ლუკავა

ღაპიცვათ კულტურის კვლევაი

უკანასკნელ წლებში განსაკუთრებით გაიზარდა ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლების გამოვლინების, მეცნიერული შესწავლის, მოვლა-დაცვისა და პროპაგანდის საქმე.

ქართველმა მეცნიერებმა, ხელოვნებათმცოდნეებმა, არქიტექტორებმა თუ არქეოლოგებმა არაერთი მნიშვნელოვანი მიწისზედა თუ ნამარბი ძეგლი გამოავლინეს, რომელთა შესწავლამ ახალი უცნობი ფურცელი გადაშალა ჩვენი ერის მატრიანში;

მატერიალური კულტურისა და ისტორიულ ძეგლთა შესწავლის, დაცვისა და გამოვლენისათვის უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭება კანონს „ისტორიის და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების შესახებ“.

აღნიშნულმა კანონმა კიდევ უფრო უნდა განამტკიცოს ძეგლების მოვლა-დაცვის ღონისძიებები, აამაღლოს ჩვენი პასუხისმგებლობა ამ დიდი ეროვნული საქმისადმი. საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოება დღიდან მისი დაარსებისა აქტიურ როლს ასრულებს რა კულტურის ძეგლების მოვლა-დაცვის საქმეში ცდილობს მოსახლეობის ფართო აქტივზე დაყრდნობით შესაფერისად გამოიყენოს კულტურის ძეგლები. ამ საქმეში თავისი წვლილი შეაქვს საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის წალენჯიხის რაიონულ საბჭოს, რომელსაც აქტიურ დახმარებას უწევს საქ. კ. წალენჯიხის რაიონული კომიტეტი და მშრომელთა დეპუტატების რაიონული საბჭოს აღმასკომი.

წალენჯიხის რაიონში ამჟამად 23 ძეგლია აღრიცხული, მათ შორის XII საუკუნის წალენჯიხის მაცხოვრის გუმბათიანი ტაძარი. მისი ფასადები მდიდრულად არის მოჩუქურთმებული, ინტერიერი მოხატულია ფრესკებით, ეკლესიის ეკვდერებსა და სვეტებს ამკობს წარწერები. ეკლესიის ჩრდილოეთით გალავნის კარებთან აშენებულია გვიანი საუკუნეების ორსართულიანი სამრეკლო, ტაძრის დასავლეთით დაცულია გვირაბი, ეკლესიას გარს უვლის ქვითკირის მაღალი გალავანი.

ყურადღებას იმსახურებს აგრეთვე სოფელ ობუჯში, ჯგალში, ლიაში, საჩინოში ჯვარში და ფახულანში არსებული ეკლესიები, ციხის ნანგრევები, კოშკი, გამოქვაბული. შესწავლასა და გამოვლინებას მოითხოვს კიდევ ბევრი ნამოსახლარი თუ ისტორიული ძეგლი.

წალენჯიხის მარჯის სახელობის კოლმეურნეობის ტერიტორიაზე ერთ-ერთ კლდოვან გორაკზე არის გამოქვაბული, რომლის შესასვლელი ორ კვადრატულ მეტრამდეა. ადგილობრივმა მცხოვრებლებმა არაერთხელ სცადეს გამოქვაბულის დათვალიერება, მაგრამ ბოლომდე ვერ გავიდნენ. გვირაბიდან უცვლელი დებიტით გამოედინება წყაროს წყალი, ამის გამო გამოქვაბულს „ფრქვა წყარო“ შეარქვეს. საინტერესოა „ფრქვას წყაროს“ გამოქვაბულის შესწავლა.

სოფელ ობუჯში კულტურის ორი ძეგლია „ნაოხვამუსა“ და „ჯიხას“ სახელწოდებით. ერთი მათგანი სასულიერო ხასიათისაა მეორე კი თავდაცვითი. ორივე ძეგლი VI-VII საუკუნეებით თარიღდება.

ვალენჯიხის ეკლესია.

Цаленджихская церковь.

„ნაოხვამუში“ ყოფილა აკლდამა, სადაც დიდგვარებს მარხავდნენ. ისტორიულუ წყაროების მიხედვით იქ ძვირფასი მარგალიტები ინახებოდა, მაგრამ მტრის ერთ-ერთი შემოსევის დროს მთლიანად გაუძარცვიათ. მეორე ძველი „ჯიხა“ სამი მხრიდან მიუვალ კლდეზეა აშენებული. იგი თავდაცვისათვის იყო გამიზნული, ჯიხას შიგნითა ტერიტორია 3000-მდე კაცს დაიტევს.

ობუჯში იყო, აგრეთვე, უძველესი ეკლესია „ჭიაჩის“ სახელწოდებით. სწორედ ამ ეკლესიას სახელის მიხედვით აირჩია თავისი ფსევდონიმი ჩვენმა სახელოვანმა მწერალმა ლეო ქიაჩელმა. ეკლესია ჩვენთვის გაურკვეველი მიზეზით დაანგრის, მის ადგილზე ახლა სამი დიდი ცაცხვია, რომელიც ობუჯის ცენტრის მშენებებს წარმოადგენს.

სოფელ ჯგალის კულტურის ძეგლებს შორის აღსანიშნავია სქურის კონუსისებრი კოშკი, იგი XIII ს. ძეგლია. სამშენებლო მასალად გამოყენებულია დიდი ლოდები, თითოეული მათგანის წონა რამოდენიმე ტონა იქნება. შვიდი საუკუნის წინათ აშენებული მაღალი კოშკი, დღესაც დაუზიანებლად დგას ჭიანჭყლის ხეობაში, და მნახველთა დიდ ინტერესს იწვევს. არანაკლები მნიშვნელობისაა სქურის ეკლესია და ლესალეს უბანში აგებული ციხე-სიმაგრე „ლესალეს“ ციხის სახელწოდებით. იგი წარმოადგენს წრიული ფორმის ნაგებობას და აშენებულია მაღალ ბორცვზე.

მუზეუმ-გამოფენის შენობა.
მუზეუმის ერთ-ერთი სტენდი.

Здание музея-выставки.
Стенд в музее.

სოფელ საჩინოში მამუკიას გორაზე XV საუკუნეში აუციით ჯიქვი მცხეთის
შეურჩევით მოხერხებული ადგილი, აღსანიშნავია, რომ ძველიდან მამუკის ქვეყნად
მოჩანს სამეგრელოს ციხე-კოშკების უმეტესობა.

სოფელ ლიაში ერთ-ერთ გორაკზე „დიდაჭირსეს“ სახელწოდების ციხე-სიმაგრეა. ციხის შიგნითა ტერიტორია ნახევარ ჰექტარამდეა, ნაგებობის სიმაღლე მ მეტრს აღწევს. აქ ლითონის სადნობი ღუმელი — სამჭედლო ყოფილა. დიდაჭირსეს შესწავლაზე არქეოლოგიური ჯგუფი მუშაობდა და ბევრი საინტერესო მასალა გამოავლინა.

დაბა ჯვარი მდიდარია ისტორიული ძეგლებით, იქ სადაც ამჟამად შენდება ენგურაძის გიგანტის კაშხალი ორი მნიშვნელოვანი ძეგლია „გუბანისა“ და „ომუნას“ სახელწოდებით. „გუბანა“ ქალთა მონასტერი ყოფილა, სადაც მონაზვნები ცხოვრობდნენ.

იმავე ტერიტორიაზე მეორე ძეგლს „ომუნას“ ციხეს შეიძლება ვუწოდოთ საგუშაგო, რომელიც გათვალისწინებული იყო თავდაცვისათვის და კონტროლს უწევდა მთავარ საგატრო მაგისტრალს — სვანეთ-სამეგრელოს გზას. ომუნას ციხეში ნაპოვნი სამკაულები, მძივები, სამუშაო იარაღები, ალბათ აქ თავის დროზე სჩვენდა განვითარებული ცხოვრება.

ჯვარში ლექარდეს უბანში დგას, აგრეთვე, მტკიცედ ნაგები მაღალი კოშკი. ლეგენდის მიხედვით ძველად სვანეთიდან გადმოხვეწილ ორ ვაჟკაცს ენგურის ხეობას დავაკებაში ჯვართან შემოალამდათ, მათ თავი შეაფარეს გამოქვაბულს, ცეცხლი დაანთეს, ივანშმეს დალილი-დაქანცულებმა მათთვის საყვარელი ხანჯლები იქვე მიწაში წაარტყეს და დაიძინეს. გათენებისას ნახეს, რომ ხანჯლებს სურო ამოყოლოდა: ესინონვით ეს, რადგან ეს ადგილი მათი დამკვიდრების ადგილად მიიჩნიეს, კიდევაც დასაბლდნენ იქ, შემდეგ კოშკიც ააგეს. იმავე ლეგენდის მიხედვით ისინი მთიელი ქალდანების და ფილუანების საგვარეულოდან იყვნენ, მათი შთამომავალნი შემდეგ მომრავლდნენ ჯვარში დღევანდელი ქარდავებისა და ფიფიების სახით. ჯვარელებმა კარგად იციან, რომ ეს უბრალო თქმულებაა, მაგრამ დღესაც ინტერესს იჩენენ ამ ლეგენდებისადმი.

ჯვარში ჩქვალერის უბანში არის „ლეშაშეგეს“ ეკლესია; აქ იმართებოდა ბაზრობა, ცხენის ჯირითი, ჭიდაობა, ცვაკები და სხვა. გადმოცემით მოჭიდავეთა შორის ყოველთვის პირველები ყოფილან გოგილავეები, ცხენის ჯირითში ჭანტურიები. ეკლესიაში ინახებოდა აგრეთვე ბიზანტიელი ოსტატების მიერ შესრულებული ნახატების გულბანი, სასულიერო წიგნები, ძვირფასი სამკაულები, რომლებიც შემდეგ გატაცებულ იქნა.

კულტურის ძეგლთა შორის ფრიად საინტერესოა სოფელ ფახულანში ენგურის ნაპირებზე აღმართული ციხე-კოშკი „საქვამიას“ ციხის სახელწოდებით. ციხე ქვის მაღალი გალავნითაა შემოკავებული. არქეოლოგიურმა გათხრებმა, რომელიც ხუთი წლის წინათ ჩატარდა აღმოაჩინეს აკლდამა ადამიანის ჩოჩხითა და საომარი იარაღებით, საბურავი გერმეტულად არის დახურული.

რაიონის ტერიტორიაზე სხვა ძეგლებიც არის, ისინი რაონული საბჭოს მიერ აღრიცხვაზეა აყვანილი და საზოგადოების მეთვალყურეობის ქვეშაა. სისტემატურად მიმდინარეობს მათზე შეფობა და შეფი ორგანიზაციის საქმიანობის მეთვალყურეობა.

საზოგადოების რაიონულმა საბჭომ, გასულ 1975 წლის სექტემბერში, მოაწყო კულტურის ძეგლთა მოვლა-დათვალიერების კვირეული. კვირეულის პერიოდში ჩატარდა ძეგლებისადმი მისასვლელი გზების მოწყობა, მიდამოების დასუფთავება, თვით

ნაგებობის კედლების და გალავნის გაწმენდა ხავისაგან და სარეველებსაგან ზოგიერთ მათგანს გაუკეთდა აბრა-წარწერა სახელწოდების და აშენების თარიღის აღნიშვნით.

კულტურის ძეგლთა დაცვის რაიონული საბჭო თავის მუშაობაში ვერდნობა პირველად ორგანიზაციებს, აქტივისტებს, რომლებიც საზოგადოებრივ საწყისებზე ეწევიან კულტურის ძეგლების შესწავლას, ატარებენ მოვლა-დაცვის ღონისძიებებს. უკანასკნელი ორი წლის მანძილზე პირველად ორგანიზაციათა რიცხვი 22-ით, ხოლო საზოგადოების წევრთა რიცხვი 1500 კაცით გაიზარდა. ამჟამად 83 პირველადი ორგანიზაციაში 6000-მდე წევრია. ისინი აქტიურად არიან ჩაბმული კულტურის ძეგლთა დაცვის საქმეში. გასული წლის სექტემბერში ძეგლთა დაცვალიერება-დაცვის კვირეულის ღონისძიებებს ხელმძღვანელობდნენ პირველადი ორგანიზაციათა თავმჯდომარეები. რაიონში არსებულ კულტურის ძეგლებს შეფობას უწევენ პირველადი ორგანიზაციები. მოვლა-დაცვისათვის ყველა ძეგლზე გაპიროვნებულია წარმოება-დაწესებულებები, უფრო მეტად სკოლები.

საზოგადოების საქმიანობაში აქტიურად მონაწილეობენ რაიონული საბჭოს წევრები: აკაკი შანავა, გივი გოგუა, ალიოშა კვარაცხელია, ჯენო შონია, ინეზა გოგინავა, თალიკო ქოქოსაძე, ბოდლო შონია, უმანგი კვარაცხელია და სხვები.

აღსანიშნავია, რომ ამ საქმისადმი დაინტერესებას იჩენენ სკოლების დირექტორები სხვადასხვა წარმოება-ორგანიზაციათა ხელმძღვანელები; მათ შორის ვლადიმერ მიქაეა, გიორგი კვარაცხელია, პისტო ფიფია, ქორეი კაკაჩია, რეზო შონია, რეზო ხარჩილავა და სხვები. ძეგლთა დაცვის რაიონული საბჭოს მოღვაწეობა მიმდინარე წელს დაგვირგვინდა საზოგადოებრივ საწყისებზე მუშეუმის შექმნით. მუშეუმისათვის გამოიყო კაპიტალური ნაგებობა, აქვე მოთავსდა საზოგადოების რაიონული საბჭო. მუშეუმს აქვს ოთახი, პირველ ოთახში გამოფენილია წალენჯიხის მაცხოვრის ტაძრის. მისი სამრეკლოს, გვირაბის, გალავნის, დარბაზების ფოტოსურათები, ოსტატური შესრულებით დახატულია ამ ტაძრის დიდი სურათი. მეორე ოთახში მნახველი ფოტოსურათებით გაეცნობა საქართველოს უმნიშვნელოვანეს კულტურის ძეგლებს. მესამე ოთახში გამოფენილია რესპუბლიკის ფარგლებს გარეთა ციხე-სიმაგრეების, კოშკების, ეკლესიების ტაძრების ფოტოსურათები. მეოთხე ოთახი განკუთვნილია ლექციებისა და საუბრებისათვის. მეხუთე ოთახში გამოფენილია ფოტოსურათები. რომლებიც ასახავენ ძეგლთა დაცვის რაიონული ორგანიზაციების საქმიანობას. მეექვსე ოთახი დათმობილი აქვს რაიონის კულტურის ძეგლებს.

მუშეუმში ინახება სპეციალური ალბომები, წიგნები და მონაკვლევი მასალები საქართველოს და რაიონის კულტურის ძეგლებზე, ყველა ოთახში სათანადო ლოზუნგ-პლაკატებია. შთაბეჭდილებათა წიგნში უკვე გაჩნდა მუშეუმის დათვალიერებით გამოწვეული კმაყოფილების გამომხატველი თბილი სიტყვები.

მუშეუმ-გამოფენის მოწყობაში აქტიურად მონაწილეობდნენ საზოგადოების აქტივი და ძეგლის მოყვარულები: გულნარა საღია, სოსო ჩიქოვანი, ჟუტა ლუკავა, ბაგრატ მიქაეა, ჟორა შანავა, კაკო ჭანტურია, შუია ქარდავა, ვახტანგ გოგიბერიძე, ნოდარ ვესია, ჯიმშერ კვარაცხელია, მიმოზა ქუხილავა, ასმათ კვარაცხელია, ზუტა როგავა, ციალა ჯოლოსავა, თინა მიქაეა და სხვები.

საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოება ბევრ სასარგებლო საქმეს აკეთებს, მან დიდი ყურადღება მიაქცია წალენჯიხის რაიონში შექმნილ მუშეუმსაც, უსასყიდლოდ გადასცა ფოტოსტენდი და სხვა საჭირო ინვენტარი. კულტურის

სამინისტროს და ძველთა დაცვის საზოგადოების დახმარებით გასულ წელს შექმნილი
ბულ იქნა წალენჯიხის წმინდა მაცხოვრის ტაძარი.

ამდამად რესპუბლიკაში ყველა პირობაა შექმნილი იმისათვის, რომ ყურადღე-
ბის გარეშე არ დარჩეს ჩვენი ცხოვრებისა და მუშაობის არცერთი უბანი, არცერთი
სფერო. რადგან კულტურის ძეგლების დაცვა ერთ-ერთი საპატიო საქმეა ამ საქმე-
საც უნდა გაეწიოს სათანადო მზრუნველობა. რაც უფრო კარგად გვეცოდინება ადრე-
ული საუკუნეთა მძღვევები მით უკეთ შევქმნით თანამედროვეს, ჩვეულებრივ ასე იქ-
ცევიან, სწავლობენ საკუთარ ქვეყანას, მის ამა თუ იმ კუთხეს, სადაც ჩაქსოვილია
მამა-პაპათა ნაფიქრ-ნააზრალი.

წალენჯიხის რაიონი დიდი შრომითი ტრადიციების რაიონია, ასეთ შემთხვევაში
შედგებიც არ აყოვნებს ხოლმე. წალენჯიხელმა მენაიევებმა საქვეყნოდ გაითქვეს სა-
მელი, მათ განვლილი ხუთწლედი ოთხ წელიწადში შეასრულეს. განა უბრალო ფაქ-
ტია, რომ ჩვენში ჩაის საშუალო საექტარო მოსავლიანობამ დიდი ხანია გადააჭარბა
7.000 კგ-ით, ხოლო კოლმეურნეთა კაცდღის საშუალო ანაზღაურებამ მ მანეთითა.
რაიონის მშრომელთა, განსაკუთრებით ახალგაზრდობა, კულტურის ძეგლებსაც
არ ივიწყებენ. უკანასკნელ პერიოდში კულტურის ძეგლთა დაცვისათვის სა-
ზოგადოების მოღვაწეობამ მშრომელთა აქტიური მხარდაჭერა ჰპოვა. ამოცანა არის,
რომ უნარიანად გამოვიყენოთ ეს საერთო ერთუზიანში და ახალი ენერგიით გავაჩაღოთ
კულტურის ძეგლთა გამოვლინების, მოვლა-დაცვისა და რესტავრაციის სამუშაოები.

აბსსალომ ტულუში

უძველესი ქართული ნაქარგობა

უძველესი დროიდან ჰყვარებით ქართველ მანდილოსნებს ქარგვა. ძველ ქართულ ხელსაქმის ოსტატთა მრავალი ნამუშევარი დაღუპულა, მაგრამ დღემდის მოღწეულიც საკმარისია იმისათვის, რომ ნათელი წარმოდგენა ვიქონიოთ ქარგვითი ხელოვნების მაღალ დონეზე ფეოდალურ საქართველოში. ამაში დაგვარწმუნებს თუნდაც ქართული ნაქარგობის ნიმუშების იმ მცირე ნაწილის გაცნობაც, რომელიც ქეთევან დავითიშვილის მიერ იქნა გამოქვეყნებული.

ჩვენი წერილის მიზანია ფართო საზოგადოებას გააცნოს დღემდე უცნობი ნაქარგობა, რომელიც ზუგდიდის მუზეუმის ქსოვილების ფონდშია დაცული. ეს გახლავთ წვეილი საბუხარი (ქს. № 243, ქს. № 244), რომელზედაც მირიამის ხარების სცენაა წარმოდგენილი. მარცხენა ხელის საბუხარზე გაბრიელ მთავარანგელოზის გამოსახულებაა, მარჯვენა ხელისაზე კი ღვთისმშობლისა. ნაქარგობა შესრულებულია ტილოზე. დამაგრებულია სითვით. ჭარბობს მუქი ფლოსფერი და ღია ყავისფერი ძაფები, განსაკუთრებით კი ვერცხლმკედი. საბუხარს ზედა, მარცხენა და მარჯვენა ამივბზე აქვს ჩუქურთმიანი მოწარჩობა. ხარების კომპოზიცია წარმოდგენილია თაღოვან-სვეტებიანი ნაგებობის ფონზე, რომელიც შეიქმნილია ვარსკვლავებითა დასერილი. მარჯვენა ხელის საბუხარზე არის ორსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, რომელიც ქარაგმების განხნისა და დაზიანებული ადგილების აღდგენის შემდეგ ასე იკითხება:

„მე ყ [ოვლა] [დ უღირსმ] [ა] ნ გუ [ლ] ქანამ შვეაკერე [ი] ნე საბუხრები ესე და მიგ [ა] რთვი მწიგნობ [ა] რთუბუცე [სსა]“.

მიუხედავად იმისა, რომ წარწერას თარიღი არ უზის, ის მაინც გვაძლევს საშუალებას ნაქარგობის დათარიღებისა. წარწერაში მოხსენიება თანამდებობა „მწიგნობართუბუცესი“, რომელიც მხოლოდ ძლიერების ხანის საქართველოში არსებობდა.

XI საუკუნის ერთ წყაროში პირველად იხსენიება „მწიგნობართუბუცესი მეფისა ფეთიმე“.¹

მაგრამ ჩვენი წარწერა და მასთან ნაქარგობაც XII საუკუნის დასაწყისზე ადრინდელი არ არის და აი რატომ: „მე-12 საუკუნიდან მრგვლოვან წერაში უნის გამოსახატავად ერთი ნიშანი შემოდის ორის ნაცვლად, ამისათვის გამოყენებულია ონის ნიშანი, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ კუდი ზემოთ კი არა აქვს აბრუნებული, არამედ ქვემოთ ჩამობრუნებული“.²

ჩვენი საბუხარის წარწერაში მართლაც კუდჩაბრუნებული ონია ნახვარი უნის აღსანიშნავად.

მწიგნობართუბუცესობა საერთო თანამდებობა იყო, მაგრამ მასზე უმთავრესად უბრალო მოწესენი ინიშნებოდნენ. XII საუკუნის პირველ წლებში დავით აღმაშენებელმა მწიგნობართუბუცესობა ჭყონდიდელ ეპისკოპოს გიორგის უბოძა და იმიერიდან ეს ორი სახელო ერთმანეთს შეუთავსდა. გარკვევა იმისა, უბრალო ბერი იყო ის მწიგნობართუბუცესი, რომელსაც გულქანამ საბუხარი მიართვა, თუ ეპისკოპოსი, დაგვეზმარება ნაქარგობის თარიღის კიდევ უფრო დაზუსტებაში.

საქართველოს
რეპუბლიკის
საქართველოს

XII-XIII სს. ქართული ნაქაჩვობა.

Грузинская вышивка XII—XIII вв.

საბუხარი საეკლესიო სამოსის ნაწილია, მაგრამ როგორც ჩანს უბრალო მოწყობის უფლება არ ჰქონდა მისი ხმარებისა. „არა უბნს მსახურთა ცუმაჲ ოლარისაჲო“ — გვაუწყებს „დიდი სჯულის კანონი“². ცხადია, თუ უბრალო ბერებს ოლარის ჩაცმის უფლება არ ჰქონდათ, მათ არც საბუხარის ხმარების უფლება ექნებოდათ. მასმასადამე, ძველად საბუხარი მხოლოდ მღვდელმთავრებს ეკეთათ ხელზე. და თუ ეს ასეა, მაშინ ის მწიგნობართუხუცესნი, რომელსაც გულქანამ უბოძა საბუხარი ეპისკოპოსი ყოფილა, და თუ ეპისკოპოსი იყო, ის აუცილებლად ჭყონდიდელი უნდა ყოფილიყო, რადგან მწიგნობართუხუცესობას ეპისკოპოსთანაჲნ ჭყონდიდლები ფლობდნენ მხოლოდ. ამრიგად, საბუხარი უნდა დავათარილოთ მწიგნობართუხუცესობისა და ჭყონდიდლობის განუყრელობის ხანით, მაგრამ მათი გაყრის თარიღი დღემდის არ არის გარკვეული მეცნიერებაში. ვცადოთ ამ თარიღის გაკვევაც.

1265 წელს, მეფის იმერეთში ყოფნის დროს ბასილი ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესმა „დიადი აწყინა სეფეთა ქვეყანათა, ვითარმედ თჳსთა ხედვიდა“⁴ და სწორედ ამიტომ განრისხებულმა მეფემ ბრძანა მისი სიკედილით დასჯა. ბრძანება უმაღლეს ალარულეს: „დამოჰკიდეს ძელსა შუა ქალაქსა“⁵ ამის შემდეგ, როგორც ჩანს მეფემ ზედმეტად აღწევებულ მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელთა მხრივ, ბასილის მსგავსი თავხედობები სამუდამოდ რომ აღეკვეთა, ჭყონდიდელ მღვდელმთავრებს ჩამოართვა მწიგნობართუხუცესის ანუ ვაზირთა უპირველესი თანამდებობა. იმიერიდან ჭყონდიდლობას, ამ რიგით მეორე საეკლესიო სახელაჲს მოკლებული მწიგნობართუხუცესი მეფის სურვილების უსიტყვო აღმსრულებელი იქნებოდა (თუ ეს უკანასკნელი სულაც არ გაიყვანეს სავაზიროდან). მართლაც, 1265 წლის შემდეგ წყაროებში არც ერთი მწიგნობართუხუცესი აღარ იხსენიება. აკად. ნ. ბერძენიშვილი ამას წყაროთა ნაკლებობით ხსნიდა,⁶ მაგრამ როგორც ქვემოთ დავინახავთ, წყაროთა სიმცირე აქ არაფერ შუაშია.

აკად. ნ. ბერძენიშვილს ასეთი განცხადების საფუძველს აძლევდა ის გარემოება, რომ ჭყონდიდელ მწიგნობართუხუცესი მოხსენიებულია XIV საუკუნეში შედგენილ ძეგლში „გარიგება ხელმწიფის კარისა“, მაგრამ როგორც ირკვევა ის ადგილები, სადაც მწიგნობართუხუცესი ჭყონდიდელი მოიხსენიება, „კარის გარიგების“ XIV საუკუნეში მცხოვრებ შემდგენელს კი არ ეკუთვნის, არამედ მის XIII საუკუნის წყაროს.

„ხელმწიფის კარის გარიგება“ უძველესად XIV საუკუნეშია შედგენილი დასავლეთ საქართველოს მკვიდრის მიერ (ამიტომაც, თხრობის გაადვილების მიზნით მას ჩვენ პირობითად ვერისელ ანონიმს შევარქმევთ), მაგრამ პროფ. ი. სურგულაძისა არ იყოს, ის არ წარმოადგენს საკანონმდებლო ძეგლს. „ხელმწიფის კარის გარიგების“ შემდგენელს „ყოველ ცქეს გარეშე ჰქონია ხელში წინანდელი კარის გარიგება, არა ერთი, არამედ რამდენიმე“ — წერდა დიდი ივანე.⁷

ი. ჯავახიშვილს მხარს ეჭერენ პ. ინგოროყვა, ი. დოლიძე, ი. სურგულაძე და სხვები თვით ამ დიდებული ძეგლის აღმომჩენმა და პირველმა მკვლევარმა, აკად. ვ. თაყაიშვილმა დაამტკიცა, რომ „ხელმწიფის კარის გარიგების“ ერთ-ერთ წყაროს წარმოადგენდა „გარიგება“, რომლის ავტორი იყო სოფრომისძემ⁸ მეორე „გარიგება“, რომელიც ვერისელი ანონიმის წყაროდ ქცეულა, არის „გარიგება“, რომლის შემთხვეული, თვით ამ ძეგლისავე მიხედვით ყოფილა XIII საუკუნის პირველი ნახევრის მოღვაწე მანაველი „ვინც ამას იტყვის მსახურთუხუცესი მანაველი რუსუდან მეფეს შეუყვანიაო სავაზიროსა“ — გვაუწყებს ვერისელი ანონიმი.⁹ ძეგლის ეს ნაწილი, რომ მართლაც XIII საუკუნეშია შედგენილი ამაზე მიუთითებს სიტყვები „ჭყონდიდელი მამა არს მეფისა, ათაბაგი ახალია“. ათაბაგობის შემოღება მოხდა თამარ მეფის

(1184-1210) ზეობის უკანასკნელ წლებში. ცხადია, ასეთ პირობებში, XCV საუკუნეში ნუმი მცხოვრები ვერისელი ანონიმი ველარ იტყოდა „ათაბაგი ახალიო“. ასეთი რამის თქმა მხოლოდ XIII საუკუნის მოღვაწეს თუ შეეძლო.

„ხელმწიფის კარის გარიგებაში“ დაკვირვებული თვალი ადვილად შეამჩნევს თხრობის ორ სხვადასხვა სტილს. ძველის უდიდეს ნაწილში თხრობა მიდის ისე, როგორც ეს უნდა იყოს სამართლის კრებულში, საკანონმდებლო ძველში, მაგრამ არის ადგილები, სადაც ვერისელი ანონიმი ეკამათება „გარიგებათა“ ჭეშმარიტ შემთხვევლებს და თავის შეხედულების დასამტკიცებლად მოჰყავს ცნობები „ქართლის ცხოვრებიდან“ თუ სხვა საისტორიო წყაროებიდან. ამრიგად, ვერისელი ანონიმი უფრო კრიტიკოსად გვევლინება „ხელმწიფის კარის გარიგებათა“, ვიდრე დამოუკიდებელი „გარიგების“ შემდგენლად.

ის ადგილები „ხელმწიფის კარის გარიგებისა“, სადაც ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის სახელოს შესახებ არის ლაპარაკი, ეკუთვნის არა XIV საუკუნეში მცხოვრებ ვერისელ ანონიმს, არამედ მისი თხზულების ადრინდელ წყაროებს — XII—XIII საუკუნეთა „ხელმწიფის კარის გარიგებებს“.

ამრიგად, შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ჭყონდიდელი-მწიგნობართუხუცესობის ხსენება საისტორიო წყაროებში წყდება 1268 წლის ამბების შემდეგ და ამის მიზეზი სხვა არა უნდა ყოფილიყო რა გარდა სამეფო ხელისუფლების მიერ ჭყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესობის სახელოს დაშლისა და დამდაბლებისა.

დასაწყისშივე გავარკვიეთ, რომ საბუხარი, რომლის წარწერაშიც მოიხსენიება „მწიგნობართუხუცესი“, XIII საუკუნის დამდეგის შემდეგ უნდა იყოს მოქარგული. ახლა კი ჩვენთვის ცნობილი გახდა რომ, გულქანა ამ საბუხარს ვერ მიაერთმევდა მწიგნობართუხუცეს-ჭყონდიდელს 1265 წლის შემდეგ, რადგან ამ წლის შემდეგ ეს ორი სახელო გაყრილი ჩანს.

ამრიგად, თუ დღემდის ცნობილი ქართული ნაქარგობის ნაშუშვირიდან ყველაზე ძველად მიჩნეული იყო სვანური ჩალათა (XIII საუკუნე),¹⁰ — ზუგდიდის მუზეუმის მწიგნობართუხუცესის საბუხარი, რომელიც XII საუკუნის დამდეგსა და 1265 წლებს შორის არის მოქარგული, გვევლინება, როგორც ქართული ქარგვითი ხელოვნების დღემდის უცნობი, უძველესი ნიმუში.

1 ბ. საბინი, საქართველოს სამოთხე, გვ. 616.

2 ა. შანიძე, ძველი ქართული ენა და ლიტერატურა, ტფ., 1935, გვ. 81.

3 დიდი სქულის კანონი, თბ., 1976 წ. გვ. 256.

4 ქართლის ცხოვრება, ტ. 2.

5 იქვე

6 ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. 3, თბ., 1968, გვ. 29.

7 ი. ჭავჭავაძე, ქართველი ერის ისტორია, ტ. 4, თბ., 1967, გვ. 427.

8 ე. თაფაიშვილი, ხელმწიფის კარის გარიგება, ტფ., 1920, გვ. 3.

9 ქართული სამართლის ძეგლები, ი. სურგულაძის გამოცემა, თბ., 1970, გვ. 49.

10 ქ. დავითიშვილი, ძველი ქართული ნაქარგობა, № 1, ნაქარგი. თბ., 1973.

შუშენსკოევი

საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკათა კავშირის კულტურის სამინისტროს, კულტურის ძეგლთა დაცვის სამეცნიერო-მეთოდ საბჭოსა და სრულიად რუსეთის ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების ინიციატივით კრასნოიარსკის მხარის ქ. შუშენსკოევი 1976 წლის 7-9 სექტემბერს მოეწყო თათბირ-სემინარი მოკავშირე რესპუბლიკების ძეგლთა დაცვის საზოგადოებათა გამოცდილების ურთიერთგაზიარების მიზნით.

ამგვარი ღონისძიება რიგით მესამეა. პირველი საკავშირო შეკრება ჩატარდა საქართველოში 1969 წელს, როგორც იმ დროისათვის უძველესი საზოგადოების ბაზაზე, შერაცხე 1972 წელს ქალაქ მოსკოეში.

მესამე შეკრებისათვის შუშენსკოევის არჩევა შემთხვევითი არ იყო, ციმბირის ეს უძველესი სოფელი მჭიდროდ არის დაკავშირებული საერთაშორისო პროლეტარიატის დიდი ბელადის ვლადიმერ ილიას ძე ლენინის ცხოვრების სამ წელიწადთან. ვ. ი. ლენინი 1897-1900 წლებში ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა შუშენსკოევი, როგორც პოლიტიკური მსჯევრდებული. ამჟამად შუშენსკოევი ლამაზი რაიონული ცენტრია, რომელსაც ამშვენებს მრავალსართულიანი სახლები, მოსახლეობის ძეგლები ქუჩები, სკოლები, კულტურის სასახლე და სხვა; მასვე ამშვენებს მემორიალური მეზღუევი — ნაკრძალი ვ. ი. ლენინი ციმბირის გადასახლებამაში.

გარდა შუშენსკოევისა და მისი მიდამოებისა დიდი ბელადის ციმბირში ცხოვრების პერიოდთან მჭიდროდ არის დაკავშირებული ერმაკოვის რაიონის ქალაქ მინუსინსკის ძველი უბნები და სხვა, სადაც მოწყობილია მემორიალური მეზღუეუბები, რომელთა დათვალიერების და შესწავლის ბუნდოვნებაც თათბირ-სემინარის მონაწილეებს ჰქონდათ.

აღნიშნულ მეზღუეუბებს შორის თავისი მასშტაბურობით, შორს ვაშინული მეცნიერული დონით, შუშენსკოევი შეუდარებელია. აქ შენარჩუნებულია ძველი შუშენსკოევის

კოლორიტი ყველა თავისებურებით, იგი ერთ-ერთი შესანიშნავი მეზღუეუბია ლია ცის ქვეშ. ამიტომაცაა, რომ აქეთ მოემგზავრებიან ასი ათასობით დამთვალიერებლები, როგორც ჩვენი საშობლოს სხვადასხვა ეუთხეებიდან, ასევე შსოფლიოს თვალუწვდენელი ქვეყნიდან შორეული აღიასიდან თუ ავსტრალიიდან, აფრიკისა თუ ამერიკის კონტინენტებიდან, რომელთა ჩანაწერებიც ათეული ტომებით განისაზღვრება.

შუშენსკოევის მემორიალური მეზღუევი საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტისა და სსრკ მინისტრთა საბჭოს ვადაწვევტლებით საზღვიოდ გაიხსნა 1970 წლის აპრილში. იგი უმთავრესად განლაგებულია იმ კვარტალში, სადაც გლეხი ზირიანოვისა და პეტროვის სახლებში ცხოვრობდნენ ვლადიმერ ილიას ძე ლენინი და ნადეჟდა კონსტანტინეს ასული. კრუასკიათა.

მემორიალური მეზღუევის ფართობი 6 ჰექტარს აღემატება, რომლის ზადადპირველი სახით აღდგენისათვის დიდი შრომა, სიყვარული და ენთუზიაზმი ჩააქსოვეს საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის მარქსიზმ-ლენინიზმის ინსტიტუტის მრავალციხოვანმა კოლექტივმა, ჩვენი ქვეყნის რიგმა მეზღუეუბმა, არქიტექტორ-რესტავრატორებმა, მეზღუემა, მშენებლებმა, კრასნოიარსკის მხარეთმცოდნეებმა, შუშენსკოევის ძველმა მოსახლეობამ. ისინი ფრთხილად აღადგენდნენ სოფელ შუშენსკოევის ძველ ნაწილს იმ სახით, რომელიც ქონდა 1897-1900 წლებში.

დოკუმენტებისა და მემორიენილ ძეგლებზე დაყრდნობით აქ მთლიანად აღდგენილია 29 მოსახლის კარ-მიდამო, როგორც ზირიანოვისა და პეტროვის ასევე ღარიბ-ღატაკთა, საშუალო და შეძლებული მეურნეებისა, სამაზრო სამმართველოს, ციხის მდიდარი ვაჭრის დეჰანი ავექთა და საქონლით, აღდგენილი თავის ისტორიულ ადგილზე სამეურნეო ნაგებობათა და ინვენტარით, იმდრო-

ვ. ი. ლენინის სახლ-მუზეუმი შუშენსკოეში.

Дом-музей В. И. Ленина в Шушенском.

ინდელი ეოფის ნივთებისა და ზეღმარჯვეთა ნაკეთობებით, იძლევა საშუალებას წარმოადგინოს ის ვითარება, რომელშიც უხდებოდა ცხოვრება ვლადიმერ ილიას ძე ლენინს და მის თანამებრძოლებს; გავეცანით განვითარებულ კაპიტალისტურ ურთიერთობას ციმბირის სიფელში XIX საუკუნის ბოლოს.

აღნიშნულ მუზეუმში აღდგენილია აგრეთვე ის სახლები, სადაც ცხოვრობდნენ ვადასახლებული მუშარეველეთიანრები ი. ლ. პრიმიწკი და თ. პ. ენგებერგი.

საპატიო ადგილი მუზეუმ-მანქანაში უკავია ისტორიულ-რევოლუციურ ექსპოზიციას, რომელშიაც გამოქვეყნდა ვ. ი. ლენინის მეცნიერულ-თეორიული, ორგანიზაციული და პრაქტიკულ-რევოლუციური მოღვაწეობა, მისი კავშირი ციმბირში ვადასახლებულუბთან, რევოლუციური ბრძოლების მონაწილეობთან, რუსეთში და საზღვარგარეთ.

მუზეუმს ემსახურება მრავალრიცხოვანი მღალაველიფიციური კოლექტივი, რომელიც ძალას, სიყვარულს და ცოდნას არ იშურებს მუზეუმის შეკების განახლებისა და მოვლა-დაცვისათვის, რასაც ასე ვრძნობდენ თათბირ-სემინარის მონაწილენიც.

თათბირ-სემინარზე წარმოდგენილი იყო თითქმის ყველა მოკავშირე რესპუბლიკა და რსფსრ საოლქო, სამხარეთ ორგანიზაციები, დელეგატთა რაოდენობა 150 აღემატებოდა. სემინარზე წარმოდგენილი იყო თორმეტი ძირითადი მოხსენება, რომელშიც გაანალიზებული და განზოგადებული იყო ამა თუ იმ რესპუბლიკის გამოცდილება. ძველთა დაცვის რსფსრ ორგანიზაცია წარმოდგენილი იყო მოხსენებით: „ისტორიისა და კულტურის ძველთა დაცვის საზოგადოებათა ამოცანები“ მასში გამოქვეყნებლია ის დიდი მუშაობა, რომელიც გასწია რსფსრ ძველთა დაცვის ორგანიზაციამ მატერიალური კულტურის ძველების, ისტორიულ-რევოლუციური ადგილების, საბრძოლო და შრომითი დიდების რელიკვიების გამოკონების, შესწავლის და პრპაგანდის საქმეში, იგი შეეხო იმ

დიდმნიშვნელოვან ღონისძიებებს, რომელიც დაუსახა საზოგადოებებს სკვპ XXV ღონისძიების მშენებელი ადამიანის სულიერი ფორმირების საქმეში, ჩვენი დიდი შემკვიდრების დაცვისა და გამოკვებისათვის.

უკრაინის კულტურის ძველთა დაცვის საზოგადოების მიერ წარმოდგენილი იყო მოხსენება ფრიად აქტუალურ საკითხზე „საბჭოთა ხალხების რევოლუციური საბრძოლო და შრომითი დიდების ძველების გამოკვება უკრაინის სსრ მშრომელთა პატრიოტული და ინტერნაციონალური გრძნობით აღზრდის საქმეში.

სხდომამ დიდი ყურადღებით მოისმინა ბელორუსიიდან წარმოდგენილი მოხსენება „საბჭოთა ხალხების კულტურული მემკვიდრეობის პრპაგანდის მეთოდები და ფორმები“.

საჭაროველოს კულტურის ძველთა დაცვის საზოგადოების რესპუბლიკური საბჭო წარმოდგენილი იყო მოხსენებით. „საზოგადოების მონაწილეობა კულტურის ძველთა რესტავრაციის საქმეში და ძველების გამოკვება მოსახლეობის ესთეტიკური აღზრდის მიზნით.

სემინარზე მღალ იღუერა მოხსენებებით წარმოდგენენ აგრეთვე უზბეკეთის, ლიტვის, მოლდავეთისა და სხვა რესპუბლიკები.

ძირითადი მოხსენებების ირველიე ვაიმართა კამათი, რომელშიც მონაწილეობა მიიღო 30-ზე მეტმა წარმომადგენელმა.

თათბირ-სემინარმა მიიღო მთელი რიგი რეკომენდაციები და ღონისძიებები, რომლებიც ხელს შეუწოებს კულტურის ძველების მოვლა-დაცვას და მათ გამოკვებას მოსახლეობის პატრიოტული და ინტერნაციონალური გრძნობით აღზრდის საქმეში. დაწერილებითი მასალები სესიის შესახებ უახლოეს ხანში დიბეჭდება და დაიგზავნება რესპუბლიკებში.

ირაკლი ზაქარიაშვილი
ირაკლი გოლუჰაძე

სერამის ქედზე, რიკოთის უღელტეხილიდან 400 მეტრის მანძილზე, ამდღებულ პლატოზე დგას შთაწმინდის სამების წმინდა გიორგის ეკლესია. იგი მდებარეობს დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოს მიჯნაზე; ტერიტორიულად შეეერთუნება ხარაგოულის რაიონს.

ამ ეკლესიას საბურავი მთლიანად და ედლები ნახევრად დანგრეული ჰქონდა, მაგრამ მას პირადი სურვილით 20 წლის წინათ გაუჩნდა მზრუნველი — გიორგი პაულს ძე გრიგალაშვილი. პირველად მას მხარში ამოუდგა ივანე შუბითიძე და მათ ითავეს საბურავის შეკეთება. შემდეგ მათ რიგებს მიემატა ირაკლი გრიგალაშვილი, ეანიჭა გრიგალაშვილი, 85 წლის გამრჩე ქალი სონია გრიგალაშვილი და სხვები.

1954-55 წლებში აღადგინეს სალოცების ედლები; 1960-65 წლებში გაუყეთეს ახალი საბურავი; ძველთან წყალი არ იყო ხალხის მოთხოვნით ამ საქმესაც გიორგი ხა-

უდგა სათავეში. 1974 წელს 800 მეტრის მანძილიდან, შალღი მთიდან მიყვანილი იქნა სასმელი წყალი.

ყოველივე ამის ხარჯები თვით გრიგალაშვილების გვარმა გაიღო და შრომითი მონაწილეობაც ხალხმა გასწია.

ძველი ადრეფეოდალურ ხანას უნდა მიეკუთვნოს. ამ ეკლესიის გაღმა მხარეს, 500 მეტრის მანძილზე ძველად იყო სოფელი, სადაც გრიგალაშვილები ცხოვრობდნენ. ამ სოფელს მრავალჯერ განუცდია თათრებისა და ლეკების შემოსევა.

საქართველოს ბევრ კუთხეში ხალხი ძველს არ უვლის; ზოგან აზიანებენ კიდეც. ამის შესახებ მრავალი წერილი იბეჭდება პრესაში.

ამდენად, სამების წმინდა გიორგის შთაწმინდის ეკლესიის აღდგენის — გიორგი გრიგალაშვილის და მისი მომხრე ხალხის საქმიანობა საქებარი და მისაბძია.

ვლადიმერ კომიზბერიძე

კანონი ჩვენი მოქმედების უწყაროა

ახლა, როდესაც სამოქმედოდ ხელთ ვეპყვს სსრ კავშირის მეცხრე მოწვევის უმაღლესი საბჭოს მეხუთე სესიის მიერ 1976 წლის 29 ოქტომბერს მიღებული „კანონი ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების შესახებ“, უფრო მეტი სტიმული გვეძლევა მუშაობისათვის. კანონმა უფრო მეტად დაგვაფლდებულა კულტურის ძეგლთა დაცვის პირველადი ორგანიზაციები და ჩვენთან ერთად ყველა, ვისაც უყვარს და შესწევს უნარი და სურვილი აქტიურად მონაწილეობდეს კულტურის ძეგლთა გამოვლინება-შენსწავლაში და მის გამოყენებაში.

კანონი ჩვენ ვგასწავლის, რომ „სსრ კავშირში ძეგლები ემსახურებიან მეცნიერების, ხასხალხო განათლების და კულტურის განვითარების, საბჭოთა პატრიოტიზმის მაღალი გრძნობის ჩამოყალიბების, შრომელთა იდეურ-ზნეობრივი, ინტერნაციონალური და ესთეტიკური აღზრდის მიზნებს“. თუ ასეა, თითოეულმა ჩვენთაგანმა კარგად უნდა იცოდეს, რომ „სსრ კავშირის ისტორიისა და კულტურის ძეგლები ხალხის კეთვნილებაა“ და ამიტომ მისი პატრონი საბჭოთა ხალხია, იგი ხალხის, თითოეული ჩვენთაგანის სულიერი სიმდიდრის, კულტურის, ყოფის, მისი გმირული წარსულისა და განვითარებული სოციალისტური სახელმწიფოს დიადი საქმის ამსახველია.

კანონი მაშინ ეცხვლობს და მოქმედებს, როცა ის დაუყოვნებლივ სრულდება. და აი, ჩვენც კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების თელავის № 1 საშუალო სკოლის პირველადი ორგანიზაცია, აქტიურად გამოვეხმურეთ ამ ღირსშესანიშნავ ისტორიულ დოკუმენტს, განვიხილეთ იგი პირველადი ორგანიზაციის კრებაზე და მოწონებამთაან

ერთად დავსახეთ ახალი საბრძოლო გეგმა. ჩვენ აღარ დავგმავოფილდით იმით, რომ რესპუბლიკის სატიტულო წიგნში შეტანილია თელავის რაიონიდან 82 მატერიალური კულტურის ძეგლი, ხოლო დანარჩენი (400-ზე მეტი) მოითხოვს მოვლა-პატრონობას. არამედ ავიღეთ ვალდებულება გამოვავლინოთ მატერიალური კულტურის ახალი ძეგლები და ვიზრუნოთ მის აღრიცხვასა და მოვლა-პატრონობაზე.

ჩვენმა პირველადმა ორგანიზაციამ დროთა განმავლობაში ბევრ კულტურის ძეგლს გაეწია შეფოხა (ძველი და ახალი შეამთა, ახატინს ეკლესია, კავთის ეკლესია, ფსიტის ციხე, მათა სასაფლაო და სხვა), მარამ ეს როდისა საკმაო. ახლა მოთვარია მოსწავლე ახალგაზრდობისა და მათი შრომების ჩაბმა ამ დიად კეთილშობილურ საქმეში. პირველადი ორგანიზაციის საბჭო არ იფიქვებს მათ გელისხმირებას, ინტერესს, მიღრეკილებას, სურვილსა და როლს.

კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების თელავის № 1 საშუალო სკოლის პირველადი ორგანიზაცია და მისი საბჭო ყველაფერს გააკეთებენ იმისათვის, რომ სკკბ და საქართველოს კ XXV ურილობების გადაწყვეტილებანი განახორციელონ ცხოვრებაში და იყვნენ აქტიური შემსრულებლნი ისტორიისა და კულტურის ძეგლების დაცვის საქმეში.

მიხეილ ცაპაშვილი,

კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების ქ. თელავის № 1 საშუალო სკოლის პირველადი ორგანიზაციის საბჭოს თავმჯდომარე.

საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების პრეზიდიუმი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს რა ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლების, ისტორიულ-რეკონსტრუქციური ადგილების, საბრძოლო და შრომითი დიდების რელიქვიების გამოვლენების, შესწავლის, დაცვისა და პოპულარიზაციის საქმის თავის მუშაობას წარმართავდა წინასწარ განზიარებული და დამტკიცებული გეგმით. გეგმა ითვალისწინებდა სამეცნიერო-პრობლემატურ, საგანმანათლებლო, — ძეგლებზე ადგილზე-გამაგრებითი სამუშაოების გაუმჯობესებას, საზოგადოების ფინანსური ბაზის განმტკიცებას.

აღნიშნულ დონისძიებათა ხარისხიანად წარმართვისა და მასში ცნობილი სპეციალისტების ჩაბმის მიზნით ეურდნობოდა სათანადო კომისიებს, რომლებშიც გაერთიანებული არიან ცნობილი მეცნიერები, კულტურისა და ხელოვნების მოღვაწეები.

საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოება, მისი მრავალრიცხოვანი წევრები აღფრთოვანებით შეხვდნენ კანონის ისტორიისა და კულტურის ძეგლების დაცვისა და გამოყენების შესახებ.

კანონი ახალ ამოცანებს აუწევს იმ უწყებებს, ორგანიზაციებსა თუ დაწესებულებების წინაშე, რომლებიც უშუალოდ არიან დაკავშირებული მატერიალური კულტურის ძეგლებთან, მათი გამოვლენის, მეცნიერული შესწავლის, დაცვისა და პოპულარიზაციის საქმესთან. კანონი ხელს უწყობს რა მათ მუშაობას, მეტ პასუხისმგებლობას აკისრებს ამ დიდ და კეთილშობილურ საქმეში.

საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოება, მისი პრეზიდიუმი დიდ ურთაღებებს აქცევს ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლებზე ადგილზე-გამაგრებითი სამუშაოების მაღალხარისხოვნად განხორციელებას. გასულ წელს საზოგადოებამ გაიმყო 255 ათასი მანეთი ისეთი მნიშვნელოვანი ძეგლების შესაკეთებლად, როგორცაა: ბეთანია, ზარზმა, ნინოწმინდის არქიტექტურული კომპლექსი, თბილისის სიონი და სხვა.

უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოს სსრ კულტურის სამინისტროს სპეც. სამეცნიერო სახელმწიფო შრომატევადი სამუშაოები შესასრულა ბეთანიის თავდაპირველი სახით აღდგენისათვის, მაღალხარისხოვნად შექმთა საგარეოს რაიონში პეტრე-პავლის ეკლესია. საფრთხე აღარ ელის ზეშო კიხის ხელოვნობის რეკონსტრუქციულ ძეგლს. განსაკუთრებით რთული სამუშაოები განხორციელდა თბილისის სიონის გადასარჩენად, მათი ეროზიამოს წესრიგში მოსაყვანად. მუშობრში დგება ბიჭვინტის მუზეუმი, მაგრამ ზოგადად ძეგლზე გამაგრებითი სამუშაოები ვერ განხორციელდა და იძულებული გავხდით მათზე მუშაობა 1977 წლისთვის გადაგვედო.

ესაუბრობო, რა ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლებზე ადგილზე-გამაგრებითი სამუშაოების მიმდინარეობის შესახებ არ შეიძლება არ აღვნიშნოთ ის დიდი გულისხმიერება, რომელსაც იჩენს საქ. კ. საგარეოს რაიონული კომიტეტი. მათი ინიციატივით განხორციელდა სარესტავრაციო სამუშაოები პეტრე-პავლის ეკლესიაზე. ამჟამად სარესტავრაციო სამუშაოები მიმდინარეობს ნინოწმინდის კათედრალზე, უახლოეს ხანში დაიწყება კაწარეთის სამებაზეც. აქ სპეციალისტ რესტავრატორებს შესაფერის პარობებს უჭმნინა ნუოთფერი მუშაობისათვის.

ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლების დაცვისა და პოპულარიზაციის საქმეში საინტერესო მუშაობას ეწევა ძეგლთა დაცვის წაღენჭიხის რაიონული საბჭო. რაიონის ძირითად ძეგლებზე მიმაგრებულია პირველადი ორგანიზაციები, რომლებიც მრანუნელობას არ აკლებენ ძეგლებს. რაიონის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების საქმიანობა აისახა რაიონული გაზეთის ფურცლებზეც.

კულტურის ძეგლთა მოვლა-დაცვის საქმეში აქტიურად მრღვაწეობენ თელავის, კასპის, წულუყის, მახარაძის, ზუგდიდის, ჩხოროწყუს და სხვა რაიონული საბჭოები; კულტურის ძეგლთა მოვლა-დაცვა, ერთგვარად გაუმჯობესდა ყაზბეგის, ქარეღის, თიანეთისა და სხვა რაიონებში. მაგრამ, აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ძეგლების მოვლა-დაცვა არ შეიძლება პერიოდულად, შემოხ-

ვევიდან-შემოთხვევამდე ხორციელდებოდა, ანდა ძველებზე მომარტებული საშუალო ორგანიზაციები მხოლოდ ქალაქზე არსებობდნენ, ისე როგორც ეს თეთრიწყაროს რაიონში ხდებოდა. მართალია იქ მდებარე ძველებს შეეფობას უწევს პოლიტიკური ინსტიტუტის პირველადი ორგანიზაცია, ადგილობრივი ორგანოები მხოლოდ თვალუფრს ადევნებენ სტუმრების საქმიანობას. მტკიცება იმის შესახებ თუ რა მნიშვნელობის ძველები მდებარეობს რაიონის ტერიტორიაზე შედგენად მიგვანია. იქ არის სახელგანთქმული საშვილდის კომპლექსი, პიტარეთის ეკლესია, ნადარბაზევი, გულარების კომპლექსი და სხვა. ეს უკანასკნელი სარესტავრაციო გეგმავია შეტანილი.

ამჟამად იქ შეიქცა ძველთა დაცვის რაიონული საბჭოს თავმჯდომარე და არჩეულია ახალი, რომელსაც ადევნა მეთი ქმედითი დახმარება გაუწიოს რაიონის ძველების მოვლა-დაცვის საქმეში პოლიტიკური ინსტიტუტის პირველად ორგანიზაციას. ძველებზე საშუალო მუშაობის გაფართოება მართებით შესაძლებელია რაიონის ძველთა დაცვის რაიონული საბჭოს მესვეურებსაც. მართალია ადგილზე დასუფთავდა და შეწყობდა საზოგადოებრივ საქმეებზე რამოდენიმე კულტურის ძველი, მაგრამ ეს როგორც ჩანს საქმარისი არ არის.

კვლავ მწვავედ დგას არქეოლოგიური გათხრების შედეგად წარმოჩენილი ძველების მოვლა-დაცვის საკითხები. მართალია უკანასკნელ პერიოდში ჩვენს რესპუბლიკაში ამ მიმართებით გადაიღვა სერიოზული ნაბიჯები, ბევრი არქეოლოგიური ძველი საქმოდ კარგად არის დაცული, მაგრამ ინტენსიური არქეოლოგიური გათხრების შედეგად წარმოჩენილი უველა ძველი სათანადოდ არ არის დაცული, ეს საკითხი საქმოდ დიდი და მნიშვნელოვანია. იგი საგრძნობლად სცილდება ძველთა დაცვის საზოგადოებრივ შესაძლებლობებს, მაგრამ მიგვანია, რომ ეს საკითხი სათანადო კომპეტენტურ დაწესებულებებთან ერთად უნდა ვაქციოთ მსჭვალობის საგნად და გამოიძენოს გზები მათი რეალური დაცვისათვის.

ამრიგად, საქართველოს კულტურის ძველთა დაცვის საზოგადოების პრეზიდიუმში, საზოგადოების აქტივზე დარღწეობით, მნიშვნელოვანი მუშაობა ვასწია მატერიალური კულტურის ძველების აღდგენა-გამაგრებისა

და მათი მოვლა-დაცვის გაუმჯობესებისათვის. ეძებს გზებს (კონსერვები, დათვლიერება და სხვა) ამ საქმეში, რაც შეიძლება მოსახლეობის ფართო ნაწილის ჩაბმისათვის, მაგრამ ჯერ გასაკეთებელი ძალიან ბევრია, უველა პირველადი და რაიონული ორგანიზაცია აქტიურად არ არის ჩაბმული ამ საშვილდში. საქმეში, ჯერ კიდევ აქვს ადგილი ამ საკითხისადმი ფორმალურ მიდგომის შემოხვევებს, მომავალში ძველთა დაცვის საზოგადოების რესპუბლიკური საბჭოს პრეზიდიუმში, მისმა აპარატმა მეთი კონტროლი და დახმარება უნდა გაუწიოს პირველად ორგანიზაციებს ამ მიმართებით.

განვლილმა მუშაობამ ჩვენს წინაშე დაუენა ზოგიერთი გადასატრელი საკითხი, კერძოდ. იმ ძველების შემდგომი ბედი, რომელზეც ჩატარდა აღდგენა-გამაგრებითი სამუშაოები. შევძლებთ თუ არა უველას სათანადოდ გამოყენებას, ჩვენთვის მინაც ნათელია, რომ თვითთული არქიტექტურული ძველი კარგად დაცული და მოვლილი, თავისთავად ქართული კულტურის პროპაგანდის საინტერესო ობიექტია, მაგრამ ახლათ საქარო იქნება მათი შესაფერისად გამოყენებაც, ჩვენ ზოგიერთ ძველში მუზეუმი ვაგზნით, ასე შავ გრემის, ბიჭვანტის, გარჯის ძველები.

მიმდინარე წელს მეთი უურადღებდა მიეცა საზოგადოების საქმიანობაში მოსახლეობის ფართო ნაწილის ჩაბმას. ახალი ორგანიზაციები შეიქმნა ცხაპაისი, ლანჩხუთის, გორის, გეგეჭორის, ტურიშლის, ქარელის, უაზბეგის, თიანეთისა და სხვა რაიონებში, გაუმჯობესდა მუშაობა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის პირველადმა ორგანიზაციამ, ჩვენ გასულ წელს აღენიშნავდით, რომ ისეთ მძლავრ დაწესებულებებში, როგორიც არის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პირველადი ორგანიზაციის საქმიანობა მორქმდებით გამოიფურებოდა, საქართველოს კულტურის ძველთა დაცვის საზოგადოების პრეზიდიუმის აპარატის, უნივერსიტეტის მატერიალური და რექტორატის ერთობლივი ღონისძიების შედეგად უნივერსიტეტის ძველთა დაცვის საზოგადოების მუშაობა საგრძნობლად ვარდაიქმნა (თავმჯდომარე პროფ. პ. ზაქარაია). სანდგარიშო წლის განმავლობაში წევრთა რაოდენობა რამოდენიმე ათასით ვიზარდა, ჩატარდა ლექციები კულტურის ძველებშია და მა-

თი დაცვის შესახებ, პირველადი ორგანიზაციის წევრებისათვის მოეწყო ექსკურსია გარეეთს მრავალშობის კომპლექსის გასაცნობად. დასაწყისისათვის კარგია, მაგრამ ფიქტობით ისეთი მძლავრი ორგანიზაცია, როგორც უნივერსიტეტია უნდა იქცეს წამყვან მძლავრ რგოლად ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლების პოპულარიზაციისა და მოვლა-დაცვის საქმეში.

საანგარიშო პერიოდში გარკვეული მუშაობა გასწია საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის აფხაზეთის და აჭარის საოლქო საბჭოებმა. აფხაზეთში ყველა უმთავრეს ძეგლს შეფობას უწევს პირველადი ორგანიზაციები, წარმატებით მუშაობს ვაგრისა და ზიქვიანტის მუზეუმები.

კულტურის ძეგლების მოვლა-დაცვის მათი პოპულარიზაციის საქმეში გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭება ლექციურ პროპაგანდას, საქართველოს ბევრ რაიონში მიმდინარე წელს წაყიფობა მრავალი ლექცია ცნობილი სპეციალისტების მიერ. ზოლო ძეგლთა დაცვის გეგმეორის რაიონულმა საბჭომ ამ საქმის კონფერენციაც მოუძღვნა.

საღმრთო მუშაობას ძეგლთა დაცვის რაიონული საბჭოები შეტ უურადღებს უნდა აქცედონ, უნდა შეირჩეს საინტერესო თემატიკა, ლექციები მაღალ იდეურ დონეზე ძეგლთა დაცვის აქტუალურ საკითხებზე უნდა ტარდებოდეს, რაც მჭიდროდ უნდა იყოს დაკავშირებული ადგილზე ძეგლების მოვლა-დაცვის მდგომარეობასთან.

საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოება მისი პრეზიდიუმი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს მოსახლეობაში ქართული ხელოვნების ძეგლების შესახებ ჩუნი მეცნიერების მიერ უცანასკნელ წლებში კვლევის შედეგად დაგროვილი ცოდნის შეტანას. ამ მხრივ უნდა აღინიშნოს აკადემიკოს ვ. ბერძენის მრავალფეროვანი ნაშრომი „ძველი ქართული ხელოვნების ძეგლები“, რომელიც არამარტო სპეციალისტების, არამედ ძეგლის მოყვარულთა სანდო საშუალო წიგნად იქცა. საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების დაკვეთით მომზადდა და გამოცემულ მას გადუცა რ. მეფთაშვილისა და ვ. ცინცაძის ნაშრომი ისტორიული ზემო ქართლის კულტურის ძეგლების შესახებ, წიგნის ბეჭდვა ძირითადად დამთავრებულია და მალე მიიღებს მკითხველს.

ქართული მატერიალური კულტურის ძეგლების პროპაგანდის საქმეში აქტიურ როლს ასრულებს საზოგადოების კრებული „ძეგლის შეგობარი“. საანგარიშო წელს გამოცემა კრებული მორიგი 40, 41, 42, 43-44 ნომრები.

საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების პრეზიდიუმი ცდილობდა რა ერთგვარად შეეხამებინა ახალგაზრდობის ძეგლთა მოვლა-დაცვის საქმეში ჩაბმა მათი ცოდნის დონის ამაღლებასთან, გაატარა მთელი რიგი ღონისძიებები. ამ ღონისძიებათა შორის უნდა აღინიშნოს ძეგლის ნორმების შეგობართა I რესპუბლიკური შეკრება-შეკრებებში გამოარჩეული საფუძვლების დამთავლიერება, რომელიც მან განახორციელა საქართველოს განათლების სამინისტროსთან ერთად მთავრითა და მოსწავლეთა სახელმწიფო.

მოუხდებოდა იმისა, რომ საანგარიშო წელს ფინანსური გეგმა საკმაოდ გადიდებული რაოდენობით დაიგეგმა იგი ვადაქარბებით შესრულდა, რამაც გამოიწვია საზოგადოების ფინანსური მდგომარეობის განმტკიცება, აგრეთვე კოლექტიურ და ინდივიდუალურ წევრთა ზრდა.

საანგარიშო პერიოდში ძეგლების მოვლა-დაცვისა და ფინანსური გეგმის შესრულების საქმეში თავი გამოიჩინეს მთელმა რაიონმა რაიონებში: მათ შორის — ქ. თბილისის ლენინის, კირავის, საქარზო, კალინინის, ოქტომბრის, პირველი მაისის სახელობის რაიონულმა საბჭოებმა; აგრეთვე ტუბულის, ჩხოროწყუს, წაღვენჯიხის, თელავის, გურჯაანის, ქარელის, ვორის, ზესტაფონის, ვანის, ქვათურის, მაზარაძის, კასპის, ბოლნისის, ვარდანის, სეგურტოს, ამბროლაურის და სხვა რაიონებმა. მართალია აღნიშნული რაიონები ამ მხრივ ქების ღირს არიან, მაგრამ ზოგერთ რაიონებში იგროვება ტენდენცია გეგმის ძირითადი ნაწილის შესრულება კოლექტიური საწევრო ანარცების ხარჯზე. რა თქმა უნდა წინააღმდეგი არავინა კოლექტიური საწევროებით გეგმის ვადაქარბებით შესრულებისა, მაგრამ ამ რაიონებში მეტა უურადღება უნდა მიიქცონ ინდივიდუალურ საწევრო ანარცების აკრეფისად. ამრიგად, ვაჭაუბთ რა მოლიანად ფინანსური გეგმის შედეგებს შემდეგი მდგომარეობაა — საქართველოს კულტურის ძეგლთა დაცვის საზოგადოების რესპუბლი-

კურმა საბჭომ გეგმა შეასრულა 129 პროცენტით.

ჩვენ შევეცადეთ კონკრეტულად მოვეწოდებინა ანგარიში 1976 წელს ჩატარებული მუშაობის შედეგებს, რაც გათვალისწინებული იყო პრეზიდენტის მიერ დამტკიცებულ გეგმით. უფრადღება გავამახვილეთ აგრეთვე იმ ნაელოვან მხარეებზეც, რომლის აღმოფხვრაც მომავალში აუცილებლობას წარმოადგენს. ჩვენ შორს ვართ იმ აზრისა-

გან, თითქოს უველაფერი რიგზეა. უცდებით მტვი მონდომებით, ორგანიზებულობით, მაღალხარისხოვნად წარვმართოთ შემდეგში მუშაობა მატერიალური კულტურის ძეგლების დაცვის, ამ დიდი მემკვიდრეობის მოყვლა-პატრონობის საქმეში მშრომელთა ფართო ნაწილის ჩაბმისათვის, მათი ესტეტური, პატრიოტული გრძნობით აღზრდისათვის. ჩვენ აქტიურად ვიბრძვოდებით იმ გადაწყვეტილებების განხორციელებასათვის, რომელიც ჩვენ გვაეაღიძა.

Д. БЕРДЗЕНИШВИЛИ

НАДПИСИ ИЗ СЕЛА ЦХНАРИ

В статье публикуются эпиграфические памятники из села Цхнари, расположенного на левом берегу реки Кина, неподалеку от монастыря Питарети.

Первая надпись сохранилась на архитраве зальной церкви и выполнена древнегрузинскими буквами Асомтаврули. В ней говорится, что церковь отстраивалась в течение года в царствование Давида, когда патроном был Вахрам («ვახრამის პატრონობისა») Давид V (Улу) стал царем в 1248—9 годах, а Вахрам, Гагели, хорошо известный по древнегрузинским и древнеармянским источникам, в 50-х годах уже не упоминается. Стало быть, надпись можно датировать концом 40-х годов XIII века.

После завоевания страны монголы разделили оставшееся без царя грузинское царство на несколько думанов (большие провинции), во главе

которых поставили самых влиятельных и сильных князей. Этой надписью подтверждается сообщение письменных источников о том, что Вахраму Гагели тогда вручили всю Сомхитию («სომხითი სამეფო»), юго-восточную часть Картли от Тбилиси до Шамкори.

Другая надпись вырезана на каменном кресте. Она тоже выполнена Асомтаврули и палеографически может быть датирована X веком. В ней говорится о воздвижении креста неким Кожолисдзе, который по другим источникам не известен.

Зальная церковь XIII века имеет пристройку позднефеодального периода. Крест попал именно в кладку этой пристройки. Можно полагать, что на этом месте и в X веке стояла церковь, которую переделали в середине XIII века.

ДЖ. ГВАСАЛИА

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПАМЯТНИКИ УЩЕЛЬЯ МАЛОЙ ЛИАХВИ

Лиахви одна из больших рек Вост. Грузии. Ее главный приток Малая Лиахви берет свое начало из Кнога. В верховьях Лиахви — несколько перевальных дорог, соединяющих

Сев. Кавказ с Грузией. Одна из них — «Гза Двалетиса» («Дорога Двалети») функционировала с древнейших времен на всем протяжении феодальной эпохи. Зап. и Вост. Грузию связыва-

საქართველოს
ენციკლოპედია

ли несколько дорог, проходивших через ущелья Большой и Малой Лиахви.

Среднюю часть Малой Лиахви Вахушти Багратиони упоминает под именем Савахтанго. Видимо, это название появилось поздно. По данным армянской географии VII в., на Малой Лиахви была расположена община Сацхумети. С XIV века большая часть ущелья Малой Лиахви переходит во владение Ксанских эриставов. В 1777 г., в связи с упразднением Ксанского эриставства, владения Малой Лиахви входят в состав царского домена и передаются в управление царевича Юлона.

Первые следы обитания человека в ущелье Малой Лиахви засвидетельствованы с эпохи ранней бронзы. Особенно густо было заселено ущелье в феодальную эпоху. Об этом свидетельствуют памятники материальной культуры, сохранившиеся до наших дней. Эти памятники: церкви раннефеодальной эпохи в Зонкари, Рехи, Чареби, Белоти; башни с «круглой стеной» в Кного, Смата, Шанбиети, Хачираани; крепости Бехуше, Адерисхеви, Похала, Белоти, Ванати и другие. Часть этих памятников публикуется впервые.

Т. ТАТИШВИЛИ

УКРЕПЛЕННЫЕ ХОЛМЫ-ПОСЕЛЕНИЯ ДЖАВАХЕТИ

В 1969—73 годах экспедиция отдела исторической географии Института истории, археологии и этнографии работала в Джавахети.

Во время полевых работ были обнаружены неизвестные памятники, из числа которых следует отметить укрепленные поселения на холмах.

При осмотре памятников были со-

браны материалы как дофеодальной, так и феодальной эпох.

Трудно сказать, к какому конкретному периоду относятся указанные укрепленные поселения на холмах. По подъемному материалу они являются многослойными.

Для решения этого вопроса необходимы археологические раскопки.

Т. БЕРАДЗЕ

ХЕПИНИСХЕВИ В ПОЗДНЕФЕОДАЛЬНУЮ ЭПОХУ

В позднефеодальную эпоху Хепинисхеви представляла территориально-административную единицу, состоящую из следующих деревень: Вертвила, Вертвиллисчала, Бжиневи, Гесаманиа, Хуневи, Ухади, Григолати, Хевисджвари, Цаква, Надабури Цицкури и Млаше.

Церковным центром Хепинисхеви был монастырь в деревне Гесаманиа, который владел землями и крепостными. Своя земля и крепостных имела и церковь св. Георгия в деревне Хевисджвари.

В среднефеодальную эпоху Хепинисхеви была плотно заселена; ее население составляло около 1100 человек. Оно возделывало пшеницу и кукурузу, занималось виноградарством, имело крупный рогатый скот и овец.

Хепинисхеви управляли царские моурави. В XVI веке она входила в состав Имеретинского царства, но в 90-е годы того же столетия отошла к царям Картли, в руках которых находилась до тридцатых годов XVII века. Затем она вновь переходит в Имеретинское царство.

В начале XVIII века Хешинисхеви несколько раз переходит из рук в руки, после чего окончательно входит

в состав Картлийского княжества, а часть деревень этой единой области остается в границах Имерети.

К МЕЛИТАУРИ

ТИПОВОЙ ПЛАН ВАРДЗИНСКОГО ЖИЛЬЯ

В статье представлены чертежи жилья вардзинского укрепления, являющегося по характеру решения плана типовыми ячейками жилищ; типовой характер плана давал возможность быстрого строительства укрепленной колоссальной казармы, в которой предусматривалось разместить большое число воинов. Представлены три решения залов. I — простое, II — с большой нишей и III — с порталом. Церковки в план

включались тройно: I — в восточном конце этажа примыкала просто к портику; в середине этажа делался еще и проход к востоку; II — с южной и III — с северной сторон церкви. На чертежах показаны: а — портик; б — зал, с — кладовая, д — дополнительная пещера, е — церковь. Царь Георгий III в 1177 г. начал строить в Вардзии казарму, но, не закончив, умер в 1184 г. после чего в Вардзии основали монастырь.

Н. БУРЧУЛАДЗЕ

О РОСПИСИ ДЕВИДЗЕЕВСКОЙ ЦЕРКВИ

Статья касается стеной росписи маленькой, зального типа церкви в Имерети, в селе Цителихеви. Роспись состоит из цикла «Двадцатого праздника», Деисуса, Евхаристии, изображений Отцов церкви и отдельных святых.

Большую часть росписи, почти весь нижний регистр, занимают портреты исторических лиц, представителей родов Турманидзе и Деметрадзе. Согласно надписям, ктиторами росписи являются Турманидзе, а портреты Деметрадзе, нанесены вторым слоем на отдельную часть изображений ктиторов.

По целому ряду иконографических и стилистических особенностей роспись Деvidзеевской церкви отно-

сится к позднефеодалному периоду грузинской монументальной живописи, точнее к XVI в.

Интересно, что в алтарной апсиде церкви автор первоначальной росписи оставил свою подпись — Георгий Джохтаберидзе. Этот факт становится важным, если учесть, что его же роспись вместе с подписями сохранилась еще в двух селах Имерети — в Гелати и Кведа Илеми.

Безусловно, что сам по себе этот довольно редкий факт в грузинском искусстве дает возможность: во первых полностью исследовать творчество самого Георгия Джохтаберидзе, а во вторых глубже изучить художественные задачи и проблемы эпохи.

ЖИЛОЙ КОМПЛЕКС ДАДЕШКЕ- ЛИАНИ

Дадешкелиани добились господства в нижнеабхазской Сванетии. Как повествуют записанные здесь предания, эта фамилия первоначально укрепилась в селе Барши.

Решающую роль в создании жилого комплекса Дадешкелиани сыграли лучшие традиции сванского народного зодчества, сложившиеся в результате многовекового его развития. Отдельные составные части комплекса, конструктивные элементы и детали, присущие сванской архитектуре, берут начало в народном творчестве.

Жилой комплекс Дадешкелиани в Барше стоит поодаль от села, на стратегически выгодном месте. Бойницы оборонительных сооружений комплекса держат под прицелом каждый дом поселения, тогда как ни одна из бойниц домов односельчан не обращена в сторону комплекса Дадешкелиани. Очевидно, что этот жилой комплекс служил индивидуальной защите господствующей фамилии, а не обороне

всего села. Жилой комплекс Дадешкелиани в Барше, по-видимому, не очень древний. Возвышение Дадешкелиани и вступление его в высшее феодальное сословие выглядит свершившимся фактом в позднефеодальную эпоху. Народные предания рассказывают, что до Дадешкелиани в Верхней Сванетии знатными были Киляни, Чарквяни, Геловани и другие. В нижнеабхазской ее части добились влияния Ричквяни, упоминаемые в сванских рукописях XIII века. В этих рукописях нет упоминаний о Дадешкелиани.

Следует полагать, что комплекс Дадешкелиани уже в конце XV в. был построен на базе ранее существовавших сооружений, из которых, как видно, до нас дошли лишь развалины сванского жилого дома, размеры которого с самого же начала отличало жилище Дадешкелиани от жилища рядового свана.

М. ГОГАТИШВИЛИ

«МОДИНАХЕ»

На вершине Рачинского хребта, к северу от Сачхере, гордо высятся древнеисторическая крепость «Модинахе», что в переводе означает — приди-посмотри.

Памятник малоизучен, т. к. пись-

менные сведения о нем почти не сохранились.

Автор статьи знакомит нас с некоторыми новыми данными о памятнике и сетует на то, что крепость нуждается в укреплении и проведении реставрационных работ.

Н. БЕЖАНИШВИЛИ

НАУЧНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬНЫЕ ЦЕНТРЫ В ПОЗДНЕФЕОДАЛЬНОЙ ГРУЗИИ (НЕКРЕСИ)

В статье дано историческое значение памятников материальной культуры как научно-просветительных центров. Статья посвящается изучению Некресского монастырского комплекса со своими строениями светого и религиозного назначения.

По первоисточникам, вначале Не-

креси является городищем, а в дальнейшем культовым ансамблем.

В работе освещена научно-просветительская деятельность, которую вели известные некресские епископы (т. н. «некресеоби») позднефеодальной эпохи, в частности, Иван Джорджадзе, Досатеоз Черкезишвили, Амвросий Микадзе и др.

НОВЫЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ НАХОДКИ ИЗ СЕЛА ОДЗИСИ

В 1973 году в отдел археологии поздней бронзы и раннего железа Института истории, археологии и этнографии им. Джавахишвили АН ГССР поступили археологические предметы случайно обнаруженные в селе Одзиси (Душетский район, ущелье р. Ксапи), на склоне горы Квавебис Сакдари.

На территории Одзиси и раньше имели место находки интересных археологических материалов, хранящихся сейчас в Душетском краеведческом музее.

Обнаруженные в 1973 г. находки содержат следующие предметы:

1. Банки (3) черно-серого обжига с биконическим туловищем и узким донышком (табл. 1, 2, 4, 5).
2. Кувшины (1) чернолощенный, украшенный клинообразным штампованным орнаментом и сетчатым узором, нанесенным путем лощения (табл. 1, рис. 1).
3. Фрагменты (3) чернолощеного горшка с маленьким ушком (табл. 1, рис. 3).
4. Чаша серого обжига на высокой полой ножке (табл. 1, рис. 6).

3. ЦИТАИШВИЛИ

АНТИЧНЫЕ МОНЕТЫ ИЗ ЦУЛУКИДZE

В 1972 году экспедиция Кутанского историко-этнографического музея обнаружила клад монет в селе Цители Варскалани Цулукидзевского района (бывшее имение Цулукидзе), в котором оказалось 180 единиц колхских драхм.

В Цулукидзе и его окрестностях часты случаи обнаружения археологических предметов и колхских монет, что должно говорить о существовании здесь могущественного колхского населения.

На лицевой стороне одной группы вновь обнаруженных монет — выполнены изображения. Как стили-

Бронзовые предметы

5. Клинок кинжала листовидной формы, плоский (табл. П. 1).
6. Браслеты (2) массивные с несходящимися головками, украшенные поперечным и елочным орнаментом.
7. Бляхи конусообразные, полые, украшены концентрическими желобами.
8. Пуговицы бронзовые (7) полусферические.
9. Кольцо плоское, орнаментированное (табл. 2).
10. Бусы сердоликовые (4), рубленные, слегка обработанные.

Вышеуказанные предметы находят себе много аналогий на территории Грузии.

При сравнении данных находок с другими однотипными памятниками Шиди Картли и Кахети можно заключить, что предметы, случайно обнаруженные в селе Одзиси, — одновременно, составляют единый погребельный комплекс и датируются ранним этапом эпохи поздней бронзы.

тически, так и типологически они настолько идентичны монетам, хранящиеся в фондах Кутанского государственного музея, что это позволяет предположить возможность их одновременного производства драхм (инв. № 4184, вар № 22).

На монетах другой группы изображена греческая буква «О». По нашему мнению, она должна являться начальной буквой названия одной из крепостей Лазии-Оногуриси — (ОПОДИЧ13), а сама крепость Оногуриси должна быть расположена на месте т. н. «Нацхара» в селе Матходжи Цулукидзевского района.

ВОПРОС ПОНИМАНИЯ ТЕРМИНА «ВЕПХИ» У РУСТАВЕЛИ

Автор суммирует высказанные в последние годы соображения относительно понимания термина «вепхи» в поэме «Витязь в тигровой шкуре».

На основе анализа памятников древнегрузинской литературы доказано, что термин «вепхи» в древней и современной Грузии понимается как пестрый (полосатый) зверь. Этот термин употребляется как общее название барса, рыси и

подобных им зверей. «Вепхи» — это тигр, а не пантера или леопард.

Автор подкрепляет свои соображения древнегрузинским памятником материальной культуры XIII века, на котором вышито стихотворение с изображением «вепхи» (тигра). Стихотворение написано под влиянием поэмы Руставели «Витязь в тигровой шкуре».

А. ТУГУШИ

ДРЕВНЯЯ ГРУЗИНСКАЯ ВЫШИВКА

Грузия в древности славилась своими вышивками. К сожалению, большинство лучших образцов этого вида искусства утеряно.

Однако, и та малость, которая осталась свидетельствует о высоком искусстве вышивальщиц феодальной Грузии.

Автор статьи знакомит читателей с неизвестной до селе вышивкой, которая хранится в фондах Зугдидского краеведческого музея. Эта исключительная по красоте, выполненная в темных тонах с серебром работа, датируется двенадцатым веком.

Ш. ЛУКАВА

БУДЕМ ОХРАНЯТЬ ПАМЯТНИКИ

Автор статьи рассказывает нам о работе, проводимой цаленджихским райсоветом по охране памятников культуры. В районе на сегодняшний день числится 23 памятника. Каждый из них находится под шефством общественной организацией, которая постоянно заботится об исправности подъездных дорог, следит за чистотой и сохранностью памятника. За последние два года количество первич-

ных организаций в районе увеличилось на 22, а число членов общества возросло на 1500 человек. В настоящее время Цаленджихский район насчитывает 6 тыс. членов Общества в 83 первичных организациях.

Большую помощь в деле охраны памятников райсовету оказывают районские партии и исполком Цаленджихского райсовета депутатов трудящихся.

В ШУШЕНСКОМ

7—9 сентября 1976 г. в г. Шушенском по инициативе Министерства культуры СССР, Научного методсовета охраны памятников культуры и Всероссийского общества охраны памятников истории и культуры для обмена опытом республиканских обществ охраны памятников был проведен совещание-семинар.

На семинаре было прослушано 12 докладов. Грузинское общество охраны памятников культуры ознакомило слушателей с работой общества по реставрации памятников культуры, а также той помощью, которую оказывает изучение памятников культуры в деле эстетического воспитания трудящихся.

В. ГОГИВЕРИДЗЕ

ПРИМЕР ДОСТОЙНЫХ ПОДРАЖАНИЯ

На Сурамском хребте в четырехстах метрах от Рикотского перевала на возвышении стоит церковь св. Георгия троицы св. горы. Двадцать лет назад этой церкви грозило полное

разрушение. Однако, в селе оказался энтузиаст — Георгий Павлович Григалашвили. Он собрал своих односельчан и они, дружно, своими силами укрепили и восстановили церковь.

М. ЦАКАШВИЛИ

ЗАКОН — МАЯК НАШЕЙ РАБОТЫ

В статье дается краткий обзор работы первичной организации Общества охраны памятников культуры № 1 ср. школы г. Телави. Принятый 9 сессией Верховного Совета ССР закон

об охране и использовании памятников истории и культуры воодушевил коллектив. Закон был обсужден на собраниях и приняты новые планы.

კანონი საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკების კავშირისა ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დაცვისა და გამოყენების შესახებ	5
დევი ბერძენიშვილი — წარწერები სოფელ ცხნარიდან	10
ქონდო გვასალია — პატარა ლიხვის ხეობის ისტორიული ძეგლები	20
თორნიკე ტატიშვილი — ჭავჭავთის ვალაქიანი გორა-ნაშობსაბლალები	24
თამაზ ბერაძე — ზეფინის ხევი გვიანფეოდალურ ხანაში	34
კონსტანტინე შელითაძე — ვარძის საცხოვრებლის ტიპობრივი გეგმა	40
ნანა ბურჭულაძე — დევიძეების ეკლესიის კედლის მშატერობის შესახებ	47
ანზორ ქაღანი — დაფუძნების ციხე-დარბაზი სოფ. ბარში	55
მიხეილ გოგატიშვილი — მოღინაძე	60
ნუნუ ბეგანიშვილი — გვიანფეოდალური ხანის სამეცნიერო საკანონმდებლო კერები საქართველოში (შეკრები)	64
ლეილა წითლანაძე, შერი გოჩიაშვილი — ახალმოხენილი არქეოლოგიური მასალები სოფ. ოძისიდან	69
ზურაბ წიტიშვილი — ანტიკური ხანის მონეტები წულუკიდან	74
გივი ვაფიანიშვილი — რუსთველის ვეფხის გამა	78
შალვა ლუგვა — დავიძეთ კელტურის ძეგლები	81
ახებლომ ტულუში — უჭველესი ქართული ნაქარგობა	91
ირაკლი ზაქარიაშვილი, ირაკლი ბოლქვაძე — შეშენსკოეში	95
ვლადიმერ გოცაბერიძე — მისაბაძი მაგალითი	98
მიხეილ ცაქაშვილი — კანონი ზვენი მოქმედების შექტარა	99
ახალი წარმეტებებისათვის	100

Закон Союза Советских Социалистических Республик об охране и использовании памятников истории и культуры	5
Д. Бердзенишвили — Надписи из села Цхнари	13
Дж. Гвасалиа — Исторические памятники ущелья Малой Лиахви	20
Т. Татишвили — Укрепление холмы поселения Джавахети	29
Т. Берадзе — Хепнисхеви в позднефеодальную эпоху	34
К. Мелитаური — Типовой план Вардзинского жилия	42
Н. Бурчуладзе — О росписи Девидзеевской церкви	47
А. Калдани — Жилой комплекс дадешкелиани	55
М. Гогатишвили — Крепость «Модинахе»	60
Н. Вежанишвили — Научно-просветительные центры в поздне-феодальной Грузии (Некреси)	64
Л. Цитланадзе, М. Гочиашвили — Новые археологические находки из села Одзиси	69
З. Циташвили — Античные монеты из Цулукидзе	74
Г. Гаприндашвили — Вопрос пониманию термина «Вепхи» у Руставели	78
Ш. Лукава — Будем охранять памятники	85
А. Тугуши — Древняя грузинская вышивка	91
И. Закарнашвили, И. Волкадзе — В Шушенском	95
В. Гогибериძე — Пример достойный подражания	98
М. Цакашвили — Закон—маяк нашей работы	99
За новые успехи	100

ს 10/5

ГРУЗИНСКОЕ ОБЩЕСТВО ОХРАНЫ ПАМЯТНИКОВ КУЛЬТУРЫ

Серия: «Памятники материальной культуры»

Выходит на общественных началах
«ДЗЕГЛИС МЕГОВАРИ»

(Друзья памятников культуры)

Сборник сорок третий — четвертый

(На грузинском языке)

გადაეცა წარმოებას 6/VII-76 წ., ხელმოწერილია დასაბეჭდად 8/II 77 წ.
ფიზიკურ ფორმათა რაოდ. 7. სააღრ...სავაჭრომც. თამაზი 7,5.
ანაწყოების ზომა 7×11,5 ქალაქის ზომა 70×108¹/₁₆
შეკეთა 2362 ფე 06812 ტირაჟი 3.000.

ფასი 1 რუბ. 44 კპ.

ЦЕНА 1 РУБ. 44 КОП.

რედაქციის მისამართი: ძეგლის ქ. 19, ტელ. 19-84-47.

საქ. კბ ცკ-ის გამომცემლობის სტამბა, თბილისი, ლენინის ქ. № 14.
Тип. изд-ва ЦК КП Грузии, Тбилиси, ул. Ленина, 14.

